

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН
2026 ОНЫ НАМРЫН ЭЭЛЖИТ ЧУУЛГАН

2026 ОНЫ 10 ДУГААР САРЫН 07-НЫ ӨДӨР, ЛХАГВА ГАРАГ

ХУРАЛДААНЫ ТЭМДЭГЛЭЛ
БАЙНГЫН ХОРООНЫ ХУРАЛДААН

ХУРАЛДААН ЗОХИОН БАЙГУУЛАХ ХЭЛТЭС

Та хуралдааны тэмдэглэлийн цахим хувьтай дараах
QR кодыг уншуулан танилцах боломжтой.

БАЙНГЫН ХОРООНЫ ХУРАЛДААНЫ ТЭМДЭГЛЭЛИЙН АГУУЛГА
2026 оны 10 дугаар сарын 07-ны өдөр, Лхагва гараг

Хуралдааны тэмдэглэлийн агуулга	1
Хуралдааны товч тэмдэглэл:	2-7
Хуралдааны дэлгэрэнгүй тэмдэглэл:	8-66

1.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн төсөл болон хамт өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслүүд /Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ нарын 4 гишүүн 2026.08.25-ны өдөр өргөн мэдүүлсэн, хэлэлцэх эсэх/	7-39
2.Монгол Улсын 2027 оны төсвийн тухай, Үндэсний баялгийн сангийн 2027 оны төсвийн тухай, Нийгмийн даатгалын сангийн 2027 оны төсвийн тухай, Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн 2027 оны төсвийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслүүд /Засгийн газар 2026.08.31-ний өдөр өргөн мэдүүлсэн, хоёр дахь хэлэлцүүлэг, танилцуулгаа Төсвийн байнгын хороонд хүргүүлнэ/	39-66

**Монгол Улсын Их Хурлын 2026 оны намрын ээлжит чуулганы
Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны
10 дугаар сарын 07-ны өдөр /Лхагва гараг/-ийн
хуралдааны товч тэмдэглэл**

Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга М.Мандхай ирц, хэлэлцэх асуудлын дарааллыг танилцуулж, хуралдааныг даргалав.

Хуралдаанд ирвэл зохих 29 гишүүнээс 15 гишүүн хүрэлцэн ирж, 51.7 хувийн ирцтэйгээр хуралдаан 15 цаг 30 минутад Төрийн ордны “Их засаг” танхимд эхлэв.

Томилолттой: А.Ундраа, Г.Ганбаатар, У.Отгонбаяр, Б.Уянга;
Эмнэлгийн чөлөөтэй: Ж.Бат-Эрдэнэ, Д.Батбаяр, Х.Ганхуяг;
Тасалсан: Д.Амарбаясгалан, С.Амарсайхан, О.Амгаланбаатар,
Б.Батцэцэг, С.Одонтуяа.

Нэг.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн төсөл болон хамт өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслүүд /Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ нарын 4 гишүүн 2026.08.25-ны өдөр өргөн мэдүүлсэн, хэлэлцэх эсэх/

Хэлэлцэж буй асуудалтай холбогдуулан Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яамны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн бодлогын газрын дарга Ц.Уранчимэг, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллагын мэргэжилтэн Б.Алтанцэцэг, хуульч, судлаач Я.Хишигт нар оролцов.

Хуралдаанд Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Байнгын хорооны асуудал эрхлэх газрын Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны ажлын албаны ахлах зөвлөх Ш.Ариунжаргал, зөвлөх Бад.Баярмаа, П.Хулан, референт Б.Бадралт, Ц.Рэнцэнтогтох, Б.Энхгэрэл нар байлцав.

Төслийн үзэл баримтлалын талаарх илтгэлийг хууль санаачлагч, Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ танилцуулав.

Илтгэлтэй холбогдуулан Улсын Их Хурлын гишүүн Л.Мөнхбаясгалан, Ц.Мөнхбат, М.Ганхүлэг, Б.Бейсен, Ц.Туваан, С.Замира, Н.Алтаншагай, С.Ганбаатар, М.Мандхай нарын тавьсан асуултад хууль санаачлагч, Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ, Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яамны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн бодлогын газрын дарга Ц.Уранчимэг, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллагын мэргэжилтэн Б.Алтанцэцэг, Хуульч, судлаач Я.Хишигт хариулж, тайлбар хийв.

Улсын Их Хурлын гишүүн Ц.Туваан, М.Мандхай нар үг хэлэв.

М.Мандхай: 1.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийг дагаж мөрдөх журмын тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 9
Татгалзсан: 8
Бүгд: 17
52.9 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

Хамт өргөн мэдүүлсэн:

М.Мандхай: 2.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүсийн тухай хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

3.Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

4.Аялал жуулчлалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

5.Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

6.Газрын тухай тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

7.Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

8.Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

9.Монгол Улсын хилийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

10.Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 9
Татгалзсан: 8
Бүгд: 17
52.9 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

11.Усан замын тээврийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг дэмжиж, чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар оруулж хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэсэн саналыг дэмжье гэсэн санал хураалт явуулъя.

Зөвшөөрсөн: 10
Татгалзсан: 7
Бүгд: 17
58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

Байнгын хорооноос гарах санал, дүгнэлтийг Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бейсен Улсын Их Хурлын чуулганы нэгдсэн хуралдаанд танилцуулахаар тогтов.

Уг асуудлыг 17 цаг 47 минутад хэлэлцэж дуусав.

Хоёр.Монгол Улсын 2027 оны төсвийн тухай, Үндэсний баялгийн сангийн 2027 оны төсвийн тухай, Нийгмийн даатгалын сангийн 2027 оны төсвийн тухай, Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн 2027 оны төсвийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслүүд /Засгийн газар 2026.08.31-ний өдөр өргөн мэдүүлсэн, хоёр дахь хэлэлцүүлэг, танилцуулгаа Төсвийн байнгын хороонд хүргүүлнэ/

Хэлэлцэж буй асуудалтай холбогдуулан Улсын Их Хурлын гишүүн, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлийн гишүүн Р.Ренчинбазар, Монгол Улсын Ерөнхий аудитор С.Магнайсүрэн, Үндэсний аудитын газрын Аудитын шийдвэрийн хэрэгжилтийн газрын захирал, тэргүүлэх аудитор Ч.Цэвэгдорж, Нийцлийн аудитын газрын захирал, тэргүүлэх аудитор Б.Баттуяа, Санхүүгийн аудитын газрын аудитын менежер Б.Долгорсүрэн, Гүйцэтгэлийн аудитын газрын менежер М.Наранжаргал, Эдийн засаг, хөгжлийн яамны Макро эдийн засгийн бодлогын газрын дарга Б.Мөнх-Эрдэнэ, мөн яамны Хөгжлийн нэгдсэн бодлого, төлөвлөлтийн газрын дарга Б.Мөнгөнсүх, Төрийн захиргааны удирдлагын газрын Санхүүгийн хэлтсийн дарга Ж.Гэрэлбат, Сангийн яамны Төрийн нарийн бичгийн даргын албан үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч М.Санжаадорж, мөн яамны Санхүүгийн бодлогын газрын дарга С.Тулга, Татварын бодлогын газрын дарга Ч.Чимидсүрэн, Хөгжлийн санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Ж.Дэлгэржаргал, мөн газрын мэргэжилтэн Р.Хангал, Төсвийн зарлагын хэлтсийн дарга П.Бат-Эрдэнэ, Санхүү, төсвийн судалгааны хэлтсийн дарга Л.Ичинноров, мөн хэлтсийн шинжээч Ж.Алтантуяа, Төсвийн нэгтгэлийн хэлтсийн дарга В.Содномдаржаа, Төсвийн орлогын хэлтсийн дарга Г.Гантулга, Өрийн удирдлагын хэлтсийн дарга Л.Гантогтох, Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яамны Төрийн нарийн бичгийн даргын албан үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч Ш.Батбаяр, мөн яамны Бодлого төлөвлөлтийн газрын дарга М.Намхайренчин, Төрийн захиргааны удирдлагын газрын Санхүү, хөрөнгө оруулалтын хэлтсийн дарга Ч.Чулуунчимэг, мөн хэлтсийн ахлах шинжээч Д.Дэчин, Усны газрын дарга З.Батбаяр, Ойн газрын дарга Б.Оюунсанаа, Цаг уур, орчны шинжилгээний газрын Урьдчилан мэдээлэх газрын дарга Л.Оюунжаргал, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Бодлого, төлөвлөлтийн газрын дарга Ц.Болорчулуун, мөн яамны Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын захирал Г.Болорсүх, “Чингис хаан баялгийн сан нэгдэл” хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийн гүйцэтгэх захирал Б.Даваадалай, мөн компанийн Стратеги, бизнес хөгжлийн газрын дарга Б.Мэндбаяр, Санхүүгийн бодлогын газрын дарга Ц.Зоригтбат, “Эрдэнэс Тавантолгой” хувьцаат компанийн Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын захирал Г.Бадрах нар оролцов.

Хуралдаанд Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Байнгын хорооны асуудал эрхлэх газрын Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны ажлын албаны ахлах зөвлөх Ш.Ариунжаргал, зөвлөх Бад.Баярмаа, П.Хулан, референт Б.Бадралт, Ц.Рэнцэнтогтох, Б.Энхгэрэл нар байлцав.

Төсвийн төсөлтэй холбогдуулан Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг, С.Ганбаатар, Ц.Туваан, Б.Бейсен, С.Замира, П.Батчимэг, М.Мандхай нарын

тавьсан асуултад Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат, Сангийн сайд З.Мэндсайхан, Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яамны Төрийн нарийн бичгийн даргын албан үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч Ш.Батбаяр нар хариулж, тайлбар хийв.

Улсын Их Хурлын гишүүн Ц.Туваан, М.Мандхай нар үг хэлэв.

Байнгын хорооноос гарах танилцуулгыг Төсвийн байнгын хороонд хүргүүлэхээр тогтов.

Уг асуудлыг 19 цаг 40 минутад хэлэлцэж дуусав.

Байнгын хорооны хуралдаанаар 2 асуудал хэлэлцэв.

Хуралдаан 4 цаг 10 минут үргэлжилж, 29 гишүүнээс 17 гишүүн хүрэлцэн ирж, 58.6 хувийн ирцтэйгээр 19 цаг 40 минутад өндөрлөв.

Тэмдэглэлтэй танилцсан:

БАЙГАЛЬ ОРЧИН, ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН
БАЙНГЫН ХОРООНЫ ДАРГА

М.МАНДХАЙ

Тэмдэглэл хөтөлсөн:

ХУРАЛДААН ЗОХИОН БАЙГУУЛАХ
ГАЗРЫН ШИНЖЭЭЧ

П.МЯДАГМАА

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРАЛ

2026 оны 10 дугаар сарын 07-ны өдөр,
Лхагва гараг Төрийн ордон “Их засаг” танхим 15 цаг 30 минут

БАЙГАЛЬ ОРЧИН, ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН БАЙНГЫН ХОРООНЫ ХУРАЛДААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТЭМДЭГЛЭЛ

М.Мандхай: Эрхэм гишүүдийн энэ өдрийн амар амгаланг айлтгая. Байнгын хорооны гишүүдийн олонх нь хүрэлцэн ирж ирц 51.7 хувьтай бүрдсэн байгаа тул БОХХАА-н байнгын хорооны 2016 оны 10 дугаар сарын 7-ны өдрийн хуралдааныг нээснийг мэдэгдье. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 7.8-д заасны дагуу хуралдааны ирцийг танилцуулна. Ирцэд Улсын Их Хурлын гишүүн Бат-Өлзийн Бат-Эрдэнэ, Сайнхүүгийн Ганбаатар, Сүрэнжавын Лүндэг, Лувсанбямбаагийн Мөнхбаясгалан, Ренчинбямбын Сэддорж, Пүрэвийн Батчимэг, Мөнгөнцогийн Ганхүлэг, Мэндбаярын Мандахай, Тогтмолын Мөнхсайхан, Цэвэгдоржийн Туваан, Буланы Бейсен, Сонгобайн Замира, Ганхүүгийн Мөнхбат, Нанзадын Наранбаатар, Жигжидсүрэнгийн Чинбүрэн нар ирцэд орсон байна. Байнгын хорооны хуралдаанаар хэлэлцэх асуудлыг та бүхэнд танилцуулъя.

Нэгдүгээрт, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль шинэчилсэн найруулгын төслийн болон хамт өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслүүд, Улсын Их Хурлын гишүүн Бат-Өлзийн Бат-Эрдэнэ нарын 4 гишүүн 2026 оны 8 сарын 25-ны өдөр өргөн мэдүүлсэн. Өнөөдөр хэлэлцээд, хэлэлцэх эсэх асуудлаар санал хураалт явуулна.

Хоёрдугаарт, Монгол Улсын 2027 оны төсвийн тухай, Үндэсний баялгийн сангийн 2027 оны төсвийн тухай, Нийгмийн даатгалын сангийн 2027 оны төсвийн тухай, ЭМД-ын сангийн 2027 оны төсвийн тухай хуулийн төсөл. Засгийн газар 2026 оны 8 дугаар сарын 31-ний өдөр өргөн мэдүүлсэн. Хоёр дахь хэлэлцүүлгийг явуулна.

Ингээд хэлэлцэх асуудлын талаар саналтай гишүүд байна уу? Байхгүй байна. Хэлэлцэх асуудалдаа оръё. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн төсөл болон хамт өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслийн хэлэлцэх эсэх асуудлыг хэлэлцье.

Ажлын хэсгийг оруулаарай. Хэлэлцэж байгаа асуудалтай холбогдуулан хуралдаанд оролцож байгаа албан тушаалтнуудыг албан ёсоор танилцуулъя. Ажлын хэсгийн гишүүдийг оруулаарай. Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яамны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн бодлогын газрын дарга Уранчимэг, НҮБ-ын ХХААБ-ын бодлого хуулийн хэрэгжилтийн хуулийн мэргэжилтэн Алтанцэцэг, хуульч, судлаач Хишигт гэсэн бүрэлдэхүүн оролцож байна. Хуралдаанд оролцож байгаа албан тушаалтнуудыг танилцууллаа.

Ингээд хууль санаачлагчийн танилцуулгыг Улсын Их Хурлын гишүүн Бат-Эрдэнэ танилцуулна.

Б.Бат-Эрдэнэ: Баярлалаа. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль 1994 онд батлагдсанаас хойш өнөөдрийг хүртэлх цаг хугацаанд өөрийнхөө түүхэн үүргийг гүйцэтгэсэн гэж үзэж байгаа. Шинэчилсэн найруулга анх удаа орж байгаа.

17 удаагийн нэмэлт, өөрчлөлт орсон. Өнгөрсөн хугацаанд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль хэрэгжсэн хэдий боловч хууль зөрчсөн үйлдлүүдтэй холбоотой харилцаанууд байгаа. Тухайлбал, суурьшлын бүсэд үүссэн асуудлууд байна. Ялангуяа Улаанбаатар хотын Богд Хаан уулнаас авхуулаад тодорхой хэмжээнд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль хэрэгжээгүй ийм нөхцөл байдлууд байгаа. Бид нар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар тодорхой харилцааг шийдвэрлэхийн тулд оруулж ирж байгаа. Ялангуяа өнөөдөр Улаанбаатар хотод үүссэн энэ суурьшлын бүсийг цаашдаа хэрхэх вэ гэдэгтэй холбоотой асуудлууд хөндөгдөж байгаа. Тухайн Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль батлагдахаас өмнө буюу 1994 оноос өмнө тухайн газар орон нутагтаа мал маллан амьдарч байсан малчин иргэдтэй холбоотой асуудлууд хөндөгдөж байгаа. Эдийн засагжих харилцаа буюу хэт хамгааллын зарчмаас улбаатай байгаль орчинд нэг талдаа учирч байгаа хохирлууд, нөгөө талдаа олох санхүүгийн боломжуудыг бид нар алдсаар байгаа. Энэ харилцааг бид нар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга дээр тодорхой хэмжээнд тусгаж өгсөн.

Бид нар цаашдаа Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар ялангуяа малчдын асуудал, хот суурин газарт амьдарч байгаа иргэдтэй холбоотой асуудлууд, хамгааллын зарчим, дэглэм горимыг ямар ангилал дээр барих вэ гэдэг энэ асуудлыг нарийвчлан шалгуураар тогтоон оруулж ирж байгаа. Өнөөдрийн нөхцөл байдалд бид нар дархан цаазат байгалийн цогцолборт, байгалийн нөөц дурсгалт гэдэг энэ ангиллууд дээр явуулж байгаа. Тэгээд бид нар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн захиргаа, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд энэ ангиллын асуудлыг авч үзэж, дээрээс нь дэглэм, горимын асуудлыг тусгайлан заасан байгаа гэдгийг хэлмээр байна. Уур амьсгалын өөрчлөлт, дэлхийн дулааралтай холбогдуулж хүлэмжийн хий, карбон зах зээлтэй холбоотой харилцаа бол дэлхий дахинд нэлээн өндөр хэмжээтэй өрнөж байна. Өнгөрсөн хаврын чуулганаар Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай хууль баталсан. Улсын Их Хурлаас бид нар энэ хуультай нийцүүлэх харилцаанууд нөгөө талдаа байна гэж харж байгаа. Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс улбаатай тодорхой хэмжээнд байгаль орчны хэт хамгаалал байгаатай холбоотой үүсэж байгаа эрсдэлүүд байгаа гэж үзэж байгаа. Тэгэхээр Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд бид нар аль болох өнөөгийн цаг үеийн нөхцөл байдал, байгаль дэлхий, уур амьсгалын өөрчлөлт, онцлогтой холбоотой асуудлууд, мөн хот суурин болон малчин, тариаланч иргэд, орон нутагт амьдарч байгаа иргэдтэй холбоотой асуудлуудыг аль болох шийдвэрлэхийн төлөө Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг өргөн барьсан.

Судалгаа шинжилгээний хувьд тусгай хамгаалалттай бүх газар нутгийн хэмжээнд судалгаа шинжилгээний ажлууд хийгдсэн. Дээрээс нь бид нар тусгай хамгаалалтад авах болзошгүй байгаа газар, орон нутагт бол судалгаа шинжилгээний ажлуудыг бүгдийг нь явуулсан байгаа. Ер нь Монгол Улсын тусгай хамгаалалтад нийт газар нутгийн 21 орчим хувь, орон нутгийн тусгай хамгаалалтад 20 орчим хувь байгаа. Олон улсын жишгийн дагуу бид нар үндэсний сүлжээ байгуулах хэрэгцээ шаардлагатай байгаа. Үүнийг хуулиар хүлээн зөвшөөрөх нэн шаардлагатай байгаа. Хэрвээ үндэсний сүлжээг эрх зүйн баримт бичгээр баталгаажуулсан тохиолдолд Монгол Улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний сүлжээ сүлжээ 41 хувьд очиж байгаа юм. Тэгвэл бид нар Кун ин Монреалийн хэлэлцээрийн дагуу 30-ийг харьцах нь 30 гэдэг энэ хэлбэр бол бүрэн дүүрэн агуулагдахаар болж байгаа.

Дээрээс нь эдийн засагжих харилцаа байна. Бид нар тухайн газар нутгууд дээр эрэл хайгуул тодорхой хэмжээнд ашигт малтмалын олборлолттой холбоотой харилцаанууд дээр хэт газрыг тусгай хамгаалалтад авснаас улбаатай эдийн засагт сөрөг нөлөөлөл үзүүлж байна гэдгийг тодорхой иргэдийн зүгээс, эдийн засагчдын зүгээс, мөн төр засагт ажиллаж байгаа хүмүүсийн зүгээс хэлдэг. Тэгвэл байгаа газар нутгаа бид нар ямар түвшинд хамгаалж авч үлдсэн бэ, яаж хамгаалж байгаа вэ гэдэг харилцааг тандсан судалгааг бид нар бүтэн хийсэн. Тэгээд одоогийн байгаагаар бид нар яг үндэсний сүлжээгээ эрх зүйн баримт бичгээрээ тодорхойлоод, Улсын Их Хуралд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга батлагдсанаар Монгол Улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн нийт хэмжээ 41 хувьд хүрнэ гэдгийг албан ёсоор зарлах хэмжээнд очиж байгаа юм. Тэгэхээр энэ бол нэн чухал асуудал. Тэгээд бусад газар орон нутагтаа бол тэр тодорхой хэмжээний эдийн засагжих харилцаагаа явуулдаг байгаасай гэж харж байгаа. Хэт хамгааллаас бид нар зохистой ашиглалт руу шилжиж байгаа. Өөрөөр хэлбэл, байгаль хамгаалал тогтвортой менежмент дээр байх ёстой. Тогтвортой менежмент гэдэг бол зохистой ашиглалт дээр тулгуурлаж байгаа хэт хамгааллаас улбаатай. Өнөөдөр Монгол Улсын ойн сангийн өөрийн төлжин ургах нэмэгдэх чадвар буурсан, нөгөө талдаа өсөхгүй байгаа суурь шалтгаанууд энд байгаа Тусгай хамгаалалттай газар нутагт байгаа. Ой хэт хамгаалагдсанаар өөрөө өөрийгөө нөхөн төлжүүлэх боломжгүй нөхцөл байдалд очиж байгаа гэдгийг зайлшгүй хэлэх нь зүйтэй болов уу гэж бодож байна.

Тэгэхээр өмнө нь жишээлбэл, хүнийг байгаль хамгааллаас тусад нь авч үзэж хамгааллын зарчмыг байгаль хамгаалал дээр үздэг байсан сүүлийн үеийн дэлхийн чиг хандлага бол байгаль хамгааллыг тухайн орон нутагт амьдарч байгаа иргэд хүнтэй нь цуг тооцож үздэг болсон энэ хэлбэрт Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга дөхөж очсон гэдгийг хэлэх нь зүйтэй болов уу гэж бодож байна. Хэт хамгааллыг бид нар хамгааллын зарчим дээр нь барьж байгаа. Жишээлбэл, дархан цаазат уулан дээр бид нар ямарваа нэг ашиглалттай холбоотой харилцааг хориглож байгаа. Байгалийн цогцолбор, байгалийн нөөц, байгалийн дурсгалт газрууд дээр тодорхой эрхүүдийг бид нар нээж өгч байгаа. Тухайлбал, аялал жуулчлалтай холбоотой асуудлууд энэ дотор хөндөгдөж байгаа гэсэн үг. Гэх мэтчилнээр Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн хувьд бид нар үзэл баримтлалыг олон улсын жишигт нийцүүлэх, кунг мин монреолын 30-ийг харьцах нь 30 хэлбэрт Монгол Улс албан ёсоор хүрч байгаа. Үндэсний сүлжээгээрээ эрх зүйн орчин дээр тодотгож өгч, бататгаж олон улсад зарлахтай холбоотой харилцаа, дээрээс нь суурьшлын бүс нэгэнт үүссэн газарт хүнд хүрч үйлчлэх, төрийн үйлчилгээ явдаг зарчмаараа явдаг байх ёстой. Менежментийн хэлбэр байх ёстой зарчим дээрээ байх ёстой гэж үзэж байгаа гэх мэтчилэнгээс авхуулаад ингээд тодорхой асуудлуудыг Тусгай хамгаалалттай газрын энэ дээр бүрэн шигтгэж оруулж өгсөн гэдгийг хэлье. Тэгээд асуултад хариулья. Баярлалаа.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүнд баярлалаа. Ингээд хууль санаачлагчийн танилцуулгатай холбогдуулан асуулт асуух гишүүн байвал нэрээ өгнө үү. Нэрс ажиллахгүй байх шиг байна шүү. Дахиад дар. Ингээд Туваан гишүүнээр тасалъя. Ингээд ирцээр гарсан байна. Мөнхбаясгалан гишүүн асуултаа асууя. Мөнхбаясгалан гишүүний микрофоныг өгье. Техникт хэлээрэй эхэлчихсэн.

Л.Мөнхбаясгалан: Энэ хуульд талархалтай хандаж байгаа. Сая 3 аймгийн арваад сум, багаар яваад ирлээ. Манай улс 17 сая га газрыг хайгуулын лицензээр олгох ийм төлөвлөгөөтэй явж байгаа юм байна. Тэгээд энэ оны 6 дугаар сараас 9 дүгээр сар хүртэл тухайн орон нутагт шинээр хайгуул хийх боломжтой газруудыг

АМХЭГ-аас аймгаас сумд руу өгчээ. Энэ дотор Тусгай хамгаалалттай газар нутаг, орон нутгийн хамгаалалтад авсан газар нутаг, тэр байтугай урт нэртэй хуулиар хамгаалагдсан усны эх газар, ай сав тэр байтугай манай говийн бүсэд байгаа Онгийн хийдийг оруулаад өгчихсөн байх жишээний. Онгийн хийд Онгийн голтойгоо орчихсон. Баянхонгор аймагт Амарбуянт хийд гээд 600 жилийн өмнө байгуулагдсан хийд, ингээд тэр хайгуулын лиценз доорх талбайд орчихсон байна. Энэ хуулиар энэ яаж зохицуулагдаж байгаа вэ гэдэг нэгдүгээр асуулт.

Хоёрдугаар асуулт. Хуучин хуулийн 2-т байсан, Засгийн газар хил заагийг тогтоогоод байдаг. Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр газар нутгийг тусгай хамгаалалтад авах тухай шийдвэр гаргах, эдгээр газрыг улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тодорхой ангилалд хамааруулах, дархан цаазат болон БЦГ-ын хилийн заагийг батлах, өөрчлөх гээд энэ эрх хэвээрээ юу.

Энэ 45 дугаар зүйл дээр Засгийн газрын бүрэн эрх байна. Үүнийг надад нэг тодруулаад өгөөч.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүний микрофоныг нээе. Мөнхбаясгалан гишүүний асуултад хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар Улсын Их Хурал Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хил, заагийг тогтоож байгаа. Өнөөгийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль тогтоомжоор. Одоо бол сайд нар хүртэл дотор талын бүсийг тухайн салбар хариуцсан Засгийн газрын гишүүн буюу сайд тогтоож байгаа. Үүнийг хүртэл бид нар энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга дээр өөрчилж оруулж ирж байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл саяын хэлсэн, хил заагийг тогтоохтой холбоотой харилцаа бол Улсын Их Хурлын бүрэн эрхэд байдаг байяа. Сайд онгон бүс, онцгой бүс, хамгаалалтын бүс, хязгаарлалтын бүсийг дураар өөрчилдөг хэлбэрийг халъя. Өөрөөр хэлбэл, сайдын өөрчилдөг байсан бүрэн эрхтэй холбоотой, энэ бүсчлэлтэй холбоотой асуудлыг Засгийн газар шийддэг байя. Засгийн газрын шийдэж байсан асуудлуудыг бол Улсын Их Хурал шийддэг байя гэдэг ийм заагийг бол бид нар оруулж ирж байгаа. Тэгэхээр гол өөрчлөлт нь бол би дахиад хэлэхэд, УТХГ-ын үндсэн хилийн заагийг Улсын Их Хурал тогтооно. Харин тухайн газрын дотоод бүсчлэлийн хил заагийг Засгийн газар тогтоох хил заагтай болгож оруулж ирж байгаа.

Уранчимэг дарга, тэр нөгөө хязгаарлалтын бүс, хамгаалалтын бүстэй холбоотой, тэр хайгуул хийж байгаатай холбоотой асуултад Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн яамны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн захиргааны газрын дарга Уранчимэг хариулаад явсан нь зөв байх. Тухайлсан асуудал байсан учраас.

М.Мандхай: 5 номер хариулъя. Уранчимэг.

Ц.Уранчимэг: Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай асуулт дээр нэмэлт тайлбар өгье. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар түгээмэл тархацтай ашигт малтмал олборлох мөн хайгуултай холбоотой асуудлыг хориглосон байдаг. Тэгээд байгаа шинэ хуулийн зохицуулалтаар ч гэсэн хориглосон. Тэгэхээр Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай хуулиар хайгуулын зөвшөөрлийг олгох харилцаа нь аймаг НИТХ болон аймаг НЗД-ын бүрэн эрхэд байдаг учраас яг ашигт малтмалыг хамаарах нь түгээмэл тархацтай ашигт малтмалд голчлон элс, хайрга, дайрга, шавар буюу элбэг, хэрэглээний ашигт

малтмал хамаарна гэж заасан байдаг учраас Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд энэ заалтыг оруулах ямар ч боломжгүй. Өмнөх байгаа хуулийнхаа заалтаар явна. Хайгуултай холбоотой Ашигт малтмалын ерөнхий газар ч гэсэн манай яамтай маш олон удаагийн уулзалтууд хийсэн. Гэхдээ энэ зөвхөн нөөц тогтоох зориулалтаар гэж төлөвлөсөн боловч энэ нь байгаа хуулийн зохицуулалтаар ч гэсэн хайгуулыг хийх боломжгүй байгаа. Ер нь өмнөх туршлагуудаас харахад, хайгуул хийх зөвшөөрөл орон нутгийн тусгай хамгаалалтад явж байхад, буцаагаад яг ингээд хайгуул хийсэн тохиолдолд нөгөөдөх нь ашиглалтын зөвшөөрөл болоод ингээд шилжээд ороод ирдэг. Тэгэхээр таны хэлсэн саяын төлөвлөгөөтэй холбоотойгоор Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр ямар нэгэн хайгуулыг хийгээгүй байгаа.

М.Мандхай: Мөнхбат гишүүн асуултаа асууя.

Ц.Мөнхбат: Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга орж ирж байгааг дэмжиж байгаа. Үнэхээр манай Монгол Улсын хувьд чухал ач холбогдолтой хуулиудын нэг мөн үү гэвэл мөн. Тэгээд энэ дээрээс нэг ганц тодруулах асуултууд байгаа байна.

Нэгдүгээрт, Монгол улсад цэнгэг усны асуудал бол их чухал. Энэ цэнгэг усны эх үүсвэрүүдийг бид нар хамгаалах зайлшгүй шаардлагатай байдаг. Одоогоороо хэдэн хувь нь хамгаалагдсан байгаа вэ. Энэ хууль шинэчилсэн найруулга батлагдсанаараа хэчнээн болж өсөх юм бэ, ямар үр дүнд хүрэх юм бэ гэдэг нэгдүгээр асуулт байна.

Хоёрдугаарт, энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутагт амьдарч байгаа малчин иргэд тэр улсуудын асуудлуудыг яаж зохицуулсан бэ? Жишээ нь, өвөлжөө, хаваржаа, бэлчээрийн асуудлууд ингээд орж ирдэг. Энэ дээр тэр хүмүүст ямар давуу талууд үүсэх вэ. Эсхүл сөрөг талууд үүсэх үү гэдэг ийм зүйлийг асуух байна.

Гуравдугаарт, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг ингээд улс орон даяараа улсын хэмжээнд олон болгоод байхаар нөгөө талаасаа уул уурхайн асуудлууд хөндөгддөг. Зарим сум, орон нутагт бол сумынхаа бараг нийт нутаг дэвсгэрийн 70, 80 хувийг нь ч байна уу, 80, 90 хувийг нь ч байна уу тусгай хамгаалалтад авчихдаг. Сумын тусгай хэрэгцээнд авчихдаг. Тэгээд ямар нэгэн үйл хөдлөл хийлгэдэггүй. Энэ асуудал энэ дээр жишээ нь яаж туссан бэ. Зарим нь бүр тодорхой сонирхолтой байдаг юм байна билээ. Тодорхой юм хадгалаад, тодорхой бүлгийн эрх ашигт нийцүүлэх гээд ингээд тусгай хэрэгцээнд авчихдаг нэг ийм асуудлууд байгаа. Үүнийг бид нар мэдэж байгаа. Тэгэхээр энэ асуудал дээр жишээ нь, зохицуулагдах ямар ийм харилцаанууд орж ирж байна гэдэг нэг ийм зүйл байна. Олон улсад нийтлэг хэрэгжиж байгаа сайн жишээнүүд байна л даа. Тусгай хамгаалалттай газар нутгаа хамгаалангаа аялал жуулчлал хөгжүүлж байгаа, тэгээд тэндээсээ тодорхой хэмжээний эдийн засгийн эх үүсвэр бий болгоод, түүгээрээ тусгай хамгаалалттай газар нутгаа хамгаалдаг. Түүнийгээ улам бэхжүүлдэг, улам сайжруулдаг, менежментийг нь ингээд зөв болгоод явдаг сайн жишээнүүд байдаг юм байна билээ. Тэгэхээр тэр рүү ойртуулж байгаа ийм зүйлүүд байна уу? Жишээгээр хэлж болохоор тийм юмнууд байна уу гэдэг ийм асуултуудыг асуух байна.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Мөнхбат гишүүндээ баярлалаа. Байгаль хамгааллын чиглэлээр дуугардаг цөөхөн гишүүдийн нэг гэж харж байгаа. Цэнгэг устай холбоотой

асуудал дээр бид нар энэ цэнгэг усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийг тусгай хамгаалалтад авах үндсэн шалгуур болгож оруулж өгч байгаа. Өөрөөр хэлбэл, ямар газар нутгийг дархан цаазат, байгалийн цогцолборт, байгалийн нөөц, байгалийн дурсгалт гэж газраа авах ёстой юм бэ гэдэг шалгуур үзүүлэлт байгаа юм. Энэ шалгуур үзүүлэлт дотор цэнгэг усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийг тусгай хамгаалалтад авах үндсэн шалгуур болгож оруулж өгсөн гэсэн үг. Энэ хуулийн төслийн 8.1.3 дээр, гол мөрний урсац бүрэлдэх эх гадаргын болон газрын доорх цэнгэг усны нөөц, цэвдэг ус, намгархаг газар, хүлэрт намаг бүхий газрыг ДЦГ-ын ангиллаар хамгаалалтад авна. Энэ шалгуур үзүүлэлтэд орж байгаа.

Мөн 9.1.5 дээр гол мөрний урсац бүрэлдэх эх гадаргын болон газрын доорх цэнгэг усны нөөц, цэвдэг усны болон ойн сан бүхий газрыг БЦГ-ын ангилалд авахаар, 10.1.6 дээр гол мөрөн усны эх үүсвэрийг хамгаалах зорилго бүхий усны болон ойн сан бүхий газрыг байгалийн нөөц газрын ангиллаар авахаар оруулж өгсөн байгаа. Тэгээд үүнээс гадна хуулийн төслийн 15.7.13 дээр ДЦГ дээр нуур, гол мөрөн, горхи, булаг шанд, ус, намагарах газрын байгалийн төлөв түвшин, урсац голдирлыг өөрчлөх, усны эко системд сөрөг нөлөө үзүүлэх болон үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглахыг хориглож өгч байгаа юм. Яг өнөөдрийн түвшинд Байгаль орчны яамны 2021-2023 оны 2 жил тутам байгаль орчны төлөв байдлын тайлан гардаг. Энэ тайланд цэнгэг усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 50 орчим хувь ойролцоогоор бол 7.2 сая га талбай улсын тусгай хамгаалалтад хамрагдсан гэдэг ийм төлөв байдлын тайлан байгаа. Нийтдээ өнөөдрийн байдлаар цэнгэг усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 50 орчим хувийг улсын тусгай хамгаалалтад шууд хамруулчихаад байгаа юм. Шинэчилсэн найруулгаар миний саяын хэлдэг 8 дугаар зүйл, 9 дүгээр зүйл, 10 дугаар зүйлээр бол ангилал тус бүрээр нь тухайлан заагаад өгчихсөн. Тусгай хамгаалалттай газар нутагт амьдарч байгаа малчин иргэдтэй холбоотой асуудал дээр бол бид нар аль болох тухайн малчдад тухайн газрыг ашиглуулахыг оруулж өгч байгаа. Гэхдээ нүүдэлчин мал аж ахуйн нутаг орон эзэнтэй байх ёстой гэдэг утга агуулгаар ч гэсэн тухайн малчин иргэдийг тухайн орон нутагтаа суурьшлыг хангахын тулд ашиглах зөвшөөрлийг хугацаагүйгээр олгох, дээрээс нь өвлүүлэх зарчмыг, гэр бүлийн аль нэгэн гишүүнд өвлүүлэх зарчмыг бид нар оруулж өгч байгаа.

Дээрээс нь байгалийн нөөц ашиглах, байгалийн цогцолборт нөөц, дурсгалт газруудаас байгалийн нөөц ашиглах эрхийг нээж өгч байгаа. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авч байгаатай холбоотой асуудал дээр нэлээн олон зүйлүүд бол хөндөгдөнө. Энэ дээр яалт ч байхгүй уул уурхайтай холбоотой, ялангуяа Аж үйлдвэр, эрдэс баялгийн яамнаас ирүүлсэн саналын хувьд бол орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газар нутгийг аль болох улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг авахгүй байхыг нөгөө талдаа нэмж, орон нутгийн хэрэгцээнд авах хэлбэрээр газар нутгийг авахгүй байхыг хүссэн. Үүнийг Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр нөөц болон даац, мөн байгаль экологийн, мөн ан амьтан, зэрлэг амьтантай уялдаа холбоо бүхий асуудлуудыг бүгдийг нь үзэж, саяын шалгуурын дагуу тусгай хамгаалалтад авах шалгуурыг зааж өгч байгаа учраас тэр шалгуурынхаа дагуу авъя л гэж байгаа юм.

М.Мандхай: Уранчимэг дарга хариулчихъя.

Ц.Уранчимэг: Мөнхбат гишүүний асуусан Тусгай хамгаалалттай газар нутагт хөрөнгө оруулалт хийгээд, яг тодорхой аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн үйлчилгээг нэмэгдүүлбэл ямар үр өгөөжийг хүртэх боломжтой байгаа вэ гэдэг асуултад нэмж яг тодорхой тоон үзүүлэлтээр хариулъя гэж бодож байна. Өнөөдрийн аялал

жуулчлалын нийт 80 хувь нь улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээрээ явагдаж байгаа. Тэгээд улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн байгаа тооцооллоор бодож үзэхэд, 2050 он гэхэд 980.6 тэрбум төгрөгийн ийм хөрөнгө оруулалт буюу ашгийг хүртэх боломжтой байна гэж байгаа. Бид нар яг энэ шинэ хуулийн зохицуулалтаар санхүүжилтийн тогтвортой механизмыг бий болгоод, тогтвортой эко системийн менежментийг хэрэгжүүлээд, эко системийн үнэ цэнийг тооцож үзэх юм бол 2050 он гэхэд 2.5 их наядын ашиг олох боломжтой гэдэг тооцоолол гаргаж байгаа. Эндээс нарийвчлаад үзэх юм бол нутгийн иргэдийн дэмжсэн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн үйлчилгээг хөгжүүлж, малчныг өвөлжөө, хаваржааных нь зориулалтаар яг тухайн нутагт нь, Тусгай хамгаалалттай газар нутагт нь амьдруулаад, байгалийн аялал жуулчлал тэр тусмаа байгаль хамгааллын арга хэмжээг зохион байгуулаад явах юм бол аялал жуулчлал болон бусад орлогыг нэмэгдүүлээд, өөрөө өөрийгөө тодорхой Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тодорхой хэсгийн менежментийг хариуцаад явуулах, малчин өрхийн нөхөрлөл, ойн нөхөрлөл, амьтны нөхөрлөл гэх мэт ийм байгалийн нөөцийн хамтын менежментийг хөгжүүлэх боломжийг энэ хуулиар нээж өгч байгаа.

М.Мандхай: Мөнхбат гишүүн тодруулъя.

Ц.Мөнхбат: Тухайн орон нутагт ажиллаж, амьдарч байгаа тэр малчин өрхүүдийн оролцоог хангах гэдэг нь их чухал. Бид нар үүгээрээ энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга орж ирж байхад энэ бол их чухал гэж хараад байгаа юм.

Хоёрдугаарт нь, жуулчны баазууд байна. Баазууд голцуу л энэ байгалийн үзэмжит гоё газрууд, тэгээд гол ус дагаж ингэж л хийгддэг. Тэд нар маань ингээд зарим үед нэг ийм асуудал байдаг. Тэр нь аль хуулиар билээ, байгалийн цогцолборт газраас хэчнээн метрийн зайтай ч билээ. Гол уснаасаа хэчнээн метрийн зайтай байгаагаас болоод нөгөө байгаль орчны дүгнэлт гаргаж өгдөггүй нэг ийм асуудлууд байгаад байдаг. Үүнийг энэ дээр оруулж ирж байгаа юу.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Баярлалаа. Мөнхбат гишүүний асуултад хариулъя. Тэр орчны бүсийн зөвлөл гэж бид нар байгуулж байгаа. Орон нутгийн иргэдийн саналын дагуу оролцоог хангахын тулд өөрөөр хэлбэл, тусгай хамгаалалтын захиргаа, сум иргэд нийлээд орчны бүсийн зөвлөл байгуулаад, аль газрыг тусгай хамгаалалтад авах юм. Авсан байгаагийг алийг нь яаж ашиглах юм гэдэгтэй холбоотой харилцаан дээр иргэдийн оролцоо шууд орж ирж байгаа юм нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, аялал жуулчлалын баазуудыг бид нар 60 жилээр олгохоор оруулж ирж байгаа. Өөрөөр хэлбэл, 5 жил, 5 жил, 5 жил гэж явж байгаа. Тэгэхээр бид нар 60 хүртэлх жилээр олгоно. Хэрвээ ноцтой байгаль орчны унаган төрхийг алдагдуулсан аливаа хориглосон үйл ажиллагаа явуулсан байх юм бол цуцлах хэлбэр болж ирж байгаа юм. Тэгэхээр төр та бүхэнд боломжийг нь олгоё. ААН-үүд хариуцлагатай байя. Иргэн хариуцлагатай байдаг үндсэн зарчмуудыг энэ дотор оруулж байгаа гэсэн үг. Саяын усны онцгой хамгаалалтын бүс, ойтой холбоотой харилцаа бол Усны хуулийг Усны хуулиараа зохицуулалттай хийж явуулахаар, Ойн хуулийг Ойн хуулиар, газрын харилцаатай холбоотой асуудлыг Газрын тухай хуулиар, зөвшөөрөлтэй холбоотой харилцааг Зөвшөөрлийн тухай хуулиар зохицуулах харилцаагаар нь явуулж байгаа.

М.Мандхай: Ганхүлэг гишүүн асуултаа асууя.

М.Ганхүлэг: Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд дэмжиж байгаа. Энэ төсөл хэлэлцэх эсэх нь дэмжигдээд яваасай гэж бодож байна. Зүүн бүсээс сонгогдсон Их Хурлын гишүүний хувьд тусгай хамгаалалттай нэлээдгүй газар нутаг манай бүсэд байгаа. Иргэдийн олон ч асуудлууд байгаа. Хур хүйтний хөндий, манай энэ Хан Хэнтий, дархан цаазат газар гээд үүнтэй холбогдолтой асуудал дээр нэлээн анхаарал хандуулаад ажиллаж байгаа. Энэ хуулийн хамгийн чухал нэг заалтын гол агуулга бол орон нутгийн Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг улсын хэмжээнд тооцож оруулж ирээд, олон улсын зорилт болох 30 хувьд хүргэх энэ агуулгыг нэг талаасаа энэ хуулиар нээж байгаа гэж ойлгож байгаа. Тэгэхээр энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн энэ ангилалд орон нутгийн Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг нэмж оруулаад хэчнээн хувьд хүрч байгаа вэ гэдэг эхний асуултыг асууя.

Хоёрт, иргэдийн хувьд нэлээн дэмжиж байгаа гэдэг энэ 31 дүгээр бүлэг тэр чигтээ энэ малчид иргэдийн асуудлыг оруулж ирсэн байгаа юм. Энэ дархан цаазтай газар болон энэ бусад ангиллуудаараа ялгаатай байх уу, эсхүл нийтэд нь бүх эрхийг нь нээж өгч байна уу гэдгийг тодруулж асууя. Аялал жуулчлалын болон энэ бизнесийн зорилгоор ашиглахтай холбогдолтой асуудал мөн энэ ангиллаараа ямар байх вэ гэдгийг нэмээд асууя. Саяын ярьж байгаа, 60 жил болгож байгааг дэмжиж байгаа. Хуулийн төслийн хувьд бизнесийн үр өгөөжтэй хяналттай энэ бизнесийн үйл ажиллагааг эрхлэхийг үндсэндээ дэмжиж байгаа юм. Яагаад гэхээр, манай Хэнтий аймгийн хувьд түүхэн аялал жуулчлалын бүс нутаг болно гэдэг ийм зорилт тавин ажиллаж байгаа. Энэ хүрээндээ түүхийн нэлээдгүй чухал олдворууд, түүхэн дурсгалт газруудад аялал жуулчлал хөгжүүлэх чиглэлийн гол агуулгууд энэ хуулийн тодорхой заалтын дагуу явна. Жишээ нь, Хэнтий аймгийн Цэнхэрмандал суманд тодорхой зохицуулалтууд байхгүйгээс болоод маш их жижиг аялал жуулчлалын компаниуд орж ирээд ажиллаж байх жишээтэй байгаа. Зарим газрууд дээр ингээд олон тоогоор орж ирж байгаа. Тэгэхээр аялал жуулчлалыг явуулахдаа тодорхой энэ стандарт тоон дээр байдаг юм уу? Энэ хяналт дээр ямар зохицуулалтуудыг голчилж тусгасан байгаа вэ? Буцаагаад хариуцлага тооцохтой холбогдолтой асуудал дээр яг ямар шийдвэрийг гаргаж хяналтаа тавих вэ гэдгийг тодруулж асууя.

Төгсгөлд нь, энэ хамгаалалтын захиргаатай холбогдолтой асуудлууд байгаа. Тодорхой улсаас гэдэг юм уу, хувь иргэд, олон улсын байгууллагууд байдаг юм уу өөрсдөө яг тодорхой энэ хамгаалалтын захиргааны үйл ажиллагаа эрхлээд явах.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Баярлалаа. Ганхүлэг гишүүний асуултад хариулъя. Зүүн бүс яах аргагүй аялал жуулчлалын бүс. Манай эзэн Чингис хааны нутаг. Бид нар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний сүлжээг 6.1.1-ээр улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутаг, 6.1.2-оор орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар, 6.1.3-аар Байгаль хамгааллын ач холбогдол бүхий газар нутаг гэж 3 бүрэлдэхүүнтэй байхаар зааж өгч байгаа юм. Энэ бол олон улсынхаа яг өнөөдөр хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа жишиг рүү очиж байгаа гэсэн үг. Энэ хэмжээгээр нь бид нар аваад үзэх юм бол жишээлбэл яг одоогийн байдлаар УТХГ-т 32.5 сая га буюу нийт газар нутгийн 20.8 хувь орж байгаа юм. Яах вэ, орон нутгийн ТХГ нутгийн мэдээлэл бол 24.3 сая га талбай буюу 15 орчим хувиар тооцогддог юм байна билээ. Тэгэхээр ингээд тооцох юм бол нийтдээ 35.8 хувь нь улсын тусгай хамгаалалт буюу улсын тусгай хамгаалалт биш үндэсний сүлжээнд орж байна гэж ойлголттой болж байгаа.

Үүнийгээ бид нар Кунг мин Монреалын 30-ийг харьцах нь 30 гэдэг хувийг бол 5.8 хувиар давуулахаар ийм тооцоо албан ёсоор гарч байгаа. Тэгээд энэ бол хуулийн төслийн 13.4, 13.5 дээр цаашдаа бид нар жишээлбэл, улсын болон орон нутгийн хамгаалалтын давхцал үүсэхгүй байх зохицуулалтуудыг нэгдүгээрт хийж өгсөн.

Хоёрдугаар асуулт, ангиллаараа ялгаатай байх уу эсвэл нийтлэг эрхийг орон нутгийн иргэдэд нээж өгөх үү гэдэгтэй холбоотой асуулт байна. Тэгээд ер нь байгалийн нөөц ашиглах, мал бэлчээрлүүлэх гэсэн ийм бодит ашиглалтын эрх нь тухайн газрын ангилал, бүсийн дэглэм, экологийн даацад захирагдахаар өөрөөр хэлбэл, менежментийн төлөвлөгөөндөө захирагдахаар байгаа. Бид нар даацаа тодорхойлно гэсэн үг. Тухайн газар нутагт амьдардаг малчин хэдий тооны малтай байх, бэлчээрийн даацтай вэ гэдгийг бид нар тооцож байж мал бэлчээрлүүлэх боломжийг нь олгож байгаа гэсэн үг. Түүнээс биш тэр газар нутагт амьдардаг иргэн малчин гээд мянган малтай, 2 мянган малтай, 3 мянган малтай байх гэдэг энэ харилцаа бол шууд хүлээн зөвшөөрөгдөхгүй гэдгийг хэлье. Мэдээж би түрүүн хэлсэн ДЦГ, БЦГ-ын онгон бүс, онцгой бүсүүд дээр бол ер нь хориглолтууд бусад хэсэг дээр бол тодорхой хэмжээнд зөвшөөрөгдөх хэлбэрүүд бол байгаа, ДЦГ-т аль болох бид нар хориглолтын зарчмыг барьж байгаа гэдгийг хэлье.

Аялал жуулчлал эрхлэхийн хувьд хуулийн заалт гэвэл 31.8-31.11 гээд ийм тодорхой хэмжээнд малчин өрхийн хувьд бэлчээрийн даацад нийцүүлээд 3 талт гэрээгээр ашиглах тусгай зохицуулалтыг оруулаад өгчихсөн байгаа. Аялал жуулчлал эрхлэхийн хувьд, бид нар 60 хүртэл жилээр оруулж ирж байгаа. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ангилал, дотоод бүсчлэлээс шууд хамаарахаар зааж байгаа. Өөрөөр хэлбэл, бид нар төслийн 14.2, 14.3 дээр тухайн ангилалд нь тохируулаад онцгой хамгаалалтын хязгаарлалтын бүс тогтоогоод, тус бүр дээр нь өөрийн хамгаалалтын дэглэмийг мөрдөхөөр зааж өгсөн. Тухайлбал, ДЦГ хамгийн хатуу дэглэмтэй байгаа. БЦГ бол аялал жуулчлал эрхлэх боломж нь илүү нээлттэй байгаа. ДЦГ дээр тэгэхдээ бид нар хуулийн төслийн 15.7.5-аар хязгаарлалтын бүсээс бусад газарт аялал жуулчлалын зориулалтаар зам тавих, байгалийн төлөв байдлыг өөрчлөхийг хориглож өгсөн гэдэг ч юм уу ийм тодорхой заалтууд хуулийн зүйл, заалтаараа бүгдээрээ орчихсон байгаа гэдгийг хэлье. Байгалийн нөөц газар дээр бид нар 17.1, 16.3, 16.5 дахь зохицуулалтуудыг бол оруулж өгсөн. Энэ дээр менежментийн төлөвлөгөө, хамгаалалтын дэглэмд нийцүүлэн аялал жуулчлал явуулах боломжоор хангаж байгаа. Аялал жуулчлал эрхлэх, малчин, өвөлжөө хаваржаа, судалгаа шинжилгээний зориулалтаар гэсэн ийм 3 төрлөөр бид нар газар олголт, газар ашиглах эрх олгох энэ процессыг хуульчилж өгсөн гэдгийг хэлье.

Аялал жуулчлалын хариуцлагын хувьд, мэдээж хариуцлагын асуудлууд байгаа. 60 хүртэл жилээр боловч унаган төрхийг алдагд.

М.Мандхай: Хамгаалалтын захиргаатай холбоотой асуудлыг Уранчимэг дарга хариулъя.

Ц.Уранчимэг: Хамгаалалтын захиргаадын менежментийг өнөөдөр нийт улсын хэмжээнд 121 тусгай хамгаалалттай газрын улсын төсвийн Байгаль орчны яамны доор тусгай хамгаалалттай захиргаа 35 байгаа. Гэрээгээр эзэмшиж байгаа 7 байгаа. Энэ хуулийн зохицуулалт нь бол Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн гэрээгээр эзэмшүүлэх зохицуулалтыг оруулж ирж өгч байгаа. Энэ нь ТББ, малчин өрхийн холбоо бусад төрийн бус байгууллагууд тодорхой шалгуурыг энэ хуульд заагаад өгчихсөн байгаа. Шалгуурыг хангасан тохиолдолд гэрээгээр эзэмшихийг Засгийн газраас Байгаль орчны сайдад

эрх олгосны дагуу шууд гэрээ байгуулаад явах боломжтой харилцааг хуульчилж өгч байгаа. Олон улсын байгууллага гэж оруулаагүй. Тэгэхдээ ер нь өнөөдөр яг ингээд Хустайн нуруу, Их нарт хүрэх уулын хөндий гээд энэ 7 гэрээгээр эзэмшиж байгаа. Хомын тал энэ тэр бол цаана нь яг Олон улсын байгууллагын дэмжлэгтэйгээр төсөл хөтөлбөр хэрэгжсэний үндсэн дээр.

М.Мандхай: Ганхүлэг гишүүн тодруулъя.

М.Ганхүлэг: 31 дүгээр зүйл дээр байгаа өвөлжөө, хаваржааны доорх газрыг гэдэг гэдэг агуулгыг тодруулъя. Доорх газар гэдгээ болохоор яг яаж томъёолоод байна?

Хоёрт нь, шинээр тусгай хамгаалалтын бүс нутагт малчин иргэд орох боломжгүй байгаа гэдгийг ойлгож байгаа. Хэрвээ тухайн бүс нутагт амьдарч байгаа хүний өрх шинээр бий болох ч байдаг юм уу, үр хүүхдүүд нь дахиад тусдаа яг мал маллах боломжтой болоод эхлэх энэ асуудлыг яаж зохицуулах вэ гэдгийг нэмж асууя. Тэр аялал жуулчлалын энэ боломжийг нээж өгч байгааг дэмжиж байгаа. Нөгөө талаасаа хяналтаа хэдүүлээ их сайн тавихгүй бол Богд уул шиг юм болох вий гэдэг ийм анхааруулга байгаад байна. Энэ дээрээ дараа дараагийн шатны хэлэлцүүлгүүд дээр нэлээн нарийвчлаад асуугаад тодруулаад явъя. Ер нь хамгаалалтын үйл ажиллагааг олон улсын жишигтэй ингээд харахад тэр гэрээгээр явж байгаа энэ төслүүд нь.

М.Мандхай: Уранчимэг дарга хариулъя.

Ц.Уранчимэг: Ганхүлэг гишүүний асуултад хариулъя. Нэгдүгээрт, өвөлжөө, хаваржааны доорх газрыг юу гэж ойлгох вэ гээд. Тэгэхээр энэ өвөлжөө, хаваржааны доорх газар гэдэг тэр малчин өрхийн яг амьдарч байгаа тэр газар гэр нь ингээд байгаа газар дээр нь малын саравч, малын хашаа хороо байгаа тэр газрыг өвөлжөө, хаваржааны доорх газар гэж ингэж ойлгоно. Энэ Газрынхаа хуулиар ингэж болно.

Хоёрдугаарт, мэдээж малчин өрхөд шинээр ийм газар олгохгүй. Яагаад гэвэл энэ хамгаалалтын дэглэм давамгайлж байгаа учраас.

Гурав дахь асуулт, шинээр өрх ингээд хэрвээ гарч ирвэл яах вэ гээд. Тэгэхээр энэ төслийн 31.4 дээр, малчин өрхийн гэр бүлийн хамтын хэрэгцээнд нийт зориулалтаар өгч байгаа юм. Тэгэхээр энэ хэд бүгд ярьж байгаад хэнийхээ нэр дээр энэ юугаа хамтын зориулалтаар авах вэ гэдгээ ингээд шийдчихнэ. Тэгээд гэр бүлийн хэрэгцээнд байна, тэгээд өв залгамжлахын асуудал байгаа.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн гүйцээж хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Чухал асуулт. Яах аргагүй манай өнөөдөр бэлчээртэй холбоотой, малын бэлчээрийн даацтай холбоотой, малын тоо толгойтой холбоотой асуудал болж байгаа. Бид нар бүх Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр адил биш хэлбэртэй оруулж байгаа. Өөрөөр хэлбэл, 15.6.9 дээр ДЦГ-ын хязгаарлалтын бүсэд хадлан бэлтгэх, 16.5.4 дээр БЦГ-ын хязгаарлалтын бүсэд даацад нийцүүлэн уламжлалт мал аж ахуй эрхлэх, 17.1 дээр байгалийн нөөц газарт уламжлалт мал аж ахуй эрхлэх боломжуудыг нээж өгч байгаа. Тэгэхдээ бэлчээрийг нь 31.8-31.11-ээр даацад үндэслэсэн 3 талын гэрээгээр зохицуулахаар оруулж өгч байгаа юм. Нөгөө Богд хан уул шиг болчих вий дээ гэдэг эрсдэлийг нь бид нар хаагаад, УТХГ-ын төлөвлөгөөг Тусгай хамгаалалттай газрын тухай хуулийн шинэчилсэн

найруулгын 22.4-өөр, Байгаль орчны сайд Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газрын төлөвлөгөөг 22.8-аар тухайн шатны ИТХ батлахаас өмнө заавал, 22.10-аар Олон нийтийн хэлэлцүүлгийг зохион байгуулахаар.

М.Мандхай: Ганхүлэг гишүүн.

М.Ганхүлэг: Өвлүүлэхийг ойлгож байгаа. Шинээр айл өрхөд олгохгүйг ойлгож байгаа. Тухайн тусгай хамгаалалтын бүсэд байсан нэг айл байна шүү дээ. Үр хүүхэд нь дахиад мал маллах хэрэгтэй боллоо гэж бодвол, ямар нэгэн ийм зохицуулалт байна уу гэж асуугаад байгаа юм. Нэг байж байгаа айл 2 болох гээд байна шүү дээ. Тэрэн дээр хариулах уу?

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: 1994 оны Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль батлагдахаас өмнө оршин сууж мал аж ахуй эрхэлж байсан иргэдийн аль нэгэн үр хүүхдэд өвлүүлэх харилцааг оруулж өгсөн. Дээрээс нь тэр айлыг нь хугацаагүй өөр газар ашиглах эрхийг нь хийж өгсөн гэсэн үг. 5 хүүхэдтэй айл байлаа гэхэд 5 хүүхэд нь хажууд нь ирээд мал маллая гэвэл энэ хуулиар зохицуулагдаагүй буюу нээгээгүй харилцаа.

М.Мандхай: Бейсен гишүүн.

Б.Бейсен: Энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг дэмжиж байгаа юм. Хуулийн төсөлтэй холбогдуулан хэд хэдэн асуулт асууя гэж бодож байна. Тусгай хамгаалалттай газар энэ уул уурхай ашиглаж байгаа компаниудын нөхөн сэргээлт ерөөсөө хийгдэхгүй байгаа, үүнийг яаж шийдэх вэ? Ухчхаад тэгээд яваад өгдөг. Дэлүүн сумын нутагт алтны уурхай ухаж байна, Улаанхус суманд вольфрам ухаж байна. Ногооннуур суманд мөн вольфрам, Цэнгэл сум алтны уурхай бүр Ховд голын дээр үйлдвэр ашиглалт хийж байгаа эд нарыг яаж шийдэх вэ? Ер нь цэвэр усны нөөц газар Ховд гол маань Хар ус нуурт цутгадаг ганц эх оронч цэнгэг устай эх оронч нуур. Энэ асуудал дээр яаж шийдэх вэ? Ер нь цианид ашиглаж байгаа үүнийг зогсоох юм уу? Өөр ямар арга байдаг юм? Нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, Ховд голын сав газар гээд байна. Хар ус нуур дээр 80 хувь нь Баян-Өлгий аймгийн нутагт байдаг 20 хувь нь Ховд аймгийн нутагт. Гэтэл энэ Ховд аймгийн Эрдэнэбүрэн сум, Увс аймгийн Ховд сум, Баян-Өлгий аймгийн Ногоон нуур, Алтанцөгц, Баяннуур, Бугат, Сагсай, Цэнгэл, Улаан хус сум энэ яг Ховд голын эрэг дээр байдаг. Өлгий хот ч гэсэн Ховд голын эрэг дээр байдаг. Энэ тусгай хамгаалалттай юу? Ховд голын сав газрын энэ Ховд голыг дагасан өвөлжөө, хаваржаа, намаржаа байгаа, хадлангийн талбай байгаа. Ард иргэд эзэмшээд энэ эзэн болоод сууж байгаа. Тэгэхээр үүний татварын асуудал нөгөө талаар хөнгөлөлт сая уламжилна гэж байна. Уламжилж байгаа улсууд нь нүүх юм уу, эзгүй болоход бусад иргэд тийшээ очоод суурьшихад ямар эрх зүйн акт бүрдүүлэх юм.

Дараагийн асуудал энэ говийн асуудал. Усны асуудал говь руу ус татна гээд ярьсан. Бид газрын гадаргын усыг ашиглаад татах боломжтой. Өвлийн эрс тэс уур амьсгалтай учраас 5,6,7,8 саруудад илүүдэл усыг говь руугаа татаад, тэгээд 10,11,12 сар хүрээд хөлдчихдөг юм чинь жил болгон усны нөөцийг нэмэгдүүлэх боломжтой. Энэ талаар энэ хуулийн төсөлдөө тусгахгүй бол говь маань ингээд

газрын гүний ус нь багасаж байгаа. Энэ талаар ямар бодлого бариад энэ хуульдаа тусгаж байна. Дараа нь тодруулъя.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Хуулийн төслийн 17.2-оор ашигт малтмал хайх олборлохыг хориглож байгаа. Харин өмнө эвдэгдсэн талбайн хувьд бол хуулийн төслийн 49.2.5-аар хамгаалалтын захиргаа нөхөн сэргээлтийг зохион байгуулах, 49.2.8-аар буруутай этгээдээр хохирлыг төлүүлэхээр шүүхэд нэхэмжлэл гаргахаар, 57.3-аар экологи эдийн засгийн үнэлгээнд үндэслэн хохирлыг буруутай этгээдээр нөхөн төлүүлэх эрх зүйн үндэслэлүүдийг тавьж байгаа.

Дэлүүн сумын хувьд та Чигэртийн зэс алтны ордыг ярьж байгаа юу? надад байгаа мэдээллээр бол сумын 178 га нь улсын тусгай хамгаалалттай гэж мэдээлэл байна. Алтны уурхай улсын Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр ухаад ингээд ажиллаад байна, нөхөн сэргээгүй байна гэдгийг бол сайн мэдэхгүй байна. Энэ бол хуулиараа хориотой зүйл нэгд.

Хоёрдугаарт, хэрвээ тийм Тусгай хамгаалалттай газар нутагт авахаас өмнө алтны уурхай байж байгаад хаягдсан байвал тэрийг нөхөн сэргээхтэй холбоотой, эзэн холбогдогчийг тогтоохтой холбоотой ажиллагаануудыг хийх ёстой. Энэ нөхөн төлүүлэх процессууд явагдах ёстой гэсэн үг. Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа болон шинэчилсэн найруулгын хувьд бол Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр уул уурхай эрхлэх боломж нөхцөл хориотой боломжгүй байгаа гэсэн үг.

Хоёрдугаарт, Ховд голыг дагасан татварын асуудал. Үүнийг би сайн ойлгосонгүй. Хуулийн төсөл дээр нутгийн малчин өрхийн уламжлалт ашиглалтыг экологийн болон бэлчээрийн даац, менежментийн төлөвлөгөөг гэрээнд үндэслэн явуулахаар эрхийг нь нээж өгсөн байгаа. Харин гаднаас шинээр иргэд очоод суурьших суурьшлын бүс үүсэх эсвэл дур мэдэн суурьших өвөлжөө, хаваржаа жишээлбэл шинээр барих эрх үүсгээгүй бол ийм эрх бол байхгүй гэсэн үг болж байгаа юм.

Гуравдугаар асуултын хувьд, говьтой холбоотой дээр чинь яг манай Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга дээр миний түрүүний Мөнхбат гишүүний асуултад хариулсан 8.1.3, 9.1.5 усны эх цэнгэг усны нөөцийг хамгаалах төслийн 15.7.13-аар ДЦГ-т усны түвшин урсац голдирлыг өөрчлөхийг хориглосон заалт, 16.5.2-оор Байгалийн зохицуулах газрын хязгаарлалтын бүсэд байгаль хамгааллын зорилгоор хөв цөөрөм байгуулах эрхийг бол бид нар нөгөө талдаа нээж өгч байгаа. Харин яг энэ ус шилжүүлэх юм уу эсвэл Орхон, Онги гэдэг юм уу тодорхой Засгийн газрын түвшинд явж байгаа Улсын Их Хурлаас баталж өгсөн энэ томоохон стратегийн хэмжээний том төслүүд бол Усны тухай хуулиар зохицуулагдсан харилцаагаараа л явж байгаа. Хэрвээ Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль, тусгай газраар дамжсан тохиолдолд бид нар хэрвээ цэнгэг усны эх урсац голдирол гэхгүй бол Усны тухай хуулийг мөрдөхөөр оруулсан байгаа. Баярлалаа.

М.Мандхай: Бейсен гишүүн тодруулъя.

Б.Бейсен: Энэ тусгай хамгаалалттай газар, ДЦГ, байгалийн цогцолбор газарт байгаа аялал жуулчлалын бүс байна. Эд нарын менежментийг энэ хуульд яаж тусгах юм. Дандаа төрийн юунд байх уу, хувийн хэвшилтэй хамтрах талаар тусгасан

уу? Бид нар Өмнөд Африкаар яваад туршлага судалсан. Хувийн хэвшилтэй хамтраад отоглох газар ариун цэврийн байгууламж өндөр зэрэглэлээр хийчихсэн тийм юм байх юм. Манайд байхгүй. Жишээлбэл Алтай Таван богдын аялал жуулчлалын бүсэд сайдын энэ жилийн төсөвт юу ч байхгүй юм байна. Байгалийг сүйтгэвэл газрын доройтол өсөж байна шүү дээ. Бэлчээрийг ч сүйтгэж байна. Жилдээ 30-40 мянган гадаад, дотоодын жуулчин очдог. Энэ талаар хуулийн төсөлд дээр тусгасан уу?

Нөгөө талаар энэ цэвэр ус, гол горхи, булаг нуурын судалгаа гаргасан уу. Ер нь үүний нөөц хэр байна. Монгол Улсын хэмжээний, ялангуяа Алтай.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Бейсен гишүүний асуултад хариулъя. Тусгасан. Төр дангаараа хэрэгжүүлэхээс гадна тодорхой ангилал дээр ТББ, малчин өрхийн анхдагч холбоо, байгалийн нөөцийн хамтын менежментийн нөхөрлөлөөр гэрээгээр хэрэгжүүлэх боломжуудыг нь тусгаж өгсөн гэсэн үг. Дархан цаазат болон БЦГ дээр бол бид нар төслийн 23.3, 23.4 дээр зааж өгсөн. Байгалийн нөөц, дурсгалт, орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газартай холбоотой харилцаан дээр 23.5 дээр бол тусгаад өгчихсөн. Менежментийн төлөвлөгөөг бид нар 5 жилийн менежментийн төлөвлөгөөтэй байхаар хуульд тусгаж өгсөн. УТХГ-ын менежментийн төлөвлөгөөг бол Байгаль орчны сайд батлахаар, байгалийн дурсгалт газрын төлөвлөгөөг бол холбогдох аймаг, иргэдийн НИТХ нь батлахаар оруулж өгч байгаа. Тухайн менежментийн төлөвлөгөө батлахаас өмнө заавал Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр Орчны бүсийн зөвлөл байгуулагдана. Заавал Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 22.10-аар нутгийн иргэд, хуулийн этгээд, төрийн болон ТББ-ын оролцоотой олон нийтийн хэлэлцүүлгийг заавал зохион байгуулахаар оруулж өгсөн байгаа. Хувийн менежмент бол явж болно гэсэн үг. Олон улсын байгууллагуудын эрхийг бид нар нээж өгөөгүй. Булаг шанд, цэнгэг ус, нөөцтэй холбоотой харилцаан дээр бол би түрүүн хариулсан. Манай нийт цэнгэг усны 50 хувь нь бол тэр чигээрээ Тусгай хамгаалалттай газар нутагт харьяалагдаж, албан ёсоор хамгаалагдаж байгаа гэдгийг би дахин хэлье. Баярлалаа.

М.Мандхай: Бейсен гишүүн тодруулъя.

Б.Бейсен: Сая энэ татварын асуудал дээр жишээлбэл Ачит нуурын сав газрын 60 хүн Баян-Өлгий аймгийн нутагт байдаг, бүр Ногооннуур сумын нутагт байдаг мөртөө хадлан хадахад татвар авч байгаа юм. Энэ асуудлыг яаж зохицуулах юм, нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, энэ яг хил орчмын тусгай хамгаалалттай газар, дархан цаазат газрууд дээр чинь малчид байгаа. Тэр чинь хилийг хамгаалаад эзэн болж байгаа улсууд шүү дээ. Эд нарын оторлох асуудал дээр ерөөсөө Хил хамгаалах газар, Байгаль орчны яамнаас хориг тавьдаг. Дэлүүн суманд жишээлбэл ноднин яг зудын үед очиход малчдыг 3 саяар торгосон асуудал гарсан. Үүнийг яаж зохицуулах юм. Энэ хуулиар.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Татвар хураамж, төлбөртэй холбоотой харилцааг Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар зохицуулахгүй. Бид нар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн төслийн 15.6.9-өөр нутгийн малчин

өрхийн захиргаатай гэрээгээр хадлан бэлтгэх эрхийг л нээж өгч байгаа. Төлбөртэй холбоотой харилцаа бол тусдаа хуулиар зохицуулагдсан харилцаа. Үүнийг одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Газрын болон Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хуулиар зохицуулж байгаа харилцаа учраас тэр хуульд ямарваа нэгэн өөрчлөлтийг оруулаагүй. Шаардлагатай гэвэл мэдээж тухайн хуулиудад нь малчдын ахуйн хэрэгцээний хадланг төлбөрөөс чөлөөлөх, хөнгөлөхтэй холбоотой бодлого баримтлахаар бол төлбөрийнх нь хуульд уялдуулаад өөрчлөлтүүдийг нь оруулаад явах нь зөв зүйтэй болж байгаа юм. Оторлохтой холбоотой харилцаа, бэлчээртэй холбоотой харилцааг бол жишээлбэл, гамшиг болон зудын үе гэж байдаг. Энэ үед бид нар отрыг тусгайлан шийдэх гарцуудыг оруулж өгсөн. Төслийн 31.13 дээр байгалийн гамшиг, аюулт үзэгдэл, гамшгийн эрсдэлийн үед Тусгай хамгаалалттай газар нутагт бэлчээр ашиглуулах асуудлыг онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын саналыг үндэслэн Байгаль орчны сайд шууд шийдвэрлэхээр байгаа. Ийм зохицуулалт оруулж ирсэн байгаа.

М.Мандхай: Туваан гишүүн асуултаа асууя.

Ц.Туваан: Хуулийн төслийн 36 дээр энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутагт газар ашиглуулах асуудлыг төсөл сонгон шалгаруулна гэж байна. Энэ сонгон шалгаруулах журам гарах байлгүй дээ. Энэ яаж явах вэ. Тэгээд газар ашиглуулаад ирэхээр чинь нөгөө төлбөртэй холбоотой асуудал гарч ирнэ. Тэгэхээр энэ газрын төлбөр нь ердийн тарифаараа явах уу, эсхүл тусгай хамгаалалттай газар гээд ондоо байдлаар явах уу гэдэг нэг ийм асуулт байна.

Дараагаар нь, манай Төв аймгийн Батсүмбэр, Эрдэнэ, Баяндэлгэр, Мөнгөнморьт гээд байна. Тэгээд энэ нутгийн ард иргэд ялангуяа малчид маш их асуудал тавьдаг. Бид нарт газрын зөвшөөрөл байхгүй байна. Хүүхдүүдийн асуудал гээд Ганхүлэг гишүүний хэлж байгаа асуудал яг адилхан ингээд байхгүй, боломжгүй байгаад байна. Дээрээс нь түлээ түлшний гоожингийн зөвшөөрөл авахад хүндрэл үүсэж байна гээд иймэрхүү зүйлүүд гарч байгаа. Тэгэхээр энэ гоожинтой холбоотой асуудал энэ хуульд яаж шийдэгдэж байгаа вэ гэдэг нэг асуулт асууя.

Дараагаар нь энэ ААН-үүдэд жуулчны компаниудад жуулчны бааз байдлаар ингээд өгнө. Мэдээж энэ дээр хөрөнгө оруулалт хийгдэнэ. Тэр хөрөнгө юм чинь, энэ дээр үл хөдлөх хөрөнгийн гэрчилгээ энэ тэр гээд тухайн хөрөнгийг нь баталгаажуулах асуудлууд яригдах л байлгүй. Тэгэхээр энэ асуудал жишээлбэл, тэнд амьдарч байгаа өрхүүд, малчид, иргэдэд яаж зохицуулагдаж байгаа вэ? Тэр хүмүүс чинь газрын гэрчилгээ ч байхгүй, үл хөдлөхийн гэрчилгээ ч байхгүй. Ингээд эрх ашиг нь хохироод, цаашдаа өөр үйл ажиллагаа явуулах хөрөнгөтэй гэдгээ батлах энэ асуудал дээр нэлээдгүй асуудал тулгараад байдаг. Энэ асуудлыг нэг хариулж өгөөч ээ. Төв аймгийн Мөнгөнморьт дээр зарим нь ч бүүр будилж байгаа. Байгалийн нөөц, цогцолбор, дурсгалт гээд Мөнгөнморьт дээр Бурхан Халдун хайрхан байна. Миний ойлгож байгаагаар бараг 3 давхар байгалийн цогцолборт дархан цаазат байгаа байх. Тэгээд орон нутгийн хамгаалалттай, дээрээс нь дахиад Дэлхийн байгалийн өвийн гээд ингээд 3 давхар хамгаалалтын газартай, дахиад өргөтгөнө гээд ингээд явж байдаг. Тэгэхээр давхардаж байгаа юм биш үү? Энэ дээр яамны яг хариуцсан газраас танай байр суурь ер нь ямар байдаг юм, энэ хууль дээрээ яаж оруулах юм. Ингээд тэнд ихэнх нь сайхан ой мод байгальтай нутаг чинь ингээд өргөтгөөд явахаар тэнд иргэд эсрэгээрээ хүн ам өсөөд байдаг, тэгээд нөгөө хүмүүст бүр багтаж суух газаргүй болоод байна л даа. Тэгэхээр энэ талаар хуульд яаж туссан болон мэргэжлийн яамны байр суурийг нэг сонсьё.

М.Мандхай: Уранчимэг дарга хариулъя 5 номер.

Ц.Уранчимэг: Туваан гишүүний асуултад хариулъя. Газартай холбоотой харилцаа бол яах аргагүй ялангуяа нутгийн иргэдэд түшиглэсэн байгаль хамгаалал гэдэг үндсэн концепцыг тусгай хамгаалалтын хууль дээр оруулж ирж өгч байгаа. Тийм учраас энэ нь тухайн нутгийн иргэдэд өвөлжөө, хаваржааны зориулалтаар газрыг нь ашиглуулъя. Энэ нь урт хугацаатай тэнд амьдарч байгаа нутгийн иргэдийг тусгай хамгаалалтад авахаас өмнө Газрын харилцааны тухай хуулиараа газар эзэмших гэсэн зарим нь гэрчилгээтэй, одоо бол бүртгэл системд сайн болчихсон. 1997 оноос өмнө ер нь яг тийм бүртгэл мэдээлэл байхгүй байсан учраас Дагаж мөрдөх журмын тухай хуулиар байгаа харилцааг зохицуулна. Цаашид Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээрээ амьдраад тусгай хамгаалалтад авахаар бүртгэлийг нь ашиглалт руу шилжүүлээд, гэрчилгээжүүлээд 60 жилээр олгоод явах харилцааг зохицуулж байгаа. Аж ахуйн ахуйн зориулалтаар ойгоос түлээ мод бэлтгэх, хадлан бэлчээрлэх энэ харилцааг энэ хуулиар яг нутгийн иргэдийн хамтын оролцоо гэсэн бүлэг оруулж өгөөд, тодорхой зохицуулалтыг хийгээд явж байгаа.

Нэг талдаа шууд хэлэх юм бол тухайн нутгийн иргэдэд байгаль хамгаалах менежментийг хэрэгжүүлэх давуу эрх олгох байдлаар ахуйн зохицуулалтыг нь давуу эрхээр зохицуулаад явах харилцааг илүү тусгаж өгч байгаа. Иргэдэд яг яаж зохицуулалтыг нарийн хийж өгөх вэ гэхээр, тэр хөрөнгөтэй холбоотой асуудлыг Хишигт хуульч нэлээн сайн дэлгэрэнгүй танилцуулах байх. Саяын таны Мөнгөн морьттой холбоотой ер нь Монгол Улсын хэмжээнд тусгай хамгаалалттай газруудад олон улсын жишгээрээ бид нар 30 хувьд хүргэх зорилтыг Биологийн олон янз байдлын конвенцод хүлээсэн үүрэгтэй байдаг. Үүнийгээ бид нар биелүүлчхээд байгаа мөртөө тодорхой хууль эрх зүйн зохицуулалт байхгүй учраас олон улсад амлалтаа биелүүлэх боломж нь хангагдахгүй байгаа ч гэсэн энэ хуулиар зохицуулалт хангагдаад явж байгаа. Тэгэхээр Хүн ба Шиммандалын Юнескийн хөтөлбөрт яг манай Хан Хэнтийн Тусгай хамгаалалттай газар нутаг хамрагдсан. Мөнгөнморьтын хилийн цэс тусгай хамгаалалттай газар орчихсон явж байгаа. Нөгөө тал нь УТХГ-ын дархан газрын ангилалд орчихсон явж байдаг. Тэгэхээр энэ нь нөгөө давхардсан хамгаалалт гэж хэлэхээсээ илүү үнэхээр дэлхий дээр цорын ганц хүн ба шим мандалд орох ойн сан бүхий газар энд байна. Ойн тухай хуулиараа ч юм уу, ойн ангилал зүйгээрээ бол дэлхийд ховордсон ургамал, амьтны өлгий нутаг гэдгээрээ Юнескийн хүн ба шим мандалд орсон байгаа. Энэ зохицуулалт нь өмнөх тусгай хамгаалалтын хуулиар огт зохицуулагдаагүй байсныг бид нар улсын сүлжээнд бүртгүүлээд тодорхой хилийг нь зааглаад, тодорхой дэглэм горимыг хангаад явах боломж, хориглох үйл ажиллагааг нь маш тодорхой энд оруулж өгч байгаа. Тэгэхээр өмнө нь бол нөгөө нийтлэгээр нь хориглосон зохицуулалттай гэдэг байдлаар илүү хязгаарлалттай байна гэдгийг нь заримыг нь нээгээд, зарим газрыг нь яг хатуу хориглолтоороо хангаад явж байгаа ийм зохицуулалт байгаа.

Ер нь Хан Хэнтийн тусгай хамгаалалттай газар бол яг дархан газрын ангилалтай. Гэхдээ Хан Хэнтийн тусгай хамгаалалттай газрын захиргаадад БЦГ байгалийн нөөц газрын зарим хамгаалалтын захиргааныхаа менежментийн чиг үүрэгт хэрэгжүүлээд явж байдгийг ингээд нөгөө шууд дархан газрын ангилалдаа ороод явж байна гэдгээрээ бол андуураад байдаг. Тэгэхээр энэ Мөнгөн морьтын хэсэг нь зарим хилийн заагаараа БЦГ, байгалийн нөөц газрын ангилалд ороод тухайн нутгийн иргэд нь амьдраад явдаг. Мөн дотоод бүсчлэлийн асуудал бол маш маргаантай хэвээрээ байгаа асуудлыг энэ хуулиар зохицуулж өгч байгаа юм. Яагаад өнөөдөр ингээд зарим газраа болно гээд, зарим газраа болохгүй байна гэхээр тухайн аймгийнхаа хилийн зааг, дотоод бүсчлэлийн асуудал нь тодорхой, яг

кадастрын мэдээллийн нэгдсэн системд ороогүй байгаа энэ асуудал нь маргаан үүсгээд яваад байдаг. Энэ дээр ялангуяа Төв аймаг, Хөвсгөл, Горхи Тэрэлж, Хан-Уул, Баянзүрх дүүрэг, Төв аймгийн Эрдэнэ сум, Мөнгөнморьт гээд хамрагдаад явдаг газрууд байгаа. Үүнийг бид нар яг энэ шинэ хуулиараа тусгай бүлэг нээж өгөөд кадастрын мэдээллийн нэгдсэн бүртгэл, систем гээд Газрын хуулийнхаа нэгдсэн.

М.Мандхай: Хишигт хуульч гүйцээгээд хариулах уу?

Хишигт: Асуултад хариулъя. Малчин өрхийн одоо ашиглаж байгаа газар гэрчилгээгүй байна, тэрийг яах вэ гэдэг асуудал. Энэ нэг удаагийн зохицуулалтаар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийг дагаж мөрдөх журмын тухай хуулиар зохицуулах юм. Яагаад гэвэл, энэ хууль хүчин төгөлдөр болохоос өмнө харилцааг бид нар тодорхой хэмжээнд тэр хүмүүсийн эрх ашиг хөндөгдөж байгаа учраас энэ дагаж мөрдөх журмаар зохицуулж байгаа. Энэ дээр юу гэж зохицуулж байгаа вэ гэхээр, энэ хууль батлагдахаас өмнө Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр газар эзэмших гэрээ хууль ёсны дагуу хийгдсэн энэ гэрээг дахиж шинэчилж хийнэ. Хугацаа заачихсан байгаа, нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, энэ дээр Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн энэ хууль хүчин төгөлдөр болохоос өмнө яг хууль ёсны дагуу барьсан барилга байшин энэ асуудлыг өмчлөх эрхийг нь улсын бүртгэлд бүртгүүлэх ийм заалтыг нь хийж байгаа. Үүнээс хойш ямар нэгэн байдлаар тэр суурьшлын бүс үүсгэхгүй. Тэгээд энэ хуулийн хугацаандаа хэрвээ бүртгүүлээгүй байх юм бол тэгээд энд цаашаа баталгаажиж.

М.Мандхай: Туваан гишүүн тодруулъя.

Ц.Туваан: Жуулчны баазууд чинь үл хөдлөх барих л байлгүй дээ тийм ээ. Тэгэхээр энэ жуулчны баазуудад болохоор үл хөдлөхийн асуудлыг нь шийдэх байлгүй дээ. Тэгэхээр иргэдэд нэмж шийдэхгүй гэдэг ийм дабл стандарт үүсгэх үү, үгүй юу гэдэг дээр нэг хариулаад өгөөч.

Хоёрдугаарт, энэ Дэлхийн өвийн газар гээд одоо ингээд Тусгай хамгаалалттай газар нутаг, дархан газар гээд нэг путиктэй нэг хилтэй, ингээд нэг хаалттай байж байдаг. Дахиад нэг жоохон явангуут дахиад орон нутгийн тусгай хамгаалалттай гээд нэг байж байдаг. Эд нар чинь ингээд давхардал үүсэж байгаа юм биш үү. Зардал талаасаа ч гэсэн. Ялгаагүй нөгөө хайрхан хамгаалах гэж байгаа газар чинь нэг байгаад байдаг. 3 давхар ийм хамгаалалтууд гараад байх шаардлага байдаг юм уу? Энэ дээр мэргэжлийн яамны байр суурийг сонсьё.

Дээрээс нь тэр дэлхийн өвийн газрыг тэлэх гээд байна шүү дээ. Хайрхан нь ч бүүр хол байж байхад дахиад тэлэх гээд байдаг. Дээр нь орон нутгийн иргэд эхлээд тэр.

М.Мандхай: жуулчны баазын үл хөдлөхийн асуудал, өмчлөх, эзэмших, ашиглахтай холбоотой асуудлыг. Хишигт хуульч хариулаад, дараа нь Уранчимэг дарга хариултаа бэлдэж байгаарай.

Хишигт: Энэ жуулчны баазын хувьд тавигдах шаардлагыг хуульд заагаад өгчихсөн. Энэ зөвшөөрлийн тухай хуульд заасны дагуу тэрний зааснаас гадна жуулчны бааз дээр 32 дугаар зүйл дээр, ямар, ямар шаардлагыг хангасан байх вэ гэдгийг нь заагаад өгчихсөн байгаа юм. Тэгэхээр жуулчны бааз дээр байгаа барилга нь яг стандартад нийцсэн тийм л барилгыг стандартаар 2 давхар гэвэл 2 давхрыг л барина. Стандартад яг нийцүүлсэн тийм барилга байгууламж барихыг зөвшөөрч

байгаа, стандартад нийцсэн техникийн зохицуулалтад нийцүүлсэн тийм барилга байгууламж байгуулахыг зөвшөөрч байгаа. Хуулиар. Гэрчилгээ бол авна. Энэ саяын дагаж мөрдөх журмын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд заасны дагуу хот суурины орчмын ДЦГ-ын бүс юм уу, БЦГ-ын газарт хууль тогтоомжид заасан шаардлагад нийцүүлэн барьсан барилга байгууламж. Тэгэхээр стандартад нийцсэн барилга байгууламжийн асуудлыг бол энэ дээр шууд улсын бүртгэлд бүртгэнэ гэсэн үг. Хэрвээ ямар нэгэн хууль бусаар ийм зургийн даалгаваргүй ч юм уу барьж.

М.Мандхай: Гүйцээгээд хариулчихъя.

Хишигт: Тусгай хамгаалалттай. Аль алин дээр нь ялгаагүй, стандартад нийцсэн, хуулийн дагуу барьсан барилга байшин дээр өмчлөх эрхийг нь баталгаажуулж олгож өгнө. Энэ дээр хугацаа заачихсан байгаа. Тэр хугацаан дотор л үүнийгээ хийх ёстой. Сунжрах шаардлагагүй. Тэгэхээр малчин өрх ч адилхан, хуулийн этгээд ч адилхан, хуулийн этгээд ч гэсэн адилхан л стандартын шаардлага хангасан өмчлөх эрхээ авна. Улсын бүртгэлээс гэрчилгээгээ авна гэсэн үг шүү дээ. Гол юм нь төрийн өмчийн газар байхгүй юу. Төрийн өмчийн газар дээр хувь хүмүүсийн, хуулийн этгээдийн өмч байгаа учраас. Түүнийг баталгаажуулж өгч байгаа юм. Тэрийг нь энэ хууль хүчин төгөлдөр болохоос өмнөх асуудал дээр хойшоо ямар нэгэн суурьшлын бүс байхгүй. Ямар нэгэн үл хөдлөх хөрөнгө зөвхөн стандартын дагуу хуульд заасан техникийн зохицуулалт, стандартад заасан тэр шаардлагыг хангаж барина. Хэрвээ тэгэхгүй бол тэгээд албадан буулгах асуудал хуулиараа байгаа.

М.Мандхай: Уранчимэг дарга гүйцээгээд хариулъя.

Ц.Уранчимэг: Дэлхийн өвтэй холбоотой асуудал ер нь бол яг Бурхан Халдун Дэлхийн өвийн ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн өвөөр 2 янз бүртгэгддэг. Нэг нь байгалийн өв, нэг нь соёлын өвөөр бүртгэгддэг. Бурхан Халдун бол 2015 онд ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн соёлын өвийн шалгуураар бүртгэгдсэн ийм газар байгаа. Тэгэхээр Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн дотор байгаа дэлхийн өвийн хилийн зааг УТХГ-ын дархан газрын ангиллаар байгаа хилийн заагийн зөрөө байгаа гэдэгтэй санал нэг байна. Тэгэхээр энэ хуулиар бид нар энэ хилийн заагийн зохицуулалт, тэгээд хилийн заагийн давхардал гэдгийг янзлах хэрэгтэй байгаа. Таны асуугаад байгаа яагаад ингээд нэмж авах гээд байгаа юм бэ гэдэг нь яг нөгөө соёлын өвд бүртгүүлсэн тухайн өвийн хилийн зааг нь бусад зарим соёлын өвд бүртгэх шаардлагатай соёлын өв нь ороогүйгээр хилийн заагийн маргаантайгаар судалгаа нь хийгдээд явсан учраас нэмэлт оруулж ирээч гэдгийг Дэлхийн өвөөс ЮНЕСКО-д зөвлөмж болгосны дагуу бид нар үүнийг нэмэлтээр нөгөө соёлын өвөө нэмж бүртгүүлэх гэж байгаа байдлаар явж байгаа юм. Тэрнээс биш яг нөгөө тусгай хамгаалалттай газар дээр.

М.Мандхай: Гүйцээгээд хариулчихъя. Чухал асуудал ярьж байгаа учраас.

Ц.Уранчимэг: дархан газрын хилийн заагийг нэмэх асуудал биш. Энэ 2 нь тусдаа. Соёлын өв нь газраа тэлэх гээд байгаа юм. Тэр бол Соёлын өвийн тухай хуулиараа Соёлын яаман дээр ингээд харьяалагдаад явж байгаа. Гэхдээ зайлшгүй үнэтэй соёлын өв байвал бид нар Монгол Улс, ЮНЕСКО-д бүртгүүлэх нь чухал гэж үзэж байгаа.

М.Мандхай: Замира гишүүн асуултаа асууя.

С.Замира: Баярлалаа. Та бүхэнд энэ өдрийн мэнд хүргэе. Ингээд тусгай хамгаалалттай газар шинэчилсэн найруулгын тухай хууль өөрчилж байгаа юм байна. Би 3 асуулт асуумаар байна. Нэгдүгээрт, тусгай хамгаалалттай газарт аялал жуулчлал хөгжүүлнэ гээд манайх газар олгож байгаа. Энэ дархан цаазат Богд уулд нэлээд ААН-үүд, хувь хүмүүс ч юм уу ингээд газар авсан. Тэнд аваачаад өөрсдийн хувийн орон сууц эсвэл өөр зориулалтаар баригдсан барилгууд их байгаа. Тэрэн дээр авч байгаа арга хэмжээ байгаа юу. Цаашдаа энэ үргэлжлүүлэх юм уу? Хууль баталлаа гээд ер нь манайд хууль дутаагүй шүү дээ. Хууль хангалттай байгаад байгаа. Монголд оронд. Хэрэгжих тал дээр дутмаг байгаад байна. Энэ талаар яаж тусгаж байна.

Хоёрдугаарт, энэ дархан цаазтай газар, тусгай хамгаалалттай газар, хилийн зурвас гээд давхар, давхар нэг юм яваад байна. Ер нь үүнийг ялгаж салгах ёстой юм болов уу гэж бодож байна.

Гуравдугаарт, Баян-Өлгий аймгийг аялал жуулчлалын бүс нутаг гэж зарласан байдаг. Алтай Таван богд уулыг мэдэхгүй Монгол хүн бараг байхгүй байх аа. Тэр байтугай гадаадын аялал жуулчлалын компаниуд ч гэсэн нэлээд тийшээ хүмүүсээ ирүүлж, явуулж байгаа. Түүнд ер нь замын талаар авах юм ердөөсөө байхгүй. Тусгай хамгаалалттай газраа бид нар байгалиа, эх байгалиа оригоороо хадгалж авч үлдэж байж, бид нар цааш цаашид үзүүлэх газар нутагтаа байгальтай болно биз дээ. Ер нь тэр тал дээр тусгасан юм байна уу? Ийм 3 асуулт дээр хариу авъя. Тодруулахаар байвал тодруулъя.

М.Мандхай: Уранчимэг дарга хариулъя.

Ц.Уранчимэг: Аялал жуулчлалын зориулалтаар байгаа Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн газар ашиглахтай холбоотой зориулалтаар олгож байгаа нь Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн дархан газрын хязгаарлалтын бүсэд аялагч зөвшөөрөл бүхий бусад хүн, түр буудаллах, отоглох ажиглалт, судалгаа шинжилгээний зориулалтаар олгодог. БЦГ дээр бол аялагч зөвшөөрөл бүхий хүн, ашиглах барилга байгууламж батлагдсан зураг төслийн дагуу зөвшөөрлийн дагуу барихыг зөвшөөрсөн ийм зориулалтаар олгож байгаа. Тэгэхээр энэ нь өнөөдрийн байгаа хуулийн давхардал, зөрчил, хийдлийн асуудал бол байгаа. Ялангуяа манай УТХГ дээр 19 хамгаалалтын захиргаа бол газар ашиглахтай холбоотой харилцаанд орж байгаа юм. Ялангуяа Богд хан уул, Горхи, Тэрэлж, Хөвсгөл, харьцангуй Алтай Таван богдын хувьд бол хамгаалалтад яг ашиглалттай холбоотой ганцхан л зөвшөөрөл байдаг. Бусдаар бол Алтай Таван богд дээр аялал жуулчлалыг зориулалтаар бол иргэн, аж ахуйн нэгж ашигласан тийм юу байхгүй, орчны бүс дээр нь энэ асуудлууд дээр нь бол байгаа. Тэгэхээр таны саяын хэлдэг дээр санал нэг байгаа. Хилийн зааг, хилийн зурвас гээд ингээд өөр, өөрөөр хэлээд, яриад яваад байгаа. Тэгэхээр энэ нэр томъёог яг Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар яг тодорхой болгож, дотоод бүсчлэл, горим, дэглэм гэдэг асуудлыг маш нарийн тухайн 4 ангилал дээрээ горим дэглэмээр нь яг нарийн зохицуулж өгч байгаа. Ер нь энэ олон улсын жишгээр Тусгай хамгаалалттай газар нутаг гэхээр нийтээрээ нэг хориглосон үйл ажиллагаатай, нийтээрээ нэг зөвшөөрсөн үйл ажиллагаатай огтоосоо биш. Тийм ч учраас олон улс Дэлхийн байгаль хамгаалах холбоо 6, 7 ангиллыг ашиглаж, хамгаалах зориулалтаар нь горим дэглэмийг нь маш нарийн зохицуулж өгөөд, дотоод бүсчлэлийг маш нарийн зааж өгсөн байдаг. Үүнийг яг энэ хуулийн зохицуулалтаар нэлээн тодорхой зааж өгч байгаа.

Тэр хилийн заагийн асуудал маргаантай байгаа. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хуультайгаа ч гэсэн яг нийцэл нь байхгүй. Нэгдсэн мэдээллийн сан байхгүй, бүртгэл нь яг тухайн хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага болгон дээрээ тус тусдаа явдаг. Тэгэхээр үүнийг харьцангуй зохицуулах, мэдээллийн санг нэг болгох гэдэг асуудал явж байгаа.

Гурав дахь асуулт, Алтай Таван богдын тэр зам талхлагдаж байна гэдэг яах аргагүй тийм байгаа. Тэгэхээр хэрвээ бид нар яг энэ хууль ингээд батлагдаад явах юм бол нөхөн сэргээлт, цөлжилтөд хүчтэй нэрвэгдсэн талбайн хэмжээ байх юм бол даац нөөцөөс хэтэрсэн гэсэн судалгааг хийгээд аялал жуулчлалыг тухайн жилд нь ч юм уу, Байгаль орчны сайдад бүрэн эрхийг нь олгож байгаа. Хязгаарлаад энэ жил бид нар аялал жуулчлалыг авахгүй гэдэг ийм тодорхой хэмжээний актаар зохицуулаад явах эрхийг энэ хуульд нэлээн нарийн тодорхой оруулж ирж өгч байгаа. Тэгээд хариуцлагын тогтолцоог яг Зөрчлийн хуульдаа нийцүүлж явахгүй бол энэ хууль дээр журмаар зохицуулаад явдаг бол нэг Газрын хуулийг бариад, нэг Тусгай хамгаалалтын хуулийг бариад тэгээд ингээд явж байдаг. Тэгэхээр энэ 39 дүгээр зүйлд тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалтын дэглэм горимыг удаа дараа ноцтой зөрчсөн бол цуцлах, хүчингүй болгох заалт руу шууд явж байгаа. Ийм зохицуулалтыг 38, 39 дүгээр бүлэг дээр тодорхой хориглолтыг зориулалт нь яг ингээд зөвхөн өвөлжөө, хаваржааны зориулалтаар, байгалийн аялал жуулчлалын зориулалтаар гээд 2 тодорхой зориулалт нь тодорхой болоод явж байгаа.

М.Мандхай: Замираа гишүүн тодруулъя.

С.Замира: Энэ Богд уулын хавиар зөвшөөрөлгүй, аялал жуулчлал гээд зөвшөөрөл аваад өөр юм хийсэн хүмүүсийн газрыг хүчингүй болгоод хурааж авах эргэх холбоо гэж ер нь байна уу? Байсан юм уу, цаашдаа байх уу, нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, Алтай Таван богдын замыг бид нар аялал жуулчлалын шугамаар нэлээд ашиг олж байгаа шүү дээ. Энэ засаг, манай Монгол орны хэрвээ тэрнийг зогсооно гэх юм бол тэр жилүүдэд зохих хэмжээний орж ирэх орлого үгүй болно гэсэн үг. Тэгэхээр бид нар аль ч талыг бодсон бодлого барих ёстой. Эдийн засгаа ч бид нар бодох ёстой, татвар, орж ирэх орлогоо ч бодох ёстой, байгалиа ч бодох ёстой. Тийм учраас аль, аль талыг нь зохицуулсан зохицуулалт байна уу? Зүгээр ингээд зогсоох юм уу?

М.Мандхай: Уранчимэг дарга хариулъя.

Ц.Уранчимэг: Энэ маш чухал асуудал байгаа юм. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн санхүүжилтийн механизмтай шууд холбогдож байгаа. Би нэгдүгээрт, танд Богд хаан уултай холбоотой тодорхой тоон мэдээллийг хэлье. Богд Хан уулын Дархан тусгаар нутгийн хамгаалалтын захиргаанд өнөөдөр 2034 иргэн, хуулийн этгээд 2571 мянган га газрын нэгж талбарыг нь ингээд хариуцаад, нийт нутаг дэвсгэрийн 6 хувийн ашиглалт явуулж байна. Үүнтэй холбоотой Хан-Уул, Баянзүрх, Төв аймгийн Сэргэлэн сумд орж байгаа. Тэгэхээр энэ онгон бүс, хамгаалалтын бүс, хязгаарлалтын бүстэй холбоотой дэглэмд өөрчлөлт оруулах хэлбэрээр нөгөө тэлсэн суурьшлын бүс үүсгэсэн харилцаа байгаа. Гэхдээ үүнийг яг ингээд өнөөдрийн байгаа хуулиар бол журмаар зохицуулаад, тэгэхдээ мэдээж цуцлах, хүчингүй болгох харилцаа явж байгаа. Гэхдээ түрүүний миний хэлдэг зохицуулалтаар ингээд нөгөө аялагч зөвшөөрөл бүхий бусад хүн, ашиглах барилга байгууламж батлагдсан зураг төсөв гэдэг юугаар өмнө нь бүр 2023 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулаад, тодорхой хэмжээний зохицуулалт хийгээд явсан боловч бүрэн

зохицуулалт хийгдээгүй учраас одоо шинэ хуулиар л үүнийг зохицуулахгүй бол ер нь суурьшлын бүсэд тэлсэн харилцаа бол байгаа. Тэгэхдээ мэдээж тусгай хамгаалалттай газруудын дархан газрын ангилал дээр горим дэглэм зөрчиж байгаа бол бид нар цуцлах эрх нь үүсээд явж байгаа. Ингээд явахаараа буцаад шүүхээр сэргээд ороод ирж байгаа нэг ийм харилцаанууд байгаа. Тэгэхээр бид нар хууль эрх зүйн орчныг яалт ч үгүй сайжруулах хэрэгтэй байгаа.

Саяын талхагдал нөхөн сэргээхтэй холбоотой харилцаа бол санхүүжилт байхгүй учраас манай Алтай Таван богдын хамгаалалтын захиргаа эргээгээд нөхөн сэргээх арга хэмжээгээ хийж чадахгүй. Байгалийн даац нөөцөд тохирсон, хамгаалсан үйл ажиллагаагаа явуулж чадахгүй байгаа хэлбэрийг бид нар энэ хуулиар бүүр Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн санхүүжилт гэсэн ийм бүлэг оруулж ирээд нэвтрэх хураамжаас олсон орлогоо хамгаалалтын захиргаа нь өөрсдөө аваад, буцаагаад аялал жуулчлалын стандарт норм дүрмийг хангах, тэр стандартыг хангуулах үйл ажиллагаагаа өөрийнхөө мөн санхүүжилтээр шийдээд явах бол.

М.Мандхай: Хариулт хангалтгүй байна гээд тодруулъя гэж байна. Замира гишүүн тодруулъя.

С.Замира: Манайд хуулийн алдаа ч гэх юм уу, зохицуулалтын алдаа ч гэх юм уу, дүрэм журмын алдаа ч гэх юм уу нэг юм байгаад байдаг юм л даа. Богд хан уулд аялал жуулчлалын зөвшөөрөл олгосон мөртөө бусад ААН-үүд өөр юм барьчихсан. Түүнийг хүчингүй болгоод, бүх юмыг нь нураалаа гэхэд эд хөрөнгөөр хохирсон баахан хүмүүс гараад ирдэг. Эхнээс нь манай улс зөв явахыг зааж сургаж, хяналт тавьж явж болдоггүй юм уу, нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, Алтай Таван богдын замын тухай сая ярьж байна. Тэндээ түр зогсоогоод замын хураамж интерьер юмнуудаа бүрдүүлээд, тэгээд замаа засна гээд. Аялал жуулчлал жуулчлалын компаниуд эндээс гадаадын хүмүүсүүдийг.

М.Мандхай: Санал хэллээ гэж ойлголоо. Саяын сүүлийн тэр зориулалтын бусаар аялал жуулчлалын биш хувийн хаус хорооллууд энэ тэр барьчихсан байгаа ийм хувь хүн компаниудын аль хэдийн тэр зориулалтыг зөрчөөд барьчихсан асуудал байгаа. Энэ дээр нэгдүгээрт ямар арга хэмжээ авч байгаа. Хоёрдугаарт, хөрөнгийн маргаан гэдэг зүйл гарна. Түрүүн хэлсэн үл хөдлөх хөрөнгийн гэрчилгээ олгоно гээд тайлбарлаж байна. Тэгэхлээр үүнтэй холбоотой хуулийн ямар хүчтэй зохицуулалтыг оруулж өгсөн юм бэ гэдгийг тодруулж асууж байна. Тэгэхээр Уранчимэг дарга асуултад хариулъя, Хишигт хуульч хариулъя.

Хишигт: Энэ барилга байгууламж барих асуудал бол Байгаль орчны яамнаас тодорхой зориулалтаар, аялал жуулчлалын зориулалтаар ингээд зөвшөөрөл өгчихсөн. Энэ зөвшөөрлийг үндэслээд нийслэлээс шийдвэр гаргаад барилгын зураг төсвийг нь ингээд зураад өгчхөж байгаа юм. Даалгавар бичээд, тэгэнгүүт тэр нь яг хууль ёсны болчхоод байгаа байхгүй юу. Тэр Барилгынхаа хуулиар, Барилгын хууль, тусгай хамгаалалттай хууль хоёрын хоорондын хийдлээс болоод ийм асуудал гараад ирчихсэн. Энэ асуудал энэ хуулиар цэгцлэгдэнэ. Яагаад гэхээр зөвхөн аялал жуулчлалын зориулалтаар эсвэл өвөлжөө, хаваржааны доорх газрыг л ашиглана, ашиглалтын зориулалтаар өгнө, өөр газар өгөхгүй, тэгэхээр барилга байшин барина гэдэг зөвшөөрлийг олгохгүй. Өмнөх хууль дээр барилга байшин барих эрхийг өгөөд байсан учраас энэ өгөгдчихсөн, хуулийн дагуу хийгдчихсэн барилга байшин болчхож байгаа байхгүй юу. Яагаад гэвэл нөгөө хуулиараа

өгчихсөн учраас. Тэгээд энэ 2 хуулийн хоорондын уялдаа холбоогүй байдлаас болоод ийм байдал үүссэн. Үүнийг бид нар зогсоогоод цаашаагаа яах вэ гэдэг энэ тодорхой зориулалтыг заагаад, зөвхөн аялал жуулчлалын.

М.Мандхай: Алтаншагай гишүүн асуултаа асууя.

Н.Алтаншагай: Та бүхэнд өдрийн мэнд хүргэе. Тодруулах хэдэн зүйл байна. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль маань 1994 онд гээд 32 жилийн дараа шинэчлэгдэж байгаа юм байна. Өмнө нэмэлт, өөрчлөлтөөр явагдаад өнөөдрийг хүрсэн байна. Улаанбаатар тойрсон энэ асуудлуудыг ярья. Энэ Богд хан уулыг ярьж байна, нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, энэ Горхи, Тэрэлжийн Туулын ай сав нутаг, зуслангийн бүс, энэ Богд хан уул анхны дархан цаазат уул л гэж ойлгож байгаа. Тэгээд Замира гишүүний яриад байгаа нөгөө олголтууд маш их хийгдчихсэн. Ингээд будилаан үүсчихсэн. Үүний тэр газар олголт, эрх нь би нөгөө Байгаль орчны яаман дээр байгаа л гэж ойлгож байгаа юм. Энэ дээр тодорхой хариулт авъя.

Хоёрдугаарт, үүнийг нийслэл юм уу, тэр харьяалагдах Хан-Уул дүүрэгт нь шилжүүлж өгч болдоггүй юм уу? Горхи, Тэрэлж ч гэсэн Налайхын нутаг дэвсгэр дээр бий. Энэ дээр нэг бодлого чиглэл гаргахгүй бол тухайн бүс нутгийн болон дүүрэг хороодын иргэд нь гомдолтой байдаг асуудлууд ингээд шил шилээ дараад үүсэж байдаг. Энэ Газрын тухай хуультай яаж хэрхэн уялдах вэ? Дүүрэг, орон нутаг, аймаг ч гэсэн ялгаагүй байх л гэж бодож байна. Арга ядаад орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд л газруудаа авч, хамгаалмаар аялдаг юм шүү дээ. Тэгээд ашиглалт байхгүй, хамгаалалт байхгүй. Тэгээд дээд шатны байгууллагаас газар олголт хийгдчих гээд байдаг учраас дүүргийн иргэдийн хурлаар нэг хэлэлцээд, орон нутгийн тусгай хамгаалалт гээд авдаг. Тэгээд дээд шатны байгууллагаас чиглэл ч юм уу, газар ашиглалт, зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд орчихсон, өөрчлөлт оруулъя гээд санал ирчихдэг. 2013 онд Сонгинохайрхан дүүргийн нутаг дэвсгэр дээр байгаа одоогийн энэ авто худалдааны төвийн хэсгийг чинь орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авч байсан. Тэгээд 2015 онд нь тухайн үеийн хотын удирдлагууд албан хүчээр шууд нийслэл дээр захирамж гаргаад, дээд шатны байгууллага нь доод шатны иргэдийн хурлынхаа байгууллагын гаргасан шийдвэрийг хүчингүй болгоод авто худалдааны төв байгуулж байсан гэх мэтчилэн жишээнүүд байгаа юм.

Тэгээд энэ ашиглалт, хамгаалалт гээд орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газрууд байна. Дархан цаазат газрууд, энэ цогцолборт газрууд санхүү мөнгө нь тавигддаггүй юм шиг байгаа юм. Өнгөрсөн зун болсон тэр Отгонтэнгэр хайрханы тахилгаар тийшээ нэлээн хүнд зураглал гарсан. Тэр тоосжилт ихтэй, тийшээ дандаа миний мэдэхийн л лав тэр нутгийн иргэдийн ам дамжсан яриа болон найз нөхдийн очсоноос харахад дандаа л гантай байдаг. Тэр цас нь хайлаад дуусаж байгаа. Тодорхой орон нутгийн болон тэр тусгай хэрэгцээт, ДЦГ юм бол хил заагийг нь тогтоогоод, бүсчлэл тогтоож өгөхгүй бол хуулиараа тийм зохицуулалт хийсэн мөртөө тэгээд хамгийн орой дээр нь гарах л хүсэл.

М.Мандхай: Нэмэлт нэг минут өгье.

Н.Алтаншагай: тэгээд талхлагдаад дуусдаг. Тэгээд орон нутгийн нэг хэдэн байгаль хамгаалагч нар гээд хүн хүч дутуу шүү дээ. Өмсөх хувцас байхгүй, унаа тэрэг байхгүй, бензин байдаггүй, муухай хатуугаар хэлэхэд нэг гозгор шон зоочихсон. Тэгээд нэг олсоор дээшээ, доошоо болдог ийм хаалт хийчихсэн. 5

мянган төгрөг хурааж аваад л байж байгаа шүү дээ. Тэр чинь яаж хамгаалах юм, яаж нөхөн сэргээлт хийх юм. Яаж тэр доройтлоос нь гаргах юм, ямар ч боломжгүй. Тэгэхээр энэ дээр нэг мөсөн энэ энэ төсөв яригдаж байгаа үед энэ Байгаль орчны сайд нь дараагийн хэлэлцэх асуудал дээр орж ирэх байх. Энэ яг хэдэн цэг, хэдэн ийм тусгай хамгаалалттай газар байгаа юм, цогцолбор газрууд. Үүнийгээ шинэчлэх хамгаалах тэр зурвас бүсийг нь сайн тогтоож өгөх гээд ийм нарийн асуудлыг нь энэ хуульд нарийвчилж тусгаж өгөх нь зүйтэй байх гэж бодож байна. Эхний хэдэн асуултдаа хариулт авъя.

М.Мандхай: Ер нь дараагийн энэ чухал хууль хэлэлцэж байхад сайд нь орж ирж, энэ тодруулга асуултад хариулах шаардлагатай гэж харж байгаа. Тэгээд сайдыг ер нь байлцуулаарай. Бат-Эрдэнэ гишүүн, хууль санаачлагч хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Яах вэ, тэгээд үеийн үед Байгаль орчны яамыг буруутгаж ирсэн юм. Байгаль орчны яамны ерөөсөө буруу байхгүй шүү дээ. Байгаль орчны яаманд орж ирж байгаа төсөл нь нөгөө хэлдэг отоглох жижиг бааз гэдэг утгаар л орж ирдэг байсан юм байна билээ. Хэн ч 16 давхар байшин бариа гэж орж ирээгүй. Тэр газар олголтыг яг байгаль орчны чиглэлд тусгай хамгаалалт, газар нутгийн тухай хуулиа мөрдөөд өгчихдөг. Гэтэл нийслэл “А” даалгавар өгөх нэрээр нөгөө нэг давхар зочид буудлыг юм уу, аялал жуулчлалын баазуудыг бүгдийг нь өндөр, өндөр байшин болгож хувиргасан асуудал байхгүй юу. Нийслэл дээр асуудал байгаа. Нийслэл илүү авлигажсан гэсэн үг. Би үүнийг шууд хэлье. Ямар албан тушаалтнууд нийслэл дээр “А” даалгавар болгож өөрчилж байсан бэ гэдэгтэй холбоотой харилцаа байгаа юм. Тийм учраас өнөөгийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хууль дээр ямар хийдэл байсан юм. Энэ утгаар нь Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга дээр суурьшлын бүсийг тэлэхгүй, утга агуулгыг оруулж ирж байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл, түрүүн Мөнхбаясгалан гишүүн маш зөв асуулт асуусан. Энэ Засгийн газраас хил заагийг тогтоож байгаатай холбоотой асуудлуудыг та нар яах гэж байгаа юм бэ гээд. Одоо Улсын Их Хурал тогтооно. Сайд бүс тогтоодог, бүсийг өөрчилдөг байсан хэлбэрийг халаад, Засгийн газар тогтоодог болгоод нэг, нэг левелд дээшлүүлчхэж байгаа юм. Үүнийг нэгдүгээрт би хэлье.

Хоёрдугаарт, газар зохион байгуулалттай холбоотой асуудал дээр бид нар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд зөвхөн тусгай зөвшөөрөл хоёр зорилт ангилал тус бүр дээр заасан дэглэм хориглох үйл ажиллагаагаар зохицуулагдахаар оруулж өгсөн. Дээрээс нь өнөөдөр Богд Хан уулын энэ ДЦГ-т байгаа 2900 орчим га талбай яг барилгажчихсан байгаа. Үүнийг ерөөсөө шинэ суурьшлын бүс үүсгэхгүй байдлаар хязгаарлаж өгсөн. Хэрвээ үүнийг тэлье гэвэл Улсын Их Хурлаас зөвшөөрөл авахаар оруулж өгч байгаа юм. Газартай холбоотой харилцаатай яаж холбогдож байгаа вэ гэдэг дээр газар зохион байгуулалт, кадастр, газар ашиглагчийн нийтлэг эрх үүрэг зэрэг дээр бол бид нар Газрын тухай хуулийн зохицуулалттай уялдуулж байгаа. Газрын тухай хуулиараа явна гэсэн үг. Үндсэн зарчим нь бол бид нар Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль гэдэг утга нь үндсэн зарчим, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн газрын харилцаанд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн тусгай зохицуулалт үйлчлэхээр л оруулж өгч байгаа юм. Яг тэр газар нутаг дээрээ. Тэгэхээр Газрын тухай хуулиараа энэ харилцаа бол явж байгаа шүү гэдгийг нэгдүгээрт хэлье.

Газрын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн 1 дүгээр зүйлээр Газрын тухай хуулийн 2.3 гээд хэсэг нэмж байгаа. Энэ дээр Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дахь газрын харилцааг Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хуулиар зохицуулна гэж зааж өгсөн. Тэгэхээр миний түрүүний хэлдэг Тусгай

хамгаалалттай газар нутаг дээр бол нутгийн харилцаан дээр Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль бол тусгай зохицуулалт болж орж ирж байгаа юм шүү гэдгийг нь хэлэх гэж байгаа юм.

Байгаль хамгаалагчидтай холбоотой асуудал. Ер нь та зундаа явж л байгаа байх. Ер нь өөрчлөгдөж байгаа шүү дээ. Хуучин ганц шон байсан бол одоо байшинтай болсон. Байгаль хамгаалагч нар илүү академик хэлбэрт шилжсэн, судалгааны төвтэй болсон. Сургалтын төвтэй болсон. Өөрсдөө дотооддоо хаана ямар ховор эмийн ургамал ургадаг вэ, ямар амьтны шилжилт хөдөлгөөн байдаг вэ гэдэг судалгаа шинжилгээг байгаль хамгаалагч нар өөрсдөө хийдэг болсон. Энэ дээр нь бид нар нэмээд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга дээр менежментийн төлөвлөгөөг оруулж ирж байгаа. Менежментийн төлөвлөгөөн дотор зөвхөн газар олгохтой холбоотой харилцаа байхгүй. Нэг зүйлийг бид нар маш сайн ойлгох хэрэгтэй байгаа. Энэ бол бид нар газар ашиглалттай холбоотой харилцааг ерөөсөө хөндөөгүй. Тусгай хамгаалалттай буюу хамгаалалттай газар нутгийг бид нар хэрхэн хамгаалах вэ гэдэг харилцааг голчилж энэ хуулиар зохицуулж байгаа учраас ашиглалтаас илүүтэй, эдийн засгийн харилцаанаас илүүтэй, яг энэ хуулийн үндсэн гол зарчим хамгаалалтын зарчим юм шүү гэдгийг ойлгохыг хүсэж байна. Байгаль хамгааллын байгаль хамгаалагч захиргаатай холбоотой Уранчимэг дарга гүйцээж хариулъя.

Ц.Уранчимэг: Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалтын захиргаадын төсөв нь ойролцоогоор 30 тэрбум төгрөг байгаа. 2025 оны байдлаар 90 хувь нь зөвхөн урсгал зардал, нийгмийн даатгал, санхүүжилт зөвхөн тухайн тусгай хамгаалалттай газрын урсгал зардалд хамаардаг. Тэгэхээр үүнийг одоо энэ хуулиар ТХГН-аас олсон орлогоо буцаад, тусгай хамгаалалтын захиргаад өөрсдийнхөө данс руу аваад, нэмэлт санхүүжилтийн дансаараа тодорхой үйл ажиллагааг зарцуулаад явах боломжтой. Түүний үйл ажиллагааг нь шууд хуульчилж өгч байгаа нь сая Бат-Эрдэнэ гишүүний хэлсэн Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалтын менежментээрээ үр дүнд суурилсан менежментийн хэлбэрээр зохицуулаад явж байгаа олон улсын жишиг байгаа. Тэгээд цаашид яг өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлээд явах чадамжтай. Жишээлбэл Хустайн жишигтэй адилхан улсын тусгай хамгаалалттай улсын төсвөөр санхүүжиж байгаа ч гэсэн суурь үзүүлэлтийг нь тавьж өгөөд, цаашид өөрийгөө санхүүжүүлээд явах боломжийг нь нэгдүгээрт нээ.

М.Мандхай: Гүйцээгээд хариулъя.

Ц.Уранчимэг: тэгээд яг нөгөө жинхэнэ хамгааллынхаа үйл ажиллагааг явуулахад жишээлбэл өнөөдөр бид нар тухайн нэн ховор амьтан, ургамал хамгаалах тэр экологийн чухал бүс нутгийг хамгаалах, усны эх булаг ширгэж байгаа юу, аль эсвэл сэргэж байгаа юу гэдгээ ч гэсэн яг тодорхой хэмжээнд 5 жил тутамдаа тооцоо гаргаад явах суурь судалгаагаа хийх, тодорхой зардал байдаггүй учраас үүнийг тогтвортой санхүүжилтийн механизм суурь судалгаа хийх энэ нэг менежментийн төлөвлөгөөндөө тусгаад, үүнийгээ санхүүжилтээрээ буцаагаад өөрөө өөрийгөө аваад явах боломжийг нь бүрдүүлж байгаа энэ зохицуулалт энэ хуулийн гол онцлог байгаа. Өмнө нь олон улсын төсөл хөтөлбөр, улсын төсөв, орон нутгийн төсөв гэсэн ийм 3 эх үүсвэртэй л байсан.

М.Мандхай: Ганбаатар гишүүн асуултаа асууя.

А.Ганбаатар: Би хууль санаачлагч нарт хандаж хэлсэнгүй. Зүгээр үе, үеийн Засгийн газар, үе, үеийн Их Хуралд энэ газартай холбоотой асуудлууд орж ирэхээрээ дандаа гаднын эрх ашиг, гаднын нөлөө орж ирчих гээд байдаг гэдгийг бид анхаарч, энэ дээр болгоомжтой хандах ёстой. Нөгөө уул уурхайн лицензүүд нь дуусаад, газар л сонирхолтой болж эхэлж байх шиг байна. Ер нь энэ хүчтэй орж ирнэ.

Шууд асуултдаа орёе. Энэ Засгийн газраас орж ирсэн Засгийн газрын хуралдааны тэмдэглэлийн 1 дүгээр хуудсанд үүнийг дэмжиж болохгүй 10 шалтгааныг 10 үзүүлэлтээр бичсэн байна. Тэнд 1 дүгээрт нь, энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн Газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт, Газрын тухай хуульд заасан нэгдсэн тогтолцооноос тусдаа хэрэгжих, улмаар газар ашиглалт, менежмент, хяналтын нэгдмэл байдлыг алдагдуулах эрсдэлийг бий болгож байна гэж байгаа юм. Энэ Засгийн газраас хэлсэн үг шүү. Энэ дээр та нар ямар санаа оноо байгаа юм. Тэрийгээ хариулаач ээ.

2 дугаар зүйл. Газрын тухай хуульд нийцүүлэн нарийвчлан зохицуулах. Түүнчлэн эдгээр төлөвлөгөөг нарийвчлах шаардлагатай байна гэдгээ заасан байна.

Дараагийн зүйл заалт энэ. Ингээд 10 юм байгаа. Бүгдийг нь уншихлаар чинь ингээд газрын төлбөрийн хувь хэмжээг баримтлах эсэх нь ямар ч зохицуулалтгүй байна. Ер нь ингээд мэдээллийг бүртгэх болон мэдээллийн зохицуулалт, кадастрын зураглал боловсруулах гээд энэ олон юм заасан байна. Үүнийг хэрэгжүүлэх этгээдийг тодорхой зааж, уг харилцааг 17.2-т заасан журмаар зохицуулах нь тусгахад энэ тодорхойгүй байна. Яг этгээд нь хэн юм бэ гэдэг нь байна. Дараагийн тэр 7 дээр их ноцтой юм заасан байна шүү. Гэтэл хуулийн төсөлд эрх дуусгавар болгох, хүчингүй болгох ойлголтыг хольж хэрэглэсэн. Энэ эрх зүйн зөрчил үүсгэхээр байна гэж байна. Ингээд энэ 10 зүйл дээр би цаг үрээд яах вэ, хариултуудаа өгөөч. Энэ Засгийн газрын дүгнэлтэд бичсэн байна.

Миний уншаад асуух ёстой асуултуудаа би асуучихъя. Энэ эрсдэлтэй хуулийн төслүүдэд хариулт аваад, дараад нь 1994, 1997 оны батлагдсан хуулиудаас зохицуулалтыг цогцоор нь авч үзэхгүй бол болохгүй. Цогцоор нь гэж байна шүү. Ингээд өөмөг цөөмөг нэг, хоёроор ингээд авах юм бол аюултай байдалд бид орох байх гэдэг энэ санаан дээр би санал нэг байна. Тэгээд шинжлэх ухааны болон энэ тусгай хамгаалалтын газар нутаг дээр менежментэд нутгийн иргэд, захиргаа, шинжлэх ухааны байгууллага болон хувийн хэвшлийн оролцооны зохицуулалт хангалтгүй байгаа учраас энэ орж ирж байна гэж байна гээд, эр хүний дотор эмээл хазаартай морь гэдэг шиг одоо эмэгтэй хүний дотор эмээл хазаартайгаа морьтойгоо хамт эрэгтэй хүн багтдаг юм гэнэ билээ. Тэгвэл морьтой, юутай хээтэйгээ монголчуудтайгаа, гаднын хүмүүсийн сэтгэл дотор нь багтчихсан байх вий л гэж би ярьж байгаа юм шүү үүнийг. Тэгэхлээр үүнийг тогтолцоогоор нь, цогцоор нь шийдвэл яасан юм бэ гээд би уншсан асуултуудаа асуугаад явчихъя. 1 минутаа эргэж авах боломж бий юу, байгаа байгаа тийм ээ?

М.Мандхай: 1 минутыг нь нэмээд өгчхөөрэй.

А.Ганбаатар: Би хурдан ярья. Төслийн 4.1.1, 4.1.5-д нэр томьёог тодорхойлохдоо, Тусгай хамгаалалтын газрын нийт 5 ангиллаас 7.1.5-д, орон нутгийн Тусгай хамгаалалттай газар нутаг гэдэг нэр томьёог орхигдуулсан байна. Яагаад? Төслийн 12-т нь харин зорилго шалгуурыг нь бий болгочихсон байгаа. Энэ санамсаргүй л байх. Тайлбар өгнө үү?

Төслийн 25.2-т, 2 дугаар асуулт, ашиг хүртэх нөхцөлийг хангаж ажиллана гэж заасан. Яг ашиг хүртэх гэж юуг хэлж байгаа юм, надад бүүр яг тодорхой хэлээрэй. Энэ дээр займчуулаад ингээд л хаячхаж байгаа юм. Та нар энэ хуулийг захиалгаар оруулж ирж байна гэж би ойлгох болчихно шүү дээ. Тэгэхлээр та нар маань сайн мэдэж байгаа байх.

3 дугаар асуулт, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд малчин өрх ашиглахаар авсан газартаа тогтоосон замаар орох, гарах үүрэгтэй, хуудас 24, 37.2.2-т заасан. Энэ биелэх хэр зэрэг боломжтой вэ? Бид чинь ер нь бие биеийнхээ нутгаар явах гээд одоо бид чинь буу шуун дээрээ тулчхаад байгаа. Үүнийг ер нь бэлчээрийн маллагаа үүнд яг яаж хамаарах вэ? Миний асуулт ойлгомжтой байх гэж бодож байна. Жоохон хурдан асууж байна.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Ганбаатар гишүүний асуултад хариулъя. Цогцоор нь оруулж ирэх гэсэн санаа ярьж байна. Шинэчилсэн найруулга гэдэг цогцоор нь оруулж ирж байгаа юм энэ анхдагч хуулийн төсөл биш. Нийт Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 80 орчим хувь нь бараг өөрчлөгдөж байгаа. Тэгэхээр энэ цогцоор нь оруулж ирж байгаа гэсэн үг. Газартай холбоотой хардлага ярьж байна. Зөв, газартай холбоотой харилцааг бид нар хөндөөгүй. Өөрөөр хэлбэл, Газрын тухай хууль өнөөдөр хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа дээр нь ганцхан заалт орж ирж байгаа. Тэр нь Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн газрын асуудлыг Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиар шийдвэрлэхээр л оруулж ирж байгаа. Төслийн 6-20 дугаар зүйл дээр хамгаалалтын тогтолцоо, 21-27 дугаар зүйл дээр менежментийн тогтолцоо, 28-41 дүгээр зүйл дээр Газар ашиглалттай холбоотой асуудал, 42-43 дугаар зүйл дээр кадастр мэдээлэлтэй холбоотой асуудал, 51-54 дүгээр зүйл дээр санхүүжилттэй холбоотой асуудал, мөн цахим мэдээллийн нэгдсэн систем, газрын цахим системтэй шууд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн системийг холбохтой холбоотой асуудал. Яагаад гэвэл, Монгол Улс нэгдмэл улс. Монгол Улс 1564116 километр газар нутагтай. Үүний хаана юу болж байгааг Монгол Улсын иргэн бүр мэддэг байх ёстой. Тийм учраас бид нар үүнийг шилэн байрлуулах түвшинд нь бол оруулж ирсэн гэдгийг хэлэх гэж байгаа юм.

25.2-той холбоотой ашиглахтай холбоотой зүйл, заалтыг юунд ашиглах гээд байгаа юм бэ гэдгийг асууж байна. Манай хуульч болон яамныхан бусад асуултад нь хариулна. Бэлдэж байгаарай гэж хүсье. 25.2. Хамгаалалтын захиргаа болон менежментийг гэрээгээр гүйцэтгэж байгаа ТББ, нутгийн иргэдийн мэдлэгийг менежментэд ашиглана л гэж байгаа юм. Хариулт нь энэ. Өөрөөр хэлбэл, ашиглана гэж байгаа. 25.2. та хуулийн төслөө хараарай. Иргэдийн уламжлалт мэдлэгийг л менежментэд ашиглах гээд байгаа юм. Тэнд өөр ерөөсөө ашиглах гээд байгаа юм байхгүй. Тэгээд тэдний оролцоо ашиг хүртэх нөхцөлийг хангаж ажиллана. Нутгийн иргэд ямар ашиг хүртэх юм, нэгдүгээрт, нутгийн иргэн гэдэг Монгол Улсын иргэн, байгалийн нөөц ашиглахтай холбоотой харилцаа байна. Самар, жимс түүнэ, тодорхой хэмжээнд хадлан бэлдэнэ. Тодорхой байгалийн зуд, гамшгийн үед мал оторлуулна гэдэг харилцаанууд байгаа. Тэгээд үүнийг хууль дээр ганцхан 25.2-оор ашиг хүртэх гэдэг зүйл, заалтаар тайлбарлах боломжгүй. Энэ бол хуульд бүтэн цогцоороо, тогтолцоогоороо орчихсон асуудал учраас энэ дээр бол тийм хариултыг өгье гэдгийг би хэлье.

Зөвшөөрлийн тухай хуультай холбоотой харилцааг Монгол Улс нэгдмэл улс. Зөвшөөрлийн тухай хуулиар зохицуулж байгаа юм. Амьтны тухай хуультай холбоотой харилцааг Амьтны тухай хуулиар, үнэлгээтэй холбоотой асуудал, нөлөөлөлтэй холбоотой асуудлыг Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулиар, байгаль орчны нийтлэг хамгаалалттай холбоотой харилцааг Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулиар, газартай холбоотой нийтлэг харилцааг Газрын тухай хуулиар зохицуулж байгаа юм. Тэгээд энэ харилцааг бол бид нар тэр харилцаагаар нь аваад, тэр харилцааг Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр хэрхэн зохицуулж оруулах вэ гэдэг харилцааг таны саяын хэлсэн цогц утгаар нь, тогтолцоогоор нь авч үзээрэй гэдэг хэлбэрт нь оруулж ирж харсан. Ингэж оруулж ирж байгаа юм. Тэгэхээр газартай холбоотой харилцаа бол маш нарийн нандин харилцаа. 1 сая 564116км квадрат газар нутаг Монгол Улсын иргэн бүр 1м², нэг сөөм газар ч гэсэн хаана байна вэ гэдгийг, хэний мэдэлд байна вэ гэдгийг мэддэг байх ёстой. Тэр утгаараа бид нар энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль дээр газрын харилцааг Газрын хуулиар нь зохицуулсан харилцаагаар авч явж байгаа гэдгийг хэлье. Нөгөөдөх нь Уранчимэг дарга нэмж хариулъя, газрынх нь асуудлыг.

Ц.Уранчимэг: Энэ Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр газар ашиглах асуудал 3 хуулийн яг огтлол дээр байгаа юм. Нэгдүгээрт, Газрын тухай хуулиар нийтлэг зохицуулалт нь явна. Энэ ямар гэрээ байгуулах вэ. Ер нь энэ төрийн өмчийн газрыг яаж шилжүүлэх вэ гэдэг асуудал. Энэ дээр. Хоёрдугаарт, Зөвшөөрлийн тухай хуульд Тусгай хамгаалалттай газар нутагт газар ашиглуулах зөвшөөрлийг энэ хуулиар зохицуулна. Урьд өмнө нь бид нар шууд Газрын хуулиар яваад байсан учраас энэ газар Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр ашиглах эрх зарагдаад компанитайгаа хамт яваад байсан. Үүнийг хязгаарласан. Гурав дахь асуудал, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хуулиар ямар бүсэд, ямар зорилгоор, ямар дэглэм нөхцөлийг хангаж, энэ газрыг ашиглах вэ гэдэг энэ тусгай зохицуулалтыг оруулж ирж байгаа юм. Тэгэхээр энэ газар ашиглалттай холбоотой шинэчлэл нь ямар шинэчлэл болж байна вэ гэхээр, Зөвшөөрөл мэдэгдлийн тухай хуульд заасны дагуу тэнд заасан газар ашиглах эрхийг нарийвчлаад, энэ тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр газар ашиглах эрх олгох тэр Зөвшөөрлийн хуулийг нарийвчлан зохицуулж, Тусгай хамгаалалтын тухай хуульд оруулж ирсэн. Яагаад гэвэл, Зөвшөөрөл мэдэгдлийн тухай хуульд тусгайлсан хуулиар нарийвчилсан зохицуулалтыг хийнэ гэсэн учраас. Тийм учраас Зөвшөөрлийн хуулиараа энэ асуудлыг эхлээд зөвшөөрлөө аваад, дараад нь гэрээгээ хийнэ. Гэрээн дээр нийтлэг зохицуулалт нь Газрын тухай хуулиар явна. Тусгай зохицуулалт тусгай нэмэлт үүргүүд нь энэ хууль дээр явна. Тэгэхээр ямар нөхцөлд ямар дэглэм барьж, яаж ашиглах вэ гэдэг асуудал нь энэ хуулиар, Газрын хуультай холбоотой өөрчлөлтийг хийсэн. Зөвхөн газар ашиглах эрхтэй холбоотой асуудлыг нь тусгай хамгаалалтын хуулиар, тэгээд хүчингүй болгох, тэр дуусгавар болгох асуудал Газрын тухай хууль болон Зөвшөөрлийн тухай хуулиараа яг адилхан явна гэсэн үг. Энэ дээр бид нар Засгийн газраас өгсөн чиглэлийн дагуу засваруудыг бүгдийг нь хийсэн байгаа. Газар ашиглалтын хувьд.

М.Мандхай: Ганбаатар гишүүн тодруулъя.

А.Ганбаатар: Би асуултандаа юу ч хариулт аваагүй. Засгийн газрын 10 тэр нөхцөл дээр тус тусад нь надад хариулт өгөх ёстой байсан. Дээр нь тэр малчдын зам болон бусад олон ашиглах гэрээ сунгуулах талаар би асуусан, хариулаагүй. Би хариултаа авъя. Тэгээд асуух зүйлүүд маань олон, 17 асуулт надад байгаа. Та нарт нэг л зүйл хэлье. Сангийн аж ахуйг хувьчлахад сангийн аж ахуйн тракторчин,

комбайнчин, тариаланчдад сайхан сэтгэлээр бүгдийг нь өгсөн. Одоо нэг хөдөлмөрийн баатарт л бүх газар байна уу, үгүй юу л асуудал байгаа шүү дээ. Ийм байдал руу орохгүй, оруулахгүйн тулд энэ малчдын газрыг яг эзэнд нь үе дамжуулж, энэ баталгаатай байх тал дээр нь бид анхаарах ёстой. Засгийн газрын тэр ярьсан энэ чинь Газрын тухай хуулиас тусдаа асуудал болох гээд байна. Цогцоор нь шийдье гэдэг асуудал дээр би санал нэг байна. Өнөөдөр Батлан хамгаалах яам, Барилгын яам бүгд газрын асуудал ярьдаг. Энэ хууль хэрэгжих боломжгүй орж ирсэн байна. 42 дугаар зүйлийн 42.10 дахь хэсэгт шийдвэрлэнэ гэж заасан. Та нар тэр хуудас 34-ийг хар. Асуултад 42.10-ыг надад олоод өг.

М.Мандхай: 42.10-тай холбоотой асуултыг 5 номер хариулъя. Хишигт.

Дагах хууль дээр 42.10. хуулийн танилцуулгын 34 дүгээр хуудас, Мөрдөх журмын тухай гэж байна шүү. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль хуулийн мөрдөх журмын тухай. 10 дугаар зүйл байна. Тэгээд 4 дүгээр асуудлыг асуусан. 5 номер хуульч Хишигт хариулъя. Бат-Эрдэнэ гишүүн хууль санаачлагч хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Малчидтай холбоотой, малчдын орц, гарцтай холбоотой, нүүдлийн замтай холбоотой асуудлууд хөндөж байна гэж би ойлголоо. Малчдын бэлчээр ашиглалт, нүүдэл, хөдөлгөөн оторлохоос авхуулаад, хадлан, тэжээл бэлдэхээс авхуулаад ер нь Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дээр бид нар менежментийн төлөвлөгөөтэй байя л гэж байгаа юм. Менежментийн төлөвлөгөө, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, бэлчээрийн даац болон 3 талт гэрээгээр зохицуулах боломжтой хэлбэрээр оруулж өгч байгаа. Энэ маань юу гэсэн үг вэ гэхээр, Тусгай хамгаалалттай газар нутагт ажиллаж байгаа тусгай хамгаалалтын захиргааны дэргэд орчны бүсийн зөвлөл ажиллаж байгаа, ажиллахаар оруулж ирсэн байгаа. Орчны бүсийн зөвлөл дотор тухайн малчин иргэд, орон нутгийн иргэд өөрсдөө орж байгаа. Тэр иргэдийн оролцоотойгоор менежментийн төлөвлөгөөг гаргаж ирж баталчих гэсэн үг. Тэгэхээр орц хаах юм уу, тусгайчилсан замаар явах ийм.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн гүйцээж хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Тусгайлан бол заагаагүй. Менежментийн төлөвлөгөөтэй холбоотой харилцааг бид нар ялангуяа энэ хамгаалалтын захиргаа 49.2.1-49.2.11-ийн хооронд хамгаалалтын дэглэм, горимын хэрэгжилтийг хангах, менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах, хэрэгжүүлэх гэдэг энэ утга дотор орон нутгийн иргэдийг хамтатгаж заавал боловсруулах хэлбэр дээр оруулж өгч байгаа юм.

М.Мандхай: Дэгээрээ минут дууссан болохоор гүйцээж нэлээн дэлгэрэнгүй асуултууд асуусныг бичгээр хариулаад Ганбаатар гишүүнд тодорхой хариулаад өгөөрэй гэж хэлье.

Би нэг асуултаа асууя гэж бодож байна. Тэгээд Ганбаатар гишүүний асуулттай ялангуяа энэ малчин өрхийн газар ашиглалтаа өмчлөхтэй холбоотой асуудлыг хөндсөн учраас эндээс эхлээд асуучихъя гэж бодож байгаа. Энэ хуулийн 31 дүгээр зүйлд, ер нь энэ малчин өрх гэр бүлийн хамтын хэрэгцээнд зориулсан энэ газар ашиглалтын талаар маш тодорхой заасан байгаа. Малчдад ер нь эрх олгохтой холбоотойгоор, ингээд тусгайлсан гэрээ байгуулах юм байна. Даац ашиглалтын ийм нөхцөл тавигдаж байна. Жил бүрийн ийм хяналтыг сайн хийх юм байна. Ингээд энэ дээр нь үүрэг гэсэн ийм тодорхой холбоосуудыг маш сайн тодорхой заажээ. Гэтэл

28.2 дээр болохоор, бид нар нөгөө стратегийн ач холбогдолтой том, том төслүүдийг хэрэгжүүлэх гэж байгаа, зам барих, төмөр зам барихаас эхлүүлээд сая Бейсен гишүүн ярьж байсан. Ус том холболтын асуудал. Сум орон нутаг дамжсан ийм хоолой барих гэх мэтчилэн ийм стратегийн ач холбогдолтой төслүүд яалт ч байхгүй энэ тусгай хамгаалалттай газраар явна. Тэгтэл энэ дээр тавигдаж байгаа шаардлагыг яах вэ? Нэг талдаа ингээд Улсын Их Хурлаар шийдвэрлэхээр тусгачихсан байгаа юм. Гэхдээ нөгөө талдаа яг энэ малчин өрхөд тавьж байгаа шаардлага шиг зөвшөөрөл, тусгай гэрээ, тэр нөгөө экологийн даац нь яах юм. Сөрөг нөлөөлөл үүсвэл яах юм. Тэр жил бүрийн хяналт нь байх юм уу, байхгүй юу. Нөгөө даац хэтрэлт явагдвал ямар нөхцөл байх юм. Тэгвэл тэр газар ашиглалтын нөхцөлийг нь өөрчлөх юм уу, өөрчлөхгүй юу. Ингээд цуцлах уу, цуцлахгүй юу гэдэг энэ нарийн механизмыг ийм том хэмжээний газар ашиглалтын асуудал дээр тусгаж оруулж өгөөгүй юм бэ.

Тэгтэл малчин өрхөд тавигдах газар ашиглалтыг нь маш тодорхой ингээд бүүр бүтэн заалт болгоод, зүйл болгоод оруулаад өгчихсөн байх юм. Энэ дээр нэг тодорхой хариулт өгөөч. Ер нь ингээд даац хэтрэх юм бол яах юм. Хэрэв энэ экологийн нөхцөл байдал буурах юм бол энэ төсөлд ямар арга хэмжээ авахаар тусгах юм. Энэ нөхцөл байдал ер нь анзаарагдахгүй байна.

Хоёрдугаарт, түрүүн хэллээ. Жилийн улсын төсөв дээр 30 тэрбум төгрөг орчим тавигддаг юм байна. Энэ хамгаалалттай холбоотойгоор. Тэгэхлээр одоо юу гэж хэлж байгаа вэ гэхлээр, нийт 120 газар энэ нэг тоо хэмжээгээрээ байгаа юм байна. Тэгэхээр улсын төсвөөс нийт энэ тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн 50 хувь буюу 60 газар улсын төсвөөс санхүүжиж байгаа юм байна. Энэ нь 30 тэрбум төгрөг. 2030 он гэхэд бид нар тусгай хамгаалалттай газрыг 30 хувь болгож нэмэгдүүлнэ гэсэн ийм том амбицтай байгаа. Тэгэхээр энэ улсын төсөв дээр ирэх ачаалал хэд болох вэ гэдэг санхүүжилтийн тооцоо хийсэн үү. Энэ төсөв хаанаас гарах юм бэ. Ингээд нэмэгдээд явахад улсын төсвийн ачаалал дийлэх үү. Одоо байгаа 30 тэрбум төгрөг чинь хүрэлцээгүй байгаа шүү гэдгийг сая манай гишүүд нэлээн тодорхой ярилаа. Өмсөх хувцсаа ч авч чадахгүй, багаж хэрэгсэл нь ч тодорхойгүй гээд. Тэгэхлээр ингээд энэ талбайн хэмжээг нэмэгдүүлээд байдаг. Энд үүсэх тэр үүрэг зардлыг бид нар ер нь яаж харж байгаа вэ гэдгийг нэг тодорхой хариулаад өгөөч.

Гуравдугаарт, Улсын Их Хурал дээр ингээд нэлээн өндөр ачаалал оруулж ирж байгаа юм байна. Тэгтэл Улсын Их Хурлын гишүүд маань улс төрчид их бий, улс төржилт явдаг ийм асуудлууд байгаа. Тэгэхээр илүү шинжлэх ухааны үндэслэлтэй экологийн энэ даац, зүйл гэдэг юм уу, энэ асуудалд тулгуурлаж би Улсын Их Хурал шийдвэрлэх эсэх нь өөрөө маш их эргэлзээтэй байгаа. Тэгэхлээр нөгөө нэг том, том стратегийн ач холбогдолтой газрын ашиглалттай холбоотойгоор энэ Улсын Их Хурал чинь экологийн жишээлбэл, энэ нөгөө даац ашиглалт, эрсдэл үүсэхэд шаардлага хангагдаагүй, энэ Улсын Их Хурал хил тогтоох би боломжгүй гэж харж байгаа. Тэгэхээр энэ хамгаалалт энэ хуульд ямар байгаа юм бэ? Энэ хилийн заагийг багасгах, өөрчлөхөд анх тогтоосон, энэ хамгаалалтын зорилгоос ухрахгүй байх буюу гаднын юугаар нөун нэт Лос гэж бүүр нэрлэдэг юм байна билээ. Тэгээд энэ Нөун нэт лос зарчим ерөнхийдөө үйлчлэх үү. Үүнтэй холбоотой асуултын хариултыг авчхаад тэгээд тодруулъя. Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Баярлалаа. Стратегийн төсөл болгоныг дэмжихгүй. Хуулийн төслийн 28.3 дээр заасан тодорхой нөхцөлүүдийг хангасан ТХГН-тай хэсэгчлэн давхацсан тохиолдолд хэрэгжүүлэх эсэх асуудлыг Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ.

Засгийн газар биш. Яагаад гэхээр, Засгийн газар дээр шийдвэрлэхээр үзэмжээр буюу магадгүй тухайн үеийн өөрсдийн онцлогт тулгуурласан байдлаар шийдээд байгаа юм. Тэгэхээр үүнийг бид нар Улсын Их Хурлын бүрэн эрх гэж үзэж байгаа. Ялангуяа тэр төсөл нь өөрөө Монгол Улсын эдийн засаг, бүс нутгийн хөгжлийг дэмжих зорилготой байх ёстой. Экспортын тээврийн коридор бүрдүүлэх зорилготой байх ёстой. Төмөр зам, авто замын зэрэг стратегийн ач холбогдол бүхий төсөл байх ёстой. ТХГН-тай заавал хэсэгчлэн давхацсан тохиолдолд. Тэгээд мэдээж ТЭЗҮ, судалгаа, үр өгөөж, үр дүнгийн иж бүрэн судалгаатай байх нь хамгийн чухал юм. Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээтэй байх ёстой. Хүрээлэн буй орчинд ээлтэй дэвшилтэт технологийн шийдэлтэй байх ёстой. Нөхөн сэргээлтийн шийдэлтэй байх ёстой. Энэ тохиолдолд Улсын Их Хурлаар оруулах асуудлыг бол шийдвэрлэх асуудлыг хуульчилж, зөвшөөрөх хэлбэр дээр нь явуулж байгаа. Тэгэхдээ энэ бол Улсын Их Хурлын бүрэн эрх гэдгийг би хэлье.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль дээр яагаад Улсын Их Хурал ингэж их шийдвэрлэхээр асуудал оруулж ирж байгаа юм бэ гэхээр, Ганбаатар гишүүний хэлээд байгаа байхгүй юу. Энэ газрын харилцаа өөрөөр хэлбэл, Монгол улсын сая 564116км квадрат газар нутаг 1м² ч болтугай ямар байх ёстой вэ гэдэг ил тод асуудлууд байх ёстой.

Хоёрдугаарт, бид нар яагаад энэ дээр заавал зохицуулалтыг 28.3-аар ердийн газар ашиглах зөвшөөрөл биш онцгой тохиолдол гэдгээр Улсын Их Хурлын бүрэн эрх рүү оруулж байгаа вэ? Яагаад өнөөдөр ангиллыг дээрээс нь бүр хил, заагийн асуудлыг Улсын Их Хурал шийдэх ёстой вэ гэхээр 126 гишүүн улс төрч байна уу, эдийн засагч байна уу, хуульч байна уу хамаагүй энэ газар нутгийн холбоотой асуудал бол Улсын Их Хурал дээр бүрэн дүүрэн шийдвэрлэгддэг байх ёстой. Тийм учраас энэ хамгаалалтад авах, ангилал хил заагийг Улсын Их Хурал өөрөө шийддэг байх ёстой, үндсэн зарчим дээр нь оруулж ирж байгаа юм.

Гуравдугаарт, байгаль хамгаалагчтай холбоотой асуудал байна. Байгаль хамгааллын итгэлцлийн сан буюу байнга Монголын байгаль өв сан байгуулагдсан 71 сая доллар нийтдээ 69 сая доллар энэ ОУБ дээр явж байгаа мөнгөнүүд тодорхой хэмжээнд Монгол улсын газар нутаг тусгай хамгаалалтад авахаас авхуулаад тодорхой зарцуулагдах мөнгөн хэлбэрүүд бол зөв газраа, зөв цагтаа зарцуулагдах ёстой. Нөгөө талдаа хуримтлалын сан бий болох ёстой гэж үзэж байгаа юм. Энэ бол зөвхөн улсын төсөв харсан хэлбэр дээр биш 2022 оноос авхуулаад байгаль хамгаалагч нар 3 ээлжийн хувцастай болчихсон шүү дээ. Тэр зарим байгаль хамгаалагч нар зөвхөн морио унаад, өөрийнхөө хувцастай явдаг гээд нэг юм яриад байгаа юм. Тэрийг чинь шийдчихсэн, бүр мотоциклтой болгочихсон, машинтай болгосон, байртай болгосон, амь насны даатгалтай болгосон. Гадаад, дотоодод явж академик байдлаар сургалтад суух эрхүүдийг нь бүтэн нээсэн. Бүр ингэж явж байгаа.

Хэн нэгэн байгаль хамгаалагчийн попорсон үгээр нийтлэг хэлбэр дээр байгаль хамгааллын салбарыг нүцгэн нойтон байгаа юм шиг битгий үзээсэй гэж бодож байгаа. Өнөөдөр бид нар энэ асуудлын дараа улсын төсөвтэй холбоотой 2027 оны төсвийн төслийн талаарх мэдээллийг сонсохоор байгаа юм. Тэгээд энэ дээр байгаль хамгаалагчийн хувцастай холбоотой асуудал оруулж ирсэн байна билээ. Улсын төсвөөр байгаль хамгаалагчийн хувцсыг шийдмээргүй байгаа юм. Ний нуугүй хэлэхэд. Энэ өөр тусдаа шийддэг горимыг нь тогтоогоод өгчихсөн байгаа. Тэгээд энэ хууль дээр бол бид нар 50.1 дээр байгаль хамгаалагч улсын байцаагчид бүрэн эрх олгох хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, зөрчлийг таслан

зогсоох, шаардлага тавих, зөрчил шалгах, байгаль орчныг хамгаалах тухай болон бусад хуульд заасан үндэслэл журмаар тусгай хэрэглэл хэрэгсэл.

М.Мандхай: Нэг тодруулчихъя. Малчин өрх яах вэ? Таны хэлж байгаа, хууль санаачлагчийн хэлж байгаа асуудал дээр стратегийн ач холбогдолтой төсөл хэрэгжүүлэхэд төсөл эхлэхээс өмнөх ийм шаардлагуудыг тавиад байна л даа. ТЭЗҮ хийх, нийгэм болон байгаль орчны үнэлгээ хийгдсэн байх гээд. Гэтэл төсөл хийгдээд явсны дараах нөгөө эрсдэлүүд үүсэж байгаа шүү дээ. Тэгэхлээр би асуугаад байгаа нь энд хуулийн төсөл дээр тэр экологийн даац хэд хүрэх юм, бид нар энэ төслийг зогсоох юм. Эсвэл тэр эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ авах юм. Ямар гуравласан гэрээ хийх юм? малчидтай болохоор 3 талт гэрээ хийгээд байгаа байхгүй юу. Гэтэл тэр ААН-үүдтэй ямар гэрээ хийх юм бэ? Жил бүрийн мониторинг энэ тэр байх юм уу? Энэ нарийн зохицуулалтууд ерөөсөө харагдахгүй байгаад байна. Дараа нь гарч байгаа нөхцөл өөрчлөгдөх юм уу. Тэр зөрчил энэ тэр гарахад ямар арга хэмжээ механизмууд хэрэгжүүлэх вэ гэдэг нарийн заалтууд чинь энд байхгүй байгаа учраас энэ хууль дутуу бичигдсэн юм байна. Энэ дээр дахин нарийвчилж ажлын хэсэг байгуулагдахаар анхаарч ажиллах ёстой юм байна гэдгийг би санал болгоод хэлчихье.

Хоёрдугаарт, төсөвтэй холбоотойгоор би ганцхан нөгөө байгаль хамгаалагчдын төсвийг яриагүй. 30 тэрбум төгрөг улсын төсвөөс жил болгон тавигдаж зарцуулагдаж байгаа. Тэгээд энэ 30 тэрбум төгрөгт ямар, ямар санхүүжилтүүд ордог юм бэ. Ямар зардлууд ордог юм. Тэгээд 2030 он гэхэд 30 хувьд бид нар чинь тусгай хамгаалалтынхаа газар нутгийг тэлэх гэж байгаа үед энэ зардал дахиад нэмэгдэх үү. Хэд байхаар зардлын тооцоолол дээрээ тусгасан юм бэ гэдэг асуултыг асууя. Хариултыг хэн хариулах вэ? Уранчимэг дарга уу? Бат-Эрдэнэ гишүүн хариулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Нэгдүгээрт, бид нар зөвшөөрөхөөс өмнөх эрсдэлийг бууруулах харилцаа буюу 28.3 саяын миний уншиж өгсөн харилцаануудыг шийдвэрлэхээр.

Хоёрдугаарт, бид нар хэрэгжилтийн үед хамгаалалтын захиргааг хянахаар байгаа. 49.2.6, 49.2.4, 49.2.5. Өөрөөр хэлбэл, зөвшөөрөгдсөн бүсэд дэд бүтэц, байгууламжийн ажлын зохих зөвшөөрлийн дагуу гүйцэтгэж байгаа эсэх дээр хамгаалалтын захиргаа хяналт шалгалт хийх. Хамгаалал, нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны арга хэмжээ зохион байгуулах. Бүрэн эрхийг олгохоор.

Гуравдугаарт, эко системд учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэхээр 49.2.8-аар Тусгай хамгаалалттай газар нутагт учирсан хохирлыг буруутай этгээдээр нөхөн төлүүлэхээр, Хамгаалалтын захиргаа шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг оруулж өгсөн. Хуулийн 57.3-аар учруулсан хохирлыг экологи, эдийн засгийн үнэлгээнд үндэслэн буруутай этгээд нөхөн төлүүлэхээр.

Дөрөвдүгээрт, мониторинг тасралтгүй хийгдэхээр буюу хуулийн төслийн 21.1 хамгаалалтын захиргаа, байгаль орчны төлөв байдал, биологийн олон янз байдал эко системийн үйлчилгээний судалгаа, мониторингийг тогтмол хийх, 22.2 мониторингийн үр дүнд үндэслэх. Менежментийн төлөвлөгөө ч гэсэн 22.2-оороо мониторингийн үр дүнд үндэслэхээр, 22.11-ээр 2 жил тутам үнэлж, шаардлагатай өөрчлөхөөр оруулсан байгаа.

Тэгэхээр бид нар эрсдэлийг хэд хэдэн шалтгаанаар хааж байгаа гэж үзэж байгаа.

Нэгдүгээрт, 28.3-аар Улсын Их Хурал зөвшөөрөхөөс өмнө нөлөөллийн үнэлгээ, дэвшилтэт технологи, нөхөн сэргээлтийн шийдлийг нь шаардана. Хэрэгжилтийн үед 49.2.4-49.2.6-гаар хамгаалалтын захиргаа хяналт тавиад нөхөн сэргээлтийг зохион байгуулахаар, 21.1-ээр тогтмол мониторинг хийгээд хохирол гарвал 49.2.8, 57.3-аар буруутай этгээдээр нөхөн төлүүлэхээр оруулж өгсөн байгаа. Нөгөөдөхийг нь Уранчимэг дарга хариулчихъя.

М.Мандхай: Уранчимэг дарга гүйцээгээд хариульъя.

Ц.Уранчимэг: Би Бат-Эрдэнэ гишүүний хариулт дээр нэмээд стратегийн ордтой холбоотой энэ ТЭЗҮ байгаа. Хэрвээ тусгай хамгаалалттай газар дээр дайран өнгөрөх юм бол ер нь Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулиараа яг ТЭЗҮ тэр юугаараа л явна хяналт нь тэгээд саяын нэмэлт заалтуудыг тусгай хамгаалалттай газар дээр нэмж давхар ийм хяналт явна гэж ойлгож болно.

Хоёр дахь асуултын хүрээнд шинэ хуулийн зохицуулалт дээр 8 дугаар бүлгийн 51,52,53,54 санхүүжилт, эдийн засгийн зохицуулалт байгаа. Тэгээд Тусгай хамгаалалттай газар нутаг хэрвээ 30 хувьд хүрэх юм бол санхүүгийн ямар нэгэн эх үүсвэрийн нэмэлт дарамт бий болох уу гэхээр, энэ бол харьцангуй болохгүй. Энэ хууль батлагдсанаараа өөрөө өөрийгөө орлогожих, зарцуулах, судалгаа мониторингоо хийх боломж байгаа гэдгийг энэ хуульд зохицуулж өгсөн байгаа. Тэгэхээр 51.1 дээр эх үүсвэрүүдийг зааж өгсөн. Эх үүсвэр нь дархан газар, БЦГ бол менежментийг нь улсын төсвөөс зарцуулна. 51.1.

М.Мандхай: Гүйцээгээд хариулчихъя.

Ц.Уранчимэг: Байгалийн нөөц дурсгалт газрыг бол орон нутгийн төсвөөс зарцуулах ёстой байгаа. Тэгээд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулиараа яг дархан газар, байгалийн цогцолборт газрыг Байгаль орчны яам төрийн захиргааны төв байгууллага улсын төсвөөс, байгалийн нөөц дурсгалт газрыг ч гэсэн орон нутгийн төсвөөс зохицуулаад менежментийг нь аваад явахаар ийм хуулийн зохицуулалт байгаа. Шинээр орж ирж байгаа тусгай хамгаалалтын 52 дугаар зүйл байгаа. Нутгийн санхүүжилт нь бол яг энэ байгаль хамгаалах экологийн боловсрол, нэвтрэх хураамж тогтвортой явуулах үйлчилгээний орлогуудыг нээж өгөөд үүнийгээ буцаагаад үнэ тарифыг нь тогтоогоод, байгаль орчны болон санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн хамтран үүнийг батлахаар оруулж өгсөн байгаа.

53 дугаар зүйл дээр нэг шинэ зохицуулалт нь нүүрстөрөгчийн болон биологийн хоолойн зээлийн кредит, олон улсын гэрээ конвенц дээр шинээр орж ирж байгаа. Энэ нь уур амьсгалын өөрчлөлтийн кредит, нүүрстөрөгчийн кредит гэдэгтэй адилхан биологийн олон янз байдлын кредит олгох механизм шинэ энэ санхүүжилтийн нэг эх үүсвэр бий болж ирж байгаа. Энэ дээр Монгол Улс.

М.Мандхай: Гишүүд асуулт асууж дууслаа. Хууль санаачлагчийн танилцуулгатай холбогдуулан үг хэлэх гишүүд байвал нэрсээ өгнө үү Замира гишүүнээр тасаллаа. Ганбаатар гишүүн.

А.Ганбаатар: Ийм зохицуулалт оролгүй яах вэ. Тэгэхдээ цогцоор нь шийдье гэдэг Засгийн газрын саналыг мөн Засгийн газраас ингээд, ингээд энэ болохгүй байна гэдэг 10 зүйл санал дээр тодорхой албан ёсны хариулт авч байж шийднэ, нэгдүгээрт миний санал.

Хоёрдугаарт, малчдын төлөөллийн байгууллага тэдний хамгийн эрх ашиг нь зөрчигддөг энэ ард иргэдэд төлөөлөх ёс, эдний төлөөллийн байгууллага болон шинжээч экспертүүдийн дүгнэлтийг би тодорхой авмаар байна. Төр чинь ер нь үндсэндээ энэ газрыг яаж эзэмших вэ гэж баярлаж байгаа хүн биш, дараа нь яаж санаа зовох вэ гэдэг өөрийгөө өмгөөлөх чадваргүй хүмүүсийг төлөөлөх гэж л төр байдаг гэж би ойлгоод байгаа. Ингээд дараагийн миний тодруулах зүйл гэвэл энэ 57 зүйлтэй, нийтдээ 19 журам, аргачлалтай тэгж батлахаар байна шүү. Бид нөгөө журмыг цөөрүүлэх гэдэг бодлоготой нийцэж байгаа юм уу, хамт олон минь үүнийг бодооч. 57 зүйл заалт. Тэгэхлээр 3 зүйл дээр л нэг журам орж ирж байна гэсэн үг шүү дээ. Журмаар чинь л хамаг том, том хулгайнууд, хамаг том, том сайхан, сайхан зохицуулалтууд явдаг. Энэ газар гэдэг дээр мөн болгоомжтой байх ёстой. Би зүгээр таг зогсооё гэсэнгүй. Энэ сангийн аж ахуйн газруудыг бүгдийг нь тракторчин, комбайнчин гээд өгсөн.

Өнөөдөр бүгдээрээ ганц нэг хүмүүсийнхээ л хөлсний ажилчин болчихсон шиг 5 жилийн дараа, 10 жилийн дараа малчид бүгдээрээ хуйгаараа энэ Өвөр онгол шиг ингээд ганцаардаад, газраасаа салчхаад явахгүйн тулд энэ асуудлыг би хөндөж ярьж байгаа юм. Тэгээд би олон асуултууд байгаа. Би бичгээр холбогдох газруудад нь өгнө. Тэгээд нэг бүр онцгойлж хэлэхгүй бол болохгүй нэг юм байна. Энэ Байгаль орчны яамны экологийн даац тогтоох аргачлалыг хуудас 29-ийг үзээрэй та нар. 46.1.13-д заасан байгаа, аргачлалыг батална гэсэн. Тэгээд би баталж болох юм бол баталж болно, та нар. Аргачлал харин экологийн даац тогтоох гэдэг юм арай л даам уу, үгүй юу. Арай л бүрэн эрхийг авчхав уу, үгүй юу. ХААЯ энд саналаа хэлсэн юм уу? Би хуудас 29. 46.1.10-ыг та нар нэг хар даа. Энэ чинь МАА хариуцчихсан яам хажууд нь байхад экологийн даац тогтоох аргачлал гэж. Тэр бэлчээрийн даац янз бүрийн даац чинь энэ дээр орж байгаа биз дээ. Ийм олон асуудлууд байна.

Тэгээд гол хэлэх гээд байгаа юм бол Батлан хамгаалахын яаманд ч газар хамаатай шүү дээ. Барилгын яам, энэ сумдууд нэг байшин барья гэсэн ч газар холбоотой. Ялангуяа ХААЯ газартай бүр амин холбоотой. Тэр тариалан энэ олон улсуудын цогц шийдэл байж, байж үүнийгээ ярья. Засгийн газраас ярьсан саналыг, Засгийн газрын юмыг би их шүүмжлэлтэй хардаг ч гэсэн дээ, энэ дээр Улсын Их Хурал яг газрын шинжээч экспертүүдээр яг өөрсдөө хуяглагдаж, энэ дээр асуудалд хандаж байна уу, үгүй юу гэдгээ бодолцох хэрэгтэй. Тэгээд зохицуулалт хийх нь зөв. Тэгэхдээ зохицуулалтыг энэ дээр алдах эрхгүй, тийм газрын хууль орж ирж байгаа юм бол энэ дээр тэгээд та нар маань бодолцоорой. Би бол дэмжихгүй.

М.Мандхай: Бейсен гишүүн үгээ хэлье.

Б.Бейсен: Энэ хуулийн өөрчлөлттэй холбоотой хэд, хэдэн санал, үгээ хэлье гэж бодож байна. Нэгдүгээрт, энэ тусгай хамгаалалттай газар, ДЦГ, байгалийн цогцолбор газар ажиллаж байгаа байгаль хамгаалагчдын ихэнх нь сумын төвд байдаг. Яг юугаараа явдаггүй. Нэг сард ганц, хоёр явбал явна. Хяналт шалгалт хийгээд, гэтэл тэндээ баймаар байх юм. Мотоциклоороо хангагдсан, компьютер юмаар хангагдсан байх гэж бодож байна. Гэтэл сумын төвдөө байж байдаг. Тэнд ойг сүйтгэж байна уу? Гол усыг бохирдуулж байна уу, харж хяналт хийж байгаа юм тун бага байна. Тийм учраас энэ дээр нэлээн анхаарахгүй бол болохгүй нь ээ. Тийм

учраас Байгаль орчны яамныхан орон нутгаар явах ёстой. Яг газар дээр нь очоод үзэх ёстой. Гэтэл энэ жилийн төсөв дээр дотоодын албан томилолтыг бараг 100 саяараа хассан байх юм. Нөгөө талаар урамшуулал байна. Гэрээт байгаль хамгаалагчид тэр урамшууллын асуудлыг өгөөд хамгаалуулж байхгүй бол тэд нар яг тусгай хамгаалалттай газар хилийн заг дээр өвөлжөө, хаваржаатай сайн дураараа Монгол Улсын хил газар нутагт эзэн болж байгаа улсууд шүү дээ. Жишээлбэл, Асгатын мөнгөний орд руу очиход маргаантай газар байсан. Голоос гарч байж явдаг юмыг 2 улсын маргаантай газар. Гэтэл тэгээд замыг нь наад талаар нь татсан. Хуучин маргаантай газар нь тэр чигээрээ цаашаа үлдсэн тийм асуудлууд байж байгаа. 1961 онд тэр Даянгийн боомт хуучин 12 дор байгаагаас цааш 45км газрыг 1961 онд алдсан. Манай уурхайчдын зуслан байсан, цаашаа Хүрэмд хүртэл тэр чигээрээ алт гэх мэт. Нутгийн иргэд энэ сайн дурын байгаль хамгаалагчид байгаа. Үүнийг бодолцоод зуслан, хаваржаа, намаржаанд хүрэх замыг нь сайн анхаарахгүй бол хил хамгаалах газар, хилчид, заставууд явуулдаггүй, хорьдог тийм асуудлууд байгаад зуслан хүрч чадахгүй. Энэ чинь газар нутагт эзэн болж байгаа ард иргэд шүү дээ. Нэгд, энэ дээр нэлээн анхаарч, хуульдаа тусгах хэрэгтэй.

Нөгөө талаар тусгай хамгаалалттай газрын нэг аймагт байгаа тусгай хамгаалалттай газар нөгөө аймгийн захиргаанд оруулчихдаг асуудал байж байна. Тухайн аймагт тусгай хамгаалалттай газар, Байгаль орчны газар байгаа мөртөө нөгөө тийшээ оруулчихдаг. Тэгээд нөгөө аймгийн татварынхан ирээд татвар нэхдэг асуудлууд үнэн байж байгаа. Жишээлбэл, Ачит нуурын сав газар дээр хадлан хадахад тэрийг чинь тусгай хамгаалалттай Ачит нуурын сав газрыг Увс руу оруулчихсан. Увсынхан ирээд татвар нэхдэг. Ховд голын сав газар дээр мөн адилхан татвар нэхсэн асуудал гарсан. Тэгэхээр үүнийг хилийн зааг гээд сая Бат-Эрдэнэ дарга ярьж байна. Энэ дээр нэлээн анхаарахгүй бол жишээлбэл Дээвэлийн арал гэдэг шиг Баян-Өлгий аймгийн Ногооннуур сумын нутаг дээр Ховд голын 2 салаа дундуур байгаа газар байгаа шүү дээ. Гэтэл Увс руу оруулчихсан. Хөх Зөрхийн нуруу, тэр Сэлхмийн нуруу эд нарын захиргааг нь тийшээ оруулчихсан. Ховд голын сав газрыг тийшээ оруулчихдаг. Тэд нар ирж чадахгүй, томилолтоор ажиллаж чадахгүй. Тийм учраас тухайн газарт нь байгаа тусгай хамгаалалттай газар байгаль орчны газарт нь харьяалуулмаар юм байна. Үүнийг анхаарахгүй бол тэр болгон хяналт шалгалт хийж чадахгүй тийм асуудлууд байж байгаа. Тийм учраас энэ дээр нэлээн анхаарахгүй бол болохгүй байх гэсэн санал хэлье.

М.Мандхай: Хуулийн хэлэлцэх эсэх асуудлаа баталчхаад, ажлын хэсэг байгуулагдахаар хуульд нэлээн саналаа өгөх боломжтой шүү гэдгийг гишүүдэд сануулаад хэлье. Одоо зөвхөн хэлэлцэх эсэх явж байгаа шүү. Мөнхбаясгалан гишүүн.

Б.Мөнхбаясгалан: Хэлэлцэхийг дэмжиж байгаа. Би энэ хуулийн дагах хууль дээр харахаар урт нэртэй хууль байхгүй байна л даа. Гол мөрний урсац бүрэлдэх их усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуулийн 4.3 гэж аюултай заалт байдаг юм. Энэ 4.3 чинь Засгийн газар нөгөө хилийн заагийг өөрчлөн, шинэчилж болдог учраас үе, үе дархан цаазтай Ноён уулын алтыг ухна гэж яаралтай горимоор Улсын Их Хурал руу орж ирээд байдаг байхгүй юу. Үүнийг би энэ хуульдаа зохицуулчихгүй яасан юм бол гэж харж байна. Тэгэхдээ 7 дугаар бүлгийн 44 дүгээр зүйлийн 44.1 дээр байна л даа. Улсын Их Хурлын бүрэн эрх дотор хилийн заагийг хийчихсэн байна. Тэгээд энэ урт нэртэй хуулийг чинь үлдчихээрээ яах юм бол доо. Үүнийг сануулж байна гэх юм уу, тэгээд дэмжинэ. Алийн болгон тусгай хамгаалалттай газар гээд байгаад байдаг юм. Түүнийг байгальд ээлтэйгээр ашиглаж болно шүү дээ. Ашиглаж эдийн засгийн

эргэлтэд оруулах цаг нь болчихсон байхгүй юу даа. Хав дарж хэвтэж байсанд орвол, гадаадад зөндөө л тийм юм байдаг. Байгальд ээлгүйгээр тухайн орны газар байгальд сөргөөр нөлөөлж байгаа бол болохгүй ээ. Тийм учраас аялал жуулчлалын чиглэлээр Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах ёстой. Тэгэхдээ нутгийн иргэд байх ёстой. Үүнийг бүүр нэгдүгээрт давуу эрхээр тавьж өгөх ёстой. Тэгээд энэ хуулийг хэлэлцэхийг дэмжиж байна.

М.Мандхай: Замира гишүүн үг хэлье.

С.Замира: Баярлалаа. Ерөнхийдөө энэ хуулийн хэлэлцэх эсэхийг нь дэмжиж байна. Тэгэхдээ цаашдаа холбогдох байгууллагууд, хуулийн байгууллага хоорондын уялдаа холбоо гэдгийг их сайн зохицуулах ёстой нэгдүгээрт.

Хоёрдугаарт, Монгол Улс уламжлалт МАА-гаа хадгалж хамгаалах ёстой. Түүний төлөө малын бэлчээр, хадлан, өвөлжөө хаваржаа, зуслан, зуслангийн газрууд нь ямар ч маргаангүй тэр зохицуулагдах ёстой. Үүнийг энэ хуульд анхаарч өгнө үү гээд.

Гуравдугаарт, тусгай хамгаалалттай газрыг эргэлтэд оруулах зохицуулахад нь ашиглах тал дээр анхаарах ёстой. Үүнийг аялал жуулчлал гээд өгчхөөд, дараа нь янз бүрийн маргаан явж байж болохгүй. Нарийн заалтаар ямар ч хуулийн цоорхойг л энэ бүгдийг зохицуулж өгөх нь зүйтэй гэж харж байна. Цаашдаа ер нь хууль батлангуут баахан журам дүрэм гэж нэг юм гардаг юм. Ер нь энэ журам гэдэг чинь энэ гарсан хуулийг баллачихдаг юм байхгүй юу. Тийм учраас ер нь цаашдаа ер нь энэ хууль нь батлагдвал тэр дүрэм журам дээр анхаарах нь зүйтэй болов уу гэдэг ийм саналтай байна. Ерөнхийдөө хэлэлцэхийг дэмжиж байна.

М.Мандхай: Тэгэхээр энэ мэдээж шинэчилсэн найруулга хуулийн төсөл байгаа. Тэгэхээр энэ хуулийг зүгээр нэг байгаагийн нь нэг засварласан гэж ойлгож болохгүй. Илүү энэ дээр нэг онцлог юм нь бол энэ ангиллыг тодорхой болгож гаргаж өгсөн, бүсчлэлийн асуудал, менежментийн зохицуулалт, экологийн даац, гэрээт менежмент гээд орчин үеийн яг энэ олон улсын стандарт жишигтэй нийцсэн ийм асуудлыг оруулж өгсөн байгаа. Цахим бүртгэл, санхүү санхүүжилт гэсэн илүү нөгөө системтэй загварт оруулж өгсөн юм байна гэж харж байгаа. Гэхдээ мэдээж сайжруулах асуудлууд, зүйлсүүд байгаа. Тийм учраас хэлэлцэх эсэхийг нь дэмжихийг Байнгын хорооны гишүүддээ би уриалъя. Дэмжээд харин ажлын хэсэг байгуулагдаад явахаар илүү нарийн зохицуулалт, орхигдсон асуудлуудыг сайжруулаад, ингээд ажлын хэсэгтээ ороод идэвхтэй ажиллаад яваач гэж хэлмээр байна.

Тэгэхээр манай Байнгын хороонд орж ирж байгаа маш чухал хуулиудын нэг учраас хэлэлцэх эсэхийг нь дэмжээд явахыг уриалж байна.

Одоо ингээд үг хэлж дууслаа. Санал хураалт руугаа орьё. Тэгээд хэлэлцэх эсэх асуудал дээр санал хураалт. Гишүүд ирцдээ бэлдье. Санал хураалтдаа бэлдэнэ. Гишүүд санал хураалтдаа бэлдсэн байна.

Ингээд Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн томъёоллоор санал хураалт явуулъя. Санал хураалт.

58.6 хувийн саналаар хэлэлцэх эсэхийг дэмжлээ. Бейсен гишүүнийг дэмжсэнээр аваарай.

Хамт өргөн мэдүүлсэн Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийг дагаж мөрдөх журмын тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн санал хураалтыг явуулъя. Санал хураалт.

58.8 хувийн саналаар дэмжигдлээ.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн Орчны бүсийн тухай хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн томьёоллоор санал хураалт явуулъя. Санал хураалт.

58.8 хувиар санал дэмжигдлээ.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийг хүчингүй болсонд тооцох тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд нь хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн санал томьёоллоор санал хураалт явуулъя.

58.8 хувиар санал дэмжигдлээ.

Аялал жуулчлалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн саналын томьёоллоор санал хураалт явуулъя.

58.8 хувийн саналаар санал дэмжигдлээ.

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн саналын томьёоллоор санал хураалт явуулъя.

58.8 хувийн саналаар санал дэмжигдлээ.

Газрын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн саналын томьёоллоор санал хураалт явуулъя.

58.8 хувийн саналаар санал дэмжигдлээ.

Засгийн газрын тухай хууль, Сангийн тухай хууль, Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн саналын томьёоллоор санал хураалт явуулъя. Санал хураалт.

58.8 хувийн саналаар санал дэмжигдлээ.

Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн томьёоллоор санал хураалт явуулъя. Санал хураалт.

58.8 хувиар санал дэмжигдлээ.

Монгол Улсын Хилийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн саналын томьёоллоор санал хураалт явуулъя. Санал хураалт.

58.8 хувиар санал дэмжигдлээ.

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн томьёоллоор санал хураалт явуулъя.

52.9 хувиар санал дэмжигдлээ.

Усан замын тээврийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслийг үзэл баримтлалын хүрээнд хэлэлцэхийг дэмжье гэсэн томьёоллоор санал хураалт явуулъя. Санал хураалт.

58.8 хувийн саналаар санал дэмжигдлээ.

Асуудлыг хэлэлцэж дууслаа. Байнгын хорооны санал, дүгнэлтийг чуулганы нэгдсэн хуралдаанд Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бейсен танилцуулна.

17.47 цаг

Дараагийн хэлэлцэх асуудалдаа оръё. Монгол Улсын 2027 оны төсвийн тухай, Үндэсний баялгийн сангийн 2027 оны төсвийн тухай, Нийгмийн даатгалын сангийн 2027 оны төсвийн тухай, ЭМД-ын сангийн 2027 оны төсвийн тухай хуулийн төслүүдийн 2 дахь хэлэлцүүлгийг хэлэлцэж эхэлье.

Хэлэлцэж байгаа асуудалтай холбогдуулан хуралдаанд оролцож байгаа албан тушаалтнуудыг танилцуулъя. Сангийн сайд Мэндсайхан, ХХААХҮ-ийн сайд Идэрбат, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл: Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлийн гишүүн Ренчинбазар, Үндэсний аудитын газар: Монгол Улсын Ерөнхий аудитор Магнайсүрэн, Нийслэлийн Аудитын газрын захирал, Тэргүүлэх аудитор Баттуяа, Аудитын шийдвэрийн хэрэгжилтийн газрын захирал, Тэргүүлэх аудитор Цэвэгдорж, Санхүүгийн аудитын газрын аудитын менежер Долгорсүрэн, Гүйцэтгэлийн аудитын газрын аудитын менежер Наранжаргал, Тусгай чиг үүргийн аудитын газрын аудитын менежер Цэгмэддорж, Эдийн засаг, хөгжлийн яамны Макро, эдийн засгийн бодлогын газрын дарга Мөнх-Эрдэнэ, Хөгжлийн нэгдсэн бодлого, төлөвлөлтийн газрын дарга Мөнгөнсүх, ТЗУГ-ын Санхүүгийн хэлтсийн дарга Гэрэлбат, Сангийн яамны Төрийн нарийн бичгийн дарга Санжаадорж, Хөгжлийн санхүүжилт хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Дэлгэржаргал, Санхүү төсвийн судалгааны газрын дарга Ичинноров, Төсвийн зарлагын хэлтсийн дарга Бат-Эрдэнэ, Төсвийн орлогын хэлтсийн дарга Гантулга, Төсвийн нэгтгэлийн хэлтсийн дарга Содномдаржаа, Өрийн удирдлагын хэлтсийн дарга Гантогтох, Санхүүгийн хөрөнгийн удирдлагын хэлтсийн дарга Бат-Эрдэнэ, Хөгжлийн санхүүжилтийн хэлтсийн дарга Ганзориг, Төсвийн зарлагын хэлтсийн шинжээч Алтантуяа, Төсвийн орлогын ахлах мэргэжилтэн Мөнхзул, Хөгжлийн санхүүжилт хөрөнгө оруулалтын газрын мэргэжилтэн Хангал, Хөгжлийн санхүүжилтийн хэлтсийн мэргэжилтэн Гантулга, Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яамны Төрийн нарийн бичгийн даргын албан үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч Батбаяр,

Бодлого төлөвлөлтийн газрын дарга Намхайрэнчин, ТЗУГ-ын Санхүү хөрөнгө оруулалтын хэлтсийн дарга Чулуунчимэг, Санхүү хөрөнгө оруулалтын хэлтсийн ахлах шинжээч Дэчин, Цаг уур, орчны шинжилгээний газрын дарга Баттулга, Усны газрын дарга Батбаяр, Ойн газрын дарга Оюунсанаа, Цаг уур, орчны шинжилгээний газрын Урьдчилан мэдээлэх газрын дарга Оюунжаргал, ХХААХҮЯ-ны Бодлого төлөвлөлтийн газрын дарга Болорчулуун, Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Болорсүх, Санхүүгийн бодлогын газрын дарга Зоригтбат, Чингис Хаан Баялгийн сан Нэгдэл Хязгаарлагдмал ХК-ний Санхүүгийн бодлогын газрын дарга Зоригтбат, Стратеги бизнесийн хөгжлийн газрын дарга Мэндбаяр нар оролцож байна.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн далдугаар зүйлийн 70.2-т Байнгын хорооны хуралдаанд гишүүд тухайн Байнгын хорооны эрхлэх асуудлын хүрээнд хууль санаачлагч, Монгол улсын ерөнхий аудитор, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлийн дарга болон төсвийн ерөнхийлөн захирагч нараас асуулт асууж, үг хэлж болно гэж заасан. Монгол Улсын 2027 оны төсвийн төслүүдийн талаар асуулт асуух гишүүд нэрсээ өгнө үү? Танилцуулгаа хийчихсэн. 2 дахь асуудал. Ганбаатар гишүүнээр тасаллаа. Бейсен даргыг нэмье Бейсен даргаар тасаллаа. Бат-Эрдэнэ гишүүн асуултаа асууна.

Мандхай дарга Байгаль орчны сайдыг дуудмаар байна. Тодорхой хэмжээний сайд нарыг дуудмаар байна.

Сая байгаль орчны маш чухал хуулийн хэлэлцэх эсэхийг шийдлээ. Ингээд 2027 оны төсвийн төсөлтэй холбоотой асуудлаар бид нар өнөөдөр хэлэлцэх гэж байгаа. Харамсалтай нь Байгаль орчны сайд томилолттой явж байгаа юм байна. Тэгээд Төрийн нарийн орлохоор ирсэн байна. Идэрбат сайд түрүүн орж ирнэ гэж байсан. Идэрбат сайдыг дуудаарай манайхан байсан шүү.

Б.Бат-Эрдэнэ: Баярлалаа нэг л юм байна. 31.1.2 дээр бэлчээрийн ачааллыг багасгана гээд заачихсан байгаа. Тэгсэн суурь түвшин 86, 2027 оны зорилтот түвшин 98 гээд, бэлчээрийн 100 га талбайд ноогдох малын тоо толгой чинь ороод ирж байгаа юм. Тэгээд 100 га талбайд ноогдох малын тоо толгой 86 байсныг 98 болгож оруулж ирж байгаа нь бэлчээрийн ачааллыг хэр хэмжээтэй багасгаж байгаа вэ. Судалгаа дүгнэлт тандалт хийсэн зүйл байна уу гэдгийг асуух гэж байгаа юм. Ганц асуулт.

М.Мандхай: ХХААХҮЯ-ны сайд хариулах уу? Идэрбат сайд.

Ц.Идэрбат: Монгол Улсын хувьд бэлчээрийн мониторингийг Газрын харилцаа геодези зураг зүйн газар анх удаа фото мониторинг хийсэн. Энэ үзүүлэлтээр Монгол Улсын газрын бэлчээрийн төлөв байдал харьцангуй бүр нэг болохоо больчихсон биш гэдэг ийм дүгнэлт гарч байгаа юм. Тэгэхдээ олон улсын байгууллагуудын олон янзын дүгнэлт гээд олон л зүйлүүд байдаг. Гэхдээ бид төрийн байгууллагын дүгнэлтийг л үндэслэнэ. Тэгэхээр энэ дээр бэлчээрийн зохистой харилцааны талаар тодорхой хэмжээнд дурдсан байдаг. Тийм ч учраас ер нь малын тоо гэхээсээ илүү малын чанар гэдэг зүйл рүү бид тодорхой хэмжээнд анхаарахгүй бол болохгүй нь гэсэн ийм дүгнэлт дээр олон улсын төслүүд ч тэр, манай өөрийн үндэсний төрийн байгууллагууд ч гэсэн энэ дээр тийм дүгнэлт гаргасан байдаг. Тэр хүрээндээ бид энэ асуудлыг ганц энэ жил ч биш, сүүлийн арваад жил малын чанарыг сайжруулъя, тоог нь цөөлье. ХАА-н бараа бүтээгдэхүүнээ гадагш нь гаргая, экспортолье гээд олон зүйлүүд яригддаг. Гэхдээ

энэ дээр төрөөс тодорхой нэг арга хэмжээ аваад, үр дүн гарч байгаа гэсэн зүйл харагддаггүй.

Гэхдээ бидний хувьд энэ жилээс манай яамны санаачилга гэхээсээ илүүтэйгээр энэ амьдрал дээр урган гараад, малчид өөрсдөө хийгээд, тодорхой үр дүн гаргаад, бэлчээрээ сэргээгээд, малын чанар, өөрсдийн орлого, амьдралын чанар гээд олон зүйлүүд дээр өөрчлөлт гаргаж байгаа энэ олон сайн туршлагуудаас энэ нутагтаа эзэн 100 гэдэг энэ хөтөлбөрийг хэрэгжүүлээд эхэлж байгаа юм. Энэ яг таны хэлж байгаа нэгж талбайд оногдох малын тоо хэдийгээр малын тоо цөөрөхөөсөө гадна энэ чинь эргүүлээд, нөгөө малчин хүний амьдралын чанар дагаад сайжирч байх ёстой шүү дээ. Дагаад буурч байж болохгүй. Тийм учраас энэ зохистой харьцааг авч хэрэгжүүлэхийн тулд энэ 17 аймгийн 25 нэгж дээр өнөөдөр гэхэд Хөвсгөл аймгийн Их-Уул сумын 21 өрхөөс бүрдсэн малчид өөрсдөө нийлээд 100 га-гаа тариалаад, ингээд ургацаа аваад бараг 10-15 мянган ширхэг боодол ногоон тэжээл авах гэж байна гэсэн ийм үр дүн гарч эхэлж байгаа юм. Тэгэхээр 10 сарын сүүл гэхэд энэ үр дүн нь тодорхой харагдана. Үүний ар дээр бид нар 2027 онд олон улсын төсөл хөтөлбөрүүдээс энэ бэлчээрээ сэргээх, бэлчээрээ хамгаалах, хайрлах, дагаад малынхаа чанарыг сайжруулах ийм төсөл хөтөлбөрүүдийг үнэхээр яг малчин хүнд өгөөжөө өгч байгаа ийм төсөл хөтөлбөрүүдийг өөр олон сум, багуудад хэрэгжүүлнэ гэж ингэж төлөвлөж байгаа гэж ингэж хэлье.

М.Мандхай: Бат-Эрдэнэ гишүүн тодруулъя.

Б.Бат-Эрдэнэ: Энэ малын гоц халдварт, малын халдварт, архаг халдварт болон зооноз халдварт өвчний гаралтыг бууруулна гээд суурь түвшин 2027 оны зорилтот түвшин 8 болсон байгаа юм. Олон улсын худалдааны хоригтой мал амьтны гоц халдварт өвчний гаралт гээд энэ ийм 8 болох яг тооцоо үндэслэл суурь хийгдсэн юмнууд яг юу байна вэ. Тэгээд энэ эм бэлдмэлийн төсөв буурч байгаа үед вакцины хэрэгцээ, хамралт оношилгоо, хорио цээр, шуурхай арга хэмжээний санхүүжилт чинь хүрэлцэх юм уу? Тэгээд энэ дээр яг яаж тооцож оруулж ирж байгаа юм гэдгийг нь асуух гэсэн юм.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Маш зөв асуулт. Сүүлийн үед бид малын гоц халдварт өвчнүүд шүлхий үндсэндээ тасрахгүй явсаар өнөөдрийг хүрлээ л дээ. Тэгээд энэ нь үхрээсээ халиад бүр бог руугаа шилжчихсэн ийм байдалтай. Тэгээд шүлхийг бүрэн даръя гэвэл энэ жилд 2 тарина. Бид нар 6 сая үхэр, 50 сая хонь, ямаагаа буюу бараг ингээд 110-аад сая. 25 сая гээд ингээд 50-60 сая малаа жилд 2 удаа тариад байх бололцоо байхгүй байгаа. Тийм учраас бидний хувьд энэ вакцины мөнгийг нэмнэ гэхээсээ илүүтэйгээр Био комбинат руугаа илүү анхаарч, одоо гараад байгаа годронгийн вакцинаас авхуулаад энэ бусад хөрш улсуудтай, эрдэм шинжилгээний байгууллагуудтай хамтарч дотооддоо вакцины савлагааны үйлдвэрийг яаралтай нээх, түүгээрээ зардлаа нөхөх, тэр нөхсөн зардлаа бусад зардал руугаа шилж.

М.Мандхай: Ганхүлэг гишүүн асуултаа асууя.

М.Ганхүлэг: Өдрийн мэндийг хүргэе. Төсөвтэй холбогдолтой асуудал дээр тойрогтой холбоотой асуудлаас эхэлье. Мэндсайхан сайд хариулах юм болов уу. Энэ Бэрхийн уурхайн нэр бүхий 112 иргэдтэй холбогдолтой асуудал яригдаад байгаа юм аа. Ерөнхий сайдын асуулгын цагаар бид бүхэн асуусан. Тэгээд яах вэ, улсын нөөц сангаас гарах уу гэдэг ийм агуулгыг Засгийн газрын хурлаар оруулах

тухай яригдсан, асуудал нь хойшилсоор байгаа. 2027 оны улсын төсөвт энэ тухай тусгаж байгаа эсхүл тусгах ийм асуудал байна уу? Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэр нь 2022 онд гараад ингээд нөхөн олговор олгохтой холбогдолтой асуудал тодорхойгүй байдалтай байна үүнийг тодруулъя.

Хоёр дахь нь, 2026 оны төсөвт буцаагдсан нэг төсөл арга хэмжээ байгаа. Хэнтий аймаг дээр Хүүхэд залуучуудын сургалт спорт хөгжлийн төвийн ажил байгаа. Тэгээд энэ 2026 оны 5 сарын 31-нээр гэрээгээ байгуулж амжаагүй гэдэг шалтгаанаар цуцлагдсан. Тэгэхээр 2027 онд энэ төсөл арга хэмжээ үргэлжлээд явах боломжтой байна уу гэдгийг тодруулъя. Манай Байнгын хорооны харьяалагдаж байгаа төсөвтэй холбогдолтой хэд хэдэн асуултууд байна. Тодруулах зүйлүүд байна. Та бүхэн маань яг тодорхой хариулаарай. Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн сайдын багц 288.6 тэрбум төгрөг болж өмнөх оноос 25.1 хувиар буурч байгаа юм байна. ХХААХҮ-ийн сайдын төсөв 617.9 тэрбум төгрөг болж, 10.9 хувиар өсч байгаа юм байна. Энэ өсөж, буурч байгаа дотор задлах зүйлүүд байна. Мэргэжлийн үйлчилгээний төлбөр гэж яг юуг хэлж байгаа вэ? Байгаль орчны яаман дээр 30.2 тэрбум төгрөг тавигдсан байгаа. Яг тодорхойгүй үеийн нэршилтэй санагдаж байна. ХХААХҮЯ-ан дээр 27.1 тэрбум төгрөг тавигдсан байгаа. Мэргэжлийн үйлчилгээний төлбөр гэхээр нөгөө зөвлөх үйлчилгээ, сургалт, хэвлэл мэдээлэл энэ тэр гээд иймэрхүү зардлууд байгаа юм биш биз дээ. Урсгал зардлын тодорхой хэмнэлтийг эндээс хийх талаар та бүхэн хэрхэн ажилласан бэ. Байгаль орчны яаман дээр тавигдсан бараа ажил үйлчилгээний бусад зардлууд өмнөх оноос 500 хувь нэмэх өссөн байгаа юм, 2.2 тэрбум төгрөг. Тэгэхээр энэ бараа, ажил үйлчилгээний бусад зардал гэдэгт юу орж ирж байна вэ гэдгийг тодруулъя.

Ажил олгогчоос олгох бусад тэтгэмж урамшуулал 591 сая төгрөг, нэг удаагийн тэтгэмж, шагнал урамшуулал 435 гээд өмнөх онуудад байгаагүй ийм урамшуулал дэмжлэгүүд шинээр орж ирсэн байна. Тэгээд үүнийг тодруулъя. Яг нэг бүрчлэн та бүхэн маань тодорхой хариулж өгөөрэй. ХААЯ-тай холбогдолтой байр ашиглалтын зардал 2.4 тэрбум төгрөг. Яах вэ, жил болгон ингээд тавигдаад явж байна. Нөгөө нүүдэл суудалтай холбогдолтой асуудлаар ийм зардал гарч байна уу? Ер нь яамны ажилчдын ажиллах нөхцөл байдалтай холбогдолтой асуудал дээр энэ зардлыг тодруулж асууя. Барилга байгууламжийн асуудал дээр 38 тэрбум төгрөг өмнөх онд байсан бол 103 тэрбум төгрөг болж нэмэгдсэн байгаа. Тэгэхээр энэ онд ХААЯ-ны ямар ямар барилга байгууламжийн ажлууд сууж байна вэ. ХАА-н үйлдвэрлэл шинжлэх ухааны ололт нэвтрүүлэх төв гэдэг ийм байгууллага энэ сургалт судалгааны хөгжлийн төвийг хэлж байх шиг байна. “Тэг” төгрөг тавигдаад байгаа юм. Энэ байгууллага ер нь юу хийдэг, хаанаас ер нь санхүүжилт юмнуудаа авч ажилладаг байгууллага вэ? Өмнөх онд болон ирэх 2027 онд улсын төсвөөс “тэг” төгрөг авч байгаа нь зөв юм шиг хэрнээ яг ажлын үр дүн энэ байгууллагын талаасаа яг ямар байгаа вэ? Мал эмнэлгийн зардал 52.7 тэрбум төгрөг байх шиг байна. Нөгөө мал эмнэлгийн үйл.

М.Мандхай: Эхлээд Сангийн сайд хариулчхаад, дараа нь тодруулахаар бол Идэрбат сайд тодруулъя.

С.Мэндсайхан: Ганхүлэг гишүүний асуултад хариулъя. Тэр Бэрхийн уурхайн хөдөлмөрийн чадвараа алдсанаас үүдэлтэй нөхөн төлбөрийн асуудал шүүхийн шийдвэр гарсан. Засгийн газрын өнөөдрийн хуралдаан дээр энэ асуудал танилцуулагдсан. Аубакир сайд хариуцаж байгаа. Маргааш Аубакир сайд энэ хохирогчидтой нь уулзах байх. Ирэх 7 хоногт 2027 оны төсөв дээр төлөвлөсөн юм

байхгүй. Ирэх 7 хоногт Засгийн газрын хуралдаанаас Засгийн газрын нөөц сангаас энэ асуудлыг шийднэ гэсэн иймэрхүү тооцоололтой байна.

Хоёр дахь асуудал, тэр Хэнтий аймаг дахь хүүхэд, залуучуудын төвийн барилга өнгөрсөн жил улсын төсөвт хөрөнгө оруулалтад суусан. Тэгээд энэ тухайн хөрөнгө оруулалтын захиалагч талын хариуцлагагүй байгаа ажил шүү дээ. 5 сарын 31-ний дотор тендерээ зохион байгуулаад, гэрээгээ хийх ёстой. Түүнийгээ хийж чадаагүй. Ингээд хэмнэлтийн хуулиар татагдсан. Энэ жилийн 2027 оны төсвийн төсөлд санал нь огт ирээгүй ийм л хөтөлбөр байгаа.

Сангийн яам бол төсвийн ерөнхийлөн захирагч нарын хүрээнд төсвийн хязгаарт нь ирсэн саналыг эрэмбэлээд, эдийн засаг, хөгжлийн төлөвлөгөөтэй нь нийцүүлээд хөрөнгө оруулалтад суулгаж байгаа. Өнгөрсөн жил хасагдсан гээд энэ жил суулгана гэсэн ойлголт байхгүй.

М.Мандхай: Тодорхой төсөв задалж асуусан байгаа. Идэрбат сайд хариулчхаад, тэгээд Байгаль орчны яам хариултаа бэлдэж байгаарай.

Ц.Идэрбат: ХААЯ-н дээр тэр байрны зардал гэж, тэр юу биш л дээ. Манай ХААЯ-ны яг өөрийнх нь үндсэн баланс дээр энэ чинь бараг 3 ч байр, энэ байрнуудын урсгал зардлын юмнууд явж байгаа. Мал эмнэлгийн одоо байгаа байр байна. Шадар сайд орчхоод, тэр монополын газар эд нар орчхоод байгаа тэр хуучин байр чинь яг манай баланс дээр л явж байгаа ийм зүйл байгаа. Энэ мэргэжлийн үйлчилгээний зардлыг бүр нарийвчлаад нааш нь гаргаад явуулчихъя гэж байна. Тэгэхээр нь би тодорхой хариулъя.

Тэр Хэнтий аймагтай холбоотой асуудал бол би өөрөө тойргийн гишүүний хувьд энэ яг тендерийн хуулийн нэг цоорхой байгаа юм. Тендер нь 2, 3 удаа зарлагдаад, баахан гомдол гарч байгаад, яг эцсийн байдлаар өнөөдөр ингээд нэг гомдлынх нь хугацаа дуусаад, гэрээ байгуулна гэж байхад, шүүхийн шийдвэр гарчхаж байгаа юм. Ингээд л дуусаж байгаа юм.

М.Мандхай: Байгаль орчин 5 номер хариулъя.

Ш.Батбаяр: Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн Батбаяр. Ганхүлэг гишүүний асуултад хариулъя. Нэгдүгээрт, мэргэжлийн үйлчилгээний төлбөр 30.2 тэрбум гэдэг манай Тэрбум мод үндэсний хөдөлгөөнийг бусдаар үйлдүүлэх ажлууд байгаа. Үүн дээр ирэх жил 1715 га-гаас дээш газарт ойжуулалтын хөтөлбөрийг явуулахаар бэлтгэл ажлаа хийж байна. Мөн энэ дотор нөхөн сэргээлт хийх, 1500-аас доошгүй га талбайд үрийн нөөц бүрдүүлэх, 1.7 сая га талбайд судалгааны ажил хийх, 158.58 га газраас багагүй талбайд ойн хөнөөлт шавжидын эсрэг үйл ажиллагааг явуулах ажлыг энэ 30.2 тэрбум төгрөгөөр хийлгэхээр төлөвлөн ажиллаж байна.

Хоёрдугаарт, урамшуулалтай холбоотой асуулт асуугдсан байна. Тэгэхээр 435.2 сая төгрөг нь орон нутагт ажилласны 5 жилийн урамшуулал олгогдохоор байгаа. Голдуу цаг уурын албан хаагчдын урамшуулал байгаа, хүлээгдэж байсан. Олон жил хүл.

М.Мандхай: Гүйцээгээд хариулчихъя.

Ш.Батбаяр: 2025 оны орон тооны цомхотголд хамрагдсан 136 албан хаагчийн нөхөн олговрын асуудал, 2026 оны төсөвт тусгагдаагүй байсан. Энэ мөнгөнд 476.2 сая төгрөг орсон байгаа. Мөн тэтгэвэрт гарч буй 105 хүнд 5.3 тэрбум төгрөг тусгагдсан байна.

М.Мандхай: Ганхүлэг гишүүн тодруулъя.

М.Ганхүлэг: Яах вэ, ажил олгогчоос олгох бусад тэтгэмж урамшуулал өнгөрсөн онд 120 байж байгаад ингээд 591 болж байгаа шалтгаан нь юу юм? Нэлээдгүй бараг 300 гаруй хувиар өсөж байна л даа. Тэгэхээр энэ миний асуугаад байгаа агуулгууд өмнөх оноосоо бараг 100-200 дахин өсөж байгаа ийм дүнгүүдийг би тодруулж асуугаад байгаа юм. Энэ дээр би нэмэлт задаргаануудыг Байнгын хороогоор дамжуулж авахыг хүсэж байна.

Хоёр дахь нь Идэрбат сайдын нэг анхаарах ёстой зүйл байна. Сая сонсгол дээр яригдсан ХАА-н сангийн зээлийн эргэн төлөлт 2026 онд 10.3 тэрбум тодотгол дээр 10.3 тэрбум, 2027 онд 10.3 тэрбум, ЖДҮ-лэлийг дэмжих сангийн зээлийн эргэн төлөлт 55.7 тэрбум, энэ онд 55.7 тэрбум. Тэгэхээр энэ чинь эргэн төлж байгаа хүмүүсийн тоо янз, янзын юмнаасаа хамаараад өөр байдаггүй юм уу? яг ингээд жил болгон яг ийм хэмжээний мөнгө эргэн төлөгдөнө гэдгийг яаж тооцож гаргаж ирээд байгаа юм.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Энэ ХАА-н салбар дээр олгогдсон зээл тусламжийн эргэн төлөлтийн араас нэхэл хатуу явж байгаа. Жишээ нь тэр Мал хамгаалах сан энэ тэрийг би очсон газар болгоод ярьж байгаа. ТЭДС энэ тэр гээд нэг баахан олгочихсон төсөл хөтөлбөрүүд зээлүүд байгаа. Эд нарыг чинь бүгдийг нь хамж аваад тэр ХАА-н корпорац дээр тавиад 3 жилийн хугацаанд энэ чинь бараг далаад тэрбумыг нь төлүүлээд ингээд л явж байх жишээтэй. ЖДҮ-ийн газрын зээлийн эргэн төлөлт өөрийгөө санхүүжүүлээд ингээд явдаг болсон тэр цагаас хойш сайн байгаа. Тэрний өмнө олгогдсон тэр өр авлагын асуудал дээр шүүхийн шийдвэрийн дагуу гүйцэтгэлүүдийг нь хангаад, ер нь шилдгүүд нь өгөөд, нэг ухамсартай нь гэх юм уу, тэд нар нь өгөөд, ер нь нэг жоохон улайгаад байгаа нөхдүүд нь үлдээд л ар, өврөөс нь нэлээн хөөцөлдлөгөөтэй ийм байдалтай байгаа. Тэгэхээр шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх тал дээр Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн алба руу Жижиг, дундынхан хандаад л байгаа.

М.Мандхай: Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн 5 номер хариулъя.

Ш.Батбаяр: Зардал өссөн дээр 2 үндсэн шалтгаан байгаа. 2026 онд манай салбараас 68 хүн тэтгэвэртээ гарсан байгаа. Үүнд, тэтгэвэрт гарахдаа нэг удаагийн тэтгэмжийн 50 хувь буюу 1 тэрбум 92 сая төгрөг тусгагдсан байгаа юм. 2027 онд манай салбараас 105 хүн тэтгэвэртээ гарч байгаа. Тэгээд өмнөх оныхоо энэ жилийнхээ үлдсэн 50 хувь, мөн ирэх жил гарах 105 хүний тэтгэмжийн зардал 4.2 гээд нийт 5.3 тэрбум болж байгаа. Нөгөө 2 зардал нь 2025, 2026 оны төсвүүдэд тусгагдаж чадаагүй тэтгэмжүүд ингээд 2027 онд сууж байгаа юм аа. Тэгээд албан хаагчдаас маань нэлээн удаан хугацаанд хүлээгдчихсэн зардал байгаа юм.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Манай дээр үүсэж байгаа тэр мэргэжлийн үйлчилгээний зардлууд гээд ингээд өсөж байгаа гэж юутай гарч байгаа. Энэ дээр нөгөө гэрээгээр гүйцэтгүүлэх ажиллагаа, лабораторийн итгэмжлэлүүд гээд ингээд тэд нар өсөөд гарч ирж байгаа. Тэгэхээр энэ чинь нөгөө малын эмч нарын үйлчилгээний зардлаас авхуулаад л бүх зардлууд маань эндээ орчихсон ингээд явж байгаа. Дээрээс нь энэ дахиад дараагийн нэг өсөлт мөн ялгаагүй нөгөө төрийн албан хаагч тэтгэвэртээ гарч байгаа төрийн албан хаагчдын 50 хувийг нь өгөөд, 50 хувийг нь энэ жил олгоно гээд ингээд заачихсан байгаа шүү дээ. Тэр зүйлүүд маань бусад яамдуудтай адилхан л ингээд энэ жилийн төсөв дээр тусгагдаад орж ирж байгаа юм.

Дараагийнх нь ажил олгогчоос олгох тэтгэмж урамшуулал, төрийн албан хаагчидтай холбоотой. Өмнө жилийнх маань байна. Энэ жилийнх байна гээд ингээд л явж байгаа.

М.Мандхай: Ганхүлэг гишүүн тодруулъя гэсэн.

М.Ганхүлэг: Энэ ХАА-г дэмжих сангийн зээлийн эргэн төлөлт болон ЖДҮ-лэлийг дэмжих сангийн зээлийн эргэн төлөлтүүд яг өмнөх оныхоо дүнгээр ямар ч үг, үсэг, таслалын зөрөөгүйгээр жил болгон ингэж орж ирж байгаа нь яг ямар учиртай юм бэ гэж би асуугаад байгаа юм. 10.3 тэрбумыг 2026 онд тавьсан, 2027 онд яг тийм хэмжээний зээлийн эргэн төлөлт байна гэдгийг яаж тэгж тооцоод байгаа юм. Энэ буцаан төлж байгаа хүмүүсийн тоо нь өөрчлөгддөггүй юм уу? Тэгээд энэ тодорхой судалгаа ийм хувь нөхцөл байдлаараа энэ чинь ингээд хэлбэлздэггүй юм уу л гэж би асуугаад байна л даа.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Энэ хэлбэлзэнэ гэдгийг яаж ойлгох вэ? Тухайн жилд 10 хүнд төлөх юм уу, 5 хүнд төлөх юм уу, 7 хүнд төлөх юм уу мэдэхгүй шүү дээ. Гэхдээ энэ байгууллагууд олгогдчихсон зээлүүдийнхээ араас маш сайн явж байгаа. Энэ доод босго нь л байхгүй юу. Доод босго нь үүнээс дээшээгээ төлөвлөөд явбал өшөө л сайн. Тэгэхээр энэ чинь өгснийх нь зоргоор ингээд багаар ч юм уу, аваад байя биш. Тодорхой зорилго тавиад 4 жилийн дараа гэхэд өргүй болно гэсэн тэр зорилгынхоо хүрээнд л тавьж байгаа юм. Энэ тавьсан зорилгоо дээш нь биелүүлчихвэл бүр л сайн, тэгэхийн төлөө ажиллаж байгаа гэж ойлгож болно.

М.Мандхай: Ганбаатар гишүүн асуултаа асууя.

А.Ганбаатар: 2 яамнаас тодруулж асуух зүйл гэвэл Сангийн яамны сайдаас ч гэсэн асууя. Төсөв ингэж 10 их наядаар тэлэлт хийгээд ийм том данхайсан орж ирсэн. Урсгал зардал ойгүй их нэмэгдсэн. 74.6 хувь гэж байгаа нь улаан шугамаас давчихсан. Тэгэхлээр урсгал зардал ингэж их нэмэгдэхэд, би өр зээл тавихыг эсэргүүцээгүй, өр зээлтэй байж болно. Манай улс ямар том өртэй, их наяд төгрөгийн өртэй. Яг 100 төгрөгийг аваад төсвийн хөрөнгө оруулалтад зарцуулж байвал энэ байж болно. Урсгал зардалтай ингээд идэж уучихвал энэ их ноцтой зүйл байдаг. Энэ бодлогыг ер нь яаж барьж яваа вэ? 74 хувь нь урсгал зардал явсан.

2 дугаар миний асуулт гэвэл, 2 яамнаас асуучихъя. Улсын Их Хурлын 2025 онд 78 дугаар тогтоол гарсан. Төрийн үйлчилгээний процессын дахин инженерчлэл гэж нэг том нэртэй. Цалин, тэтгэвэр нэмэх асуудлыг эдийн засгийн бодит өсөлт бүтээмжтэй холбосон тогтоол. Манай 2 яам энэ 78 дугаар тогтоолын дагуу дүгнэлт хийсэн, шинжилгээ хийсэн, ажил явуулсан юм байна уу. Үүнтэй холбогдуулаад

хэлэхэд Байгаль орчны яам би өөрөө хөдөө их явдаг. Хог хаягдал, хортон шавж ялангуяа хортон шавжийн асуудлаар үнэхээр бодитой үр дүн гарсан шүү. Үүнийг Архангайд би Цэнхэр сум байна, Жаргалант байна, хэд, хэдэн сумдаар явсан. Бүр ингээд зүрх өвдмөөр хортон шавждаа бариулчихсан байсан зүйл дээр үр дүн гарсан. 84-хөн тэрбум төгрөг баталсан. Энэ бол 559 хувиар өсгөж, 220 бага л даа. Үүнийг нэмэх ёстой. Энэ дээр одоо Байгаль орчны яам сайн ажилласан. Энэ дээр одоо ингээд нэг нэмэх ёстой юмаа сайн нэммээр байна. Хортон шавж биднийг зовоож байгаа, маш бага мөнгө тавьдаг, 84-хөн тэрбум. Би ингээд үр дүнтэй зүйлүүдийг өөрөө яваад мэддэг зүйлүүдээ л ярьж байгаа юм шүү. Жишээ яг энэ шиг тооцоо судалгаа үндэслэл хийсэн үү? 2 дугаар зүйл. Хоёулаа цалин хөлсийг нэг нь болохлоор цалин хөлсөн дээр нэмэгдэл нь жишээ нь цалин хөлсийг ХААЯ 35.1 хувь нэмэгдсэн гэж байна. Нөгөөдөх нь 30-40-өөд хувь нэмсэн байгаа. Яг энэ шигээ хүмүүсийн цалин яг нэмэгдсэн үү? Газар дээрээ. Миний энэ 2 дугаар асуултад та нар хариулж өгөөрэй. 5 уу, 10 уу, 20 уу? Ингээд 34 нэмчхээд байдаг. Та нар дарга нар орон тоогоо нэмээд байвал байдал эвгүйтнэ гэсэн санаагаар би асууж байгаа юм шүү дээ.

Дараагийн асуулт. Би 2 асуулт асуучихлаа. 3 дахь асуулт, Байгаль орчны яаман дээр хөрөнгийн зардал 97.9 хувиар өссөн. Яг үүний гол шалтгаан юу вэ? 78 дугаар тогтоолыг би уншвал хайран цагаа үрчих гээд байна. Тогтоолын 4 дээр нь 2026 оны хаврын ээлжит чуулганы хугацаанд багтаж энэ яамдууд Их Хуралд үр дүнгээ танилцуулна гэж заасан байгаа шүү. Үүнийг танилцуулсан уу, яасан бэ? Сангийн яам бөөн юм болж, коллект хийгээд олоод авсан мөнгийг нь тэр гааль байна уу, татвар байна уу, яамдууд маань зарцуулаад байдаг. Ялангуяа ХААЯ тэгээд тэр олон их наяд төгрөгийг тавиад туухын төлөө ингэж их цалин нэмээд ингэж их хүмүүсийг ажиллуулаад 600 тэрбум төгрөгийн төлөө юу ч хийхгүй байвал энэ нээрээ аягүй их мөнгө шүү дээ. Юм хийгээд араас нь тэр олон их наядыг хөөцөлдөөд буцаагаад аваад 4 жил шүүх дээр байх л юм бол тэгээд л нойлилж байгаа гэсэн үг шүү дээ. Та нар нүүрийг нь харж байгаад энэ дээр худлаа ярьсан юм гээд хэлээч. Түрүүн би Өргөдлийн байнгын хороон дээр үүнийг асуусан.

М.Мандхай: Сангийн сайд эхлээд хариулаад, дараа нь Идэрбат сайд бэлдэж байгаарай.

С.Мэндсайхан: Ганбаатар гишүүний асуултад хариулъя. Тэгэхээр мөн 2026 онд төсвийн урсгал зардал ДНБ-д эзлэх хувь 26.9 хувьтай байгаа. Энэ 2027 онд бид нар нэг ДНБ-д эзлэх хувийг 29.1 хувьтай төсөвлөж оруулж ирсэн. Гол урсгал зардал тэлээд байгаа асуудал цалин хөлсний энэ алдаатай бодлогын илрэл төсөв дээр ингэж гарч ирж байгаа. Өнгөрсөн жил багш, эмч нарын цалинг сугалаад шийдсэнийг та бүхэн бид бүгдээрээ мэдэж байгаа. Үүнтэй холбоотой бусад төрийн албан хаагч, төрийн үйлчилгээний албан хаагч, төрийн захиргаа, төрийн тусгайгийнхан ингээд цалин хөлс нь нэмэгдэхгүй үлдсэн. Сая тодотголоор заримыг нь жигдэлж авлаа. 2027 онд төрийн тусгай албан хаагчдынхыг 4 сарын 1-ээс эхлээд 20 хувь нэмээд явна. Гол урсгал зардал нийлж нэмэгдэж байгаа зардал ерөөсөө энэ цалин хөлс болон суурь тэтгэврийн шинэчлэлийг хийж байгаа. Нийгмийн даатгалын хуульд багц хуулийн шинэчлэлийг хийсэн. Энэ хүрээнд суурь тэтгэвэр гэдэг ойлголтыг гаргаж ирж, ахмадуудынхаа суурь тэтгэврийг нэмэгдүүлж байгаа. 100-300 мянгаар. Энэ бүгдийн ачаалал энэ 2027 онд нийтдээ 5.3 их наядаар нэмэгдэж орчхож байгаа юм. Тэгэхээр цаашдаа Засгийн газар яах ёстой вэ гэхээр, энэ 10 сард бид нар эцэслээд өргөн барья гэсэн төлөвлөгөөтэй байна. Цалин хөлсний нэгдсэн хуультай байхгүй бол бид нар бараг 33, 34 хуулиар энэ асуудлыг зохицуулаад яваад байна. Тус энэ

хуульчлагдсан зардлууд чинь ингээд улсын төсөв дээр урсгал зардлын тэлэлт болж орж ирээд байна.

Тэгэхээр цаашдаа бид нар энэ 2026 оны тодотгол, 2027 оны төсвөөрөө төрийн албан хаагчдынхаа цалин хөлсийг нэг түвшинд аваад ирье. Үүнээс цаашаа нэгтгээд Цалин хөлсний нэгдсэн хуультай болоод явъя гэдэг ийм бодлогыг л Засгийн газар барьж байна. Хамгийн гол нь нөгөө урсгал зардал дээр хяналт, хариуцлага, үр дүнгийн талаар ямар алхам хийж байгаа бол. Тэгээд төрийн албан хаагч нарын цалин, ахмадын тэтгэвэр дээр ч ямар юм нь үнэлээд байх вэ. Төрийн албан хаагч нар дээр бүтээмжтэй нь л уялдуулж явна. Яаман дээр ямар ч бодлого байхгүй л гэсэн.

Цалин хөлсийг бид нар бодлогын түвшинд нэгтгээд байгаа гэж байна. Цаашдаа бид нар ерөөсөө цалин хөлсийг гүйцэтгэлийн үнэлгээ буюу бүтээмжтэй, үр дүнтэй нь харьцуулж явахгүйгээр энэ асуудал байхгүй. Ер нь энэ цалин хөлсний нэгдсэн бодлого дээр урамшуулал, үндсэн цалин гэдэг энэ нэмэгдлийг 70:30-ийн харьцаатай явахгүй бол Ганбаатар гишүүн эсрэгээрээ болчихсон байгаа юм. Үндсэн цалин бага, нэмэлтүүд нь бараг 60, 70 хувь. Энэ хоёрын байрлалыг солих ёстой.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Ганбаатар гишүүний асуултад хариулъя. Ажлын байрны дахин инженерчлэлийн асуудлыг ярьж байна. Тэгэхээр энэ ажлын байрны дахин инженерчлэл хийгдэхээсээ өмнө энэ чинь нөгөө 9 хувь гээд нөгөө нэг өвсний толгой тайрч байгаа юм шиг тайрчихсан. Тэр нь өөрөө салбарт нэлээн хүндрэл учруулж байгаа. Намайг орон нутагт яваад, уулзах үед аймгийн мал эмнэлгийн газар, аймгийн ХАА-н газар дээр орон тоо нь дутчихсан. Шаардлагатай байгаа хүмүүсийг нь цомхотголд оруулчихсан гээд ийм зовлон байна. Нөгөө талаасаа эргээд харах юм бол 21 хүнтэй газар, 4 дарга ч байж байх шиг гээд. Ингээд үүнийг их зөв голдиролд нь оруулна гэсэн ийм зүйлийг орон нутгийн салбар байгууллагынхантайгаа санал солилцоод явж байгаа. Тэгэхээр нөгөө инженерчлэл буюу энэ зөв зохистой байлгах тал дээр яам санаачилгатай ажиллана гэдгийг хэлье.

Дараагийн асуудал, энэ олгогдсон зээлтэй холбоотой асуудлууд байна. Сая ерөнхий сонсгол хийгдлээ. Ингээд хяналтын сонсгол хийгдэх гэж байна. Ингээд л олон юмнууд ил болох байх. Салбарын ерөнхий үзүүлэлтээрээ манай энэ хэрэгжүүлсэн төсөл хөтөлбөрүүдийн үр дүн, газар, тариалан, хүнсний салбар, хөнгөн гээд энэ салбарууд дээр тодорхой хэмжээний ахицууд гарсан. Нөгөө талдаа ялангуяа 2022 оноос эхэлж хэрэгжүүлсэн энэ төслүүд хэн нэгэн даргын гарын үсгээр биш. Энэ чинь банк бизнесийн байгууллага хоёрын хоорондын харилцаагаар л шийдэгдээд ингээд явж байгаа. Харин өмнөх банкаар биш шууд ингээд төрийн данснаас гарч байсан энэ цаг үеийн тэр олгогдсон зээл юмны араас манай ЖДҮ-ийн газар, ХАА-н корпорац маш нарийн араас нь ажиллаж, өөрсдийн орлогоо ч нэмэгдүүлмээр байна, авлагаа ч авмаар байна гэдэг ийм зарчмаар ажиллаж байгаа.

М.Мандхай: Байгаль орчин, уур, уур амьсгалын өөрчлөлт хариулъя 5 номер микрофоныг нь нээгээрэй.

Ш.Батбаяр: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам. Батбаяр. Ганбаатар гишүүний асуултад хариулъя. Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн салбарт нийт 87 байгууллагад 2915 албан хаагч ажилладаг бөгөөд үүний 73 хувь нь буюу 2152 албан хаагч нь төрийн үйлчилгээний албан хаагчид

байгаа. Тэгээд энэ жилийн төсвийн тодотголтой холбоотойгоор 11 дүгээр сараас эдгээр албан хаагчдын маань цалин 50 хувиар нэмэгдэж байгаа. Мөн ирэх жил тодорхой хувиар нэмэгдэхтэй холбоотойгоор цалингийн зардал нэлээн өндөр дүнтэй нэмэгдсэн байгаа. Бүтэц, орон тооны хувьд орон тоо нэмэгдээгүйгээр гэсэн үг, явж байгаа. Мөн дахин инженерчлэлийн хүрээнд үндсэн чиг үүргийн албан хаагчдыгаа нэмэгдүүлэх, гүйцэтгэлийн албан хаагчдынхаа тоог хасах чиглэлээр энэ 9 дүгээр сард бол Засгийн газрын хуралдаанаар яамныхаа бүтцийг оруулж батлуулсан байгаа. 80:20 гэдэг харьцаагаар энэ харьцаагаа оруулахаар батлуулсан байгаа. Яг яамны бүтцийн ажил явагдаж байна.

Хөрөнгийн зардлын хувьд энэ өнгөрсөн жилийнхтэй яасан юм шиг байна. Энэ энэ жилийнхтэй. Коп 17 хурлыг зохион байгуулахтай холбоотой энэ жил манай яаман дээр бол 161 тэрбум төгрөгийн хөрөнгийн төсөв байсан. Ирэх жил 150 тэрбумаар буюу 77 хувиар хасагдсан байгаа.

М.Мандхай: Ганбаатар гишүүн тодруулъя.

А.Ганбаатар: Энэ орж ирсэн материал дээрээ би анализ хийж байгаа шүү. 97.9 гээд 105 тэрбум төгрөг, 147 тэрбум төгрөг гээд энэ тоонуудыг би хэлсэн. Би гол үгээ хэлчихье дээ. Асуулт юу ч юу байх вэ. 78 дугаар тогтоол дээр, хүмүүсийн цалин нэмнэ гэдэг бөөн баяр. Би ч дуртай. Түүний төлөө олон жил явж байсан. Харин нэмээд төр л юм хойно доо, энэ мөнгөний араас үр дүн бүтээмжийг асуух явдал. Мөнгийг нь Сангийн яам тавьж байгаа. Бодлогын яамдууд нь энэ дээр онцгой анхаараарай. Тэгээд хууль бус юм би асуугаагүй шүү дээ. Энэ чинь 78 дугаар тогтоол гээд хуультай адилхан энэ Их Хурлын тогтоол гарчихсан. Энэ тогтоолын хэрэгжилтийг ерөөсөө хэн ч тоохгүй юм. 2025 оны 7 дугаар сарын 8-ны өдрийн 78 дугаар тогтоол гээд байгаа шүү. Үүнийг би араас нь нэхэл хатуутай асууна. Цалин бага өгч байж магадгүй, цалингийн нэмэгдэл гологдож байж магадгүй. Гэхдээ төр л юм хойно юу ч хийхгүй тэр.

М.Мандхай: Санал хэллээ. Батчимэг гишүүн асуултаа асууя.

П.Батчимэг: Төсвийн тодотгол гэж намаржингаа л нэг баахан будилж давхицгаалаа. Дээгүүрээ, доогуураа. Тэгээд энэ Байгаль орчны сайд Сандаг-Очирыг ер нь Коп 17 нөгөө том нэртэй том мөнгө олсон бараг Монгол Улсыг иргэдтэй нь хамт тэжээчих л мөнгө олоодохлоо гэсэн тийм хийрхэлтэй тэр цагаас хойш ер нь олж харсангүй шүү. Өнөөдөр Байгаль орчны яам урсгал зардлаа хэтрүүлчихсэн, бараа үйлчилгээний зардлаа хэтрүүлчихсэн, байр ашиглалттай холбоотой тогтмол зардлаа хэтрүүлчихсэн, хангамж бараа материалын зардлаа хэтрүүлчихсэн, эд хогшил, урсгал засварын зардлаа бүүр хэтрүүлчихсэн, ийм байдалтайгаар ингээд шинэ 2027 оны төсвөө оруулаад ирж байгаа юм. Тэгээд өнөөдөр уур амьсгалын өөрчлөлт, энэ хүлэмжийн хийг бууруулах, ойжуулах, тэгээд усны нөөцийг хамгаалах, энэ агаарын бохирдлыг бууруулах, ойн санг хамгаалах энэ чиглэлээр ер нь энэ гадаадын тэр дундаа Швейцарын энэ клик гэдэг энэ сантай ер нь хамтарч ажиллаж, төсөл хэрэгжүүлэх энэ ажил ер нь явагдаж байгаа юу? 2 жилийн өмнө Байгаль орчны сайд Батбаатар очиж Бразил улсад Швейцарын Байгаль орчны сайдтай хэлэлцээрт гарын үсэг зурсан байдаг юм. 2 жил боллоо. Үр дүн юу байна. 25 тэрбум швейцар франкын ийм төсөвт энэ том төслийг хэрэгжүүлнэ. Гэр хороололд утааг бууруулна, хүлэмжийн хийг бууруулна, нарны сэргээгдэх эрчим хүч, нарны панелууд энэ зэргийн хөрөнгө оруулалтыг хийнэ гээд зурчихсан байгаа. Тэгтэл Байгаль орчны яам энэ төслөө урагшлуулах ажил дээр ер нь яг юу хийсэн юм. Төсөвт хүндрэл учруулахгүйгээр, ачаалал учруулахгүйгээр энэ оруулж ирсэн

76.4 тэрбумын энэ хөрөнгө оруулалт хийхээр төсөвлөчихсөн байгаа. Үүнийгээ ер нь энэ сантай хэр уяж байгаа вэ. Нэгдүгээрт. Энэ хэтрүүлсэн зардлууд дээрээ ер нь яаж анхаарч яах юм. Тэр задаргаа юмнууд нь байна уу. Түүнийгээ надад гаргаад үзүүлчхээрэй.

ХХААЯ маш их том төсөв оруулж ирсэн, хэтрүүлчихсэн. Тэгээд ер нь эцэс сүүлдээ ХХААЯ, ЭХЯ, Байгаль орчны яам энэ тэр чинь ер нь МАН, ХҮН намын сонгуулийн мөнгө босгодог болчихсон юм биш үү. ХХААЯ-н дээр энэ өнгөрсөн хугацаанд Шинэ хоршоо, чинээлэг малчин, цагаан алт энэ хүнсний хувьсгал, Атар-4 гэсэн энд байгаа тэр гаргасан тэр олон их наядаар хэмжигдэх зээлээ эргэн төлөлт дээр нь ямар хяналт тавиад, одоо энд чинь нь тийм хяналтаа тавьж бараг чадахгүй байж, байж эргээгээд хүүд нь зээлийнхээ хүүг төрөөс хариуцаж төлөх гээд эхэлчихлээ. Энэ дээр Идэрбат сайдаас тодруулга авъя.

М.Мандхай: Байгаль орчин, уур амьсгал, өөрчлөлтийн яам эхлээд хариулчхаад, Идэрбат сайд хариулъя. 5 номерын микрофоныг нээж өгнө үү.

Ш.Батбаяр: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам Батбаяр. Батчимэг гишүүний асуултад хариулъя. Монгол Улс Швейцарын холбооны улс хоорондын уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай НҮБ-ын суурь конвенцын хэлэлцээрийн 6 дугаар зүйлийг хэрэгжүүлэх тухай Засгийн газрын хоорондын хэлэлцээр 2025 оны 11 дүгээр сарын 21-нд яг гарын үсэг зурж батлагдсан байгаа. Тэгээд үүний хүрээнд 2026 оны 7 дугаар сард Монгол Улс уур амьсгалын өөрчлөлтийн анхдагч хуулиа парламентаараа батлуулсан. Хуулийг дагаж гаргах 6 журам Засгийн газрын, 4 яамны 2 журмыг боловсруулах ажлын хэсэг яг ажлаа хийж байгаа. Швейцарын хэлэлцээртэй холбоотой хамтарсан хороог байгуулах нэрс хүргэгдсэн байгаа. Анхны хуралдаанаа хийхээр бэлтгэл ажлаа хийгээд явж байгаа. Таны хэлсэн гэр хорооллын айл өрхүүдэд нарны панелаар хамруулах, бэлчээрийг Хамгаалах, бэлчээрийн карбон кредит тооцоолох төслүүдийг яамны гадаад хамтын ажиллагаа болон бодлого төлөвлөлтийн газрын хамт олон Швейцарын талтай нягт холбоотой ажиллаж байгаа. Урсгал зардлын хэтрүүлсэнтэй холбоотой мэдээллийг танд албан бичгээр хүргүүлъя.

М.Мандхай: Сангийн сайд гүйцээж хариулъя.

С.Мэндсайхан: Батчимэг гишүүний асуултад хариулъя. Энэ ийм байгаа. Батчимэг гишүүн 2026 онд байгаль орчны салбарын багц сайдын багц 364 тэрбум байгаа. Энэ жил батлагдсан нь 270 байгаа. Тэгээд өнгөрсөн жил 360 батлагдсан нь юу вэ гэхээр, нөгөө копыг зохион байгуулахтай холбоотой 190 орчим тэрбум төгрөг батлагдаад, энэ зардал чинь энэ жил хасагдангуут, нөгөө талдаа 270 тэрбумаар нэмэгдэж орж ирж байгаа нь сая бид нар нөгөө тодотголаар шийдээд явж байгаа төрийн үйлчилгээний албан хаагч нарын цалинг нэмье гэж байгаа шүү дээ. Энэ байгаль орчны салбар чинь ерөөсөө өсөлт нь тэр, урсгал зардлын өсөлт түүн дээр явж байгаа. Нөгөө цаг уурчид, цаг орчны шинжээчид, нөгөө тусгай хамгаалалттай газрын байгаль хамгаалагчид гээд дандаа энэ хүмүүс чинь яг хаягдчихсан явж байсан байхгүй юу. Тэгэхээр энэ асуудлууд чинь шийдэгдээд ороод ирэхээр урсгал нь өссөн харагдаж байгаа юм. Түүнээс биш өнгөрсөн жилийн яг нийт дүнгээр нь аваад үзэх юм бол энэ чинь бараг 190-өөр хасагдчихсан явчихна. Нөгөө копын зардал тэр чигээрээ.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Батчимэг гишүүний асуултад хариулъя. Яг тодорхой цагаан алт, шинэ хоршоо, хүнсний хувьсгал гэсэн энэ төслүүдийг ярьж байна. Тэгэхээр энэ дээр 2 юмыг ингээд ялгамаар байгаа юм. Нэгдүгээрт, хүнсний хувьсгал, цагаан алт гэсэн энэ хөтөлбөрүүд яг арилжааны банк өөрийнхөө эрсдэлийг даагаад ингээд явж байгаа. Зориулалтаар байна уу, үгүй юу гэдэг дээр бид хяналтаа тавьж байгаа. Шинэ хоршоон дээр малчид өөрсдийнхөө барьцааг тавьж байгаа. Авах гээд хүрэхгүй байгаа хүнд нь Төрийн зээлийн батлан даалтын сан энд оролцож байгаа. Нэг нь цэвэр өрөө дааж байгаа, ганц төсөл нь Зээлийн батлан даалтын сан ажиллаж байгаа. Үүнээс хамгийн иргэдийн анхаарал татаад байгаа сэдэв энэ шинэ хоршооны зээл эргэж олгож байна уу, үгүй юу гэдэг өөрөө их анхаарал татаж байгаа.

Яамны хувьд ч гэсэн энэ дээр нэлээн анхаарлаа хандуулж ажилладаг. Зээлийн батлан даалтын сангаас болон арилжааны банкнаас энэ шинэ хоршоогоор авсан зээлийн эргэн төлөлт хамгийн өндөр хувьтай явдаг. Одоогоор ямар нэгэн хүндэрсэн зүйл алга гэсэн ийм зүйлийг Зээлийн батлан даалтын сан, арилжааны банкууд илэрхийлдэг. Ер нь тэгэхдээ энэ чинь аливаа юм сайжирч л байх ёстой учраас энэ арилжааны банкаар хэдийгээр хувь компани өөрийнхөө эрсдэлийг даагаад ингээд явж байгаа ч гэсэн яамны салбарын энэ шалгалтыг бид нэлээн гүнзгий хийж байх ёстой юм байна гэж ингэж анзаарсан. Тийм ч учраас ингээд цаашид олгогдох энэ жижиг дундын зээл бүх юмнууд дээр хэдийгээр өөр аймгууд дээр авсан ч гэсэн орон нутгийн ХАА-н салбар нь тэнд яг авч байна уу, үгүй юу, зориулалтын байна уу, үгүй юу гэдгийг нэлээн сайн шалгах. Нөгөө талдаа зээл аваад мах болгох ёстой гэдэг тэр и баримтын сүлжээ зарчмыг.

М.Мандхай: Батчимэг гишүүн тодруулъя.

П.Батчимэг: Байгаль орчны яам тэр Швейцарын Цюрих төвтэй Клик Сангийн ингээд хэрэгжүүлэхээр гэрээнд гарын үсэг зураад 2 жил болчихоод байгаа энэ төслийг хэрэгжүүлбэ, хөрөнгө оруулалт татъя гэдэг ерөөсөө тийм санаачилга гарахгүй байгаа юм. Сая би өөрөө очиж парламентын бүлгийн албан айлчлалын хүрээнд тэр сангийнхантай бүүр яг газар дээр нь Цюрихт очиж уулзсан юм аа. Тийм учраас би маш тодорхой мэдээлэлтэй ирсэн. Гэрээнд гарын үсэг зураад 2 жил болчихсон. Засгийн газар солигдсон, Сандаг-Очир сайд энэ төслийг урагшлуулах талаар юу ч хийсэнгүй. Өнгөрсөн хугацаанд энд үнэхээр харамсаж байна шүү. Энэ дээр би наадахыг чинь анхааралтай ажиглаж, харж ажиллана гэж бодож байна. Идэрбат сайд яах вэ хариулж байна л даа. Таны юу хэлж байгааг ойлгож байна. Энэ зээлийн эргэн төлөлт энэ тэр гээд. Тэгэхээр энэ их гараад явчихсан зээлээ та эргүүлж буцаагаад ингэж эргэн төлөх энэ асуудал дээр нь хяналт тавьж ажиллахгүй байгаа юм. Зээлийн хүүгийн татаас үүнийг нь яагаад төр хариуцах гээд байгаа юм. Энэ их мөнгө ингээд гадагшаагаа урсаад гарчихсан шүү дээ. Хөдөө орон нутгаар явж байхад малчид хэлж байгаа шүү дээ. Газраа тавиад, малынхаа бэлчээрийг тавиад өгчихсөн. Малынхаа хашаа саравчийг тавиад өгчихсөн, машинаа тавиад өгчихсөн. Бид нарт мөнгө байхгүй, бид нар мөнгөө төлж чадахгүй л гэж байна билээ шүү дээ. Тэгэхээр танай яамны хяналт маш дутмаг байгаа байхгүй юу. Та энэ хувийн хэвшлийн байгууллагад олгох татаасаа яагаад энэ шинэ оны төсөв дээр хасчихсан бэ?

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Би дахиад л хэлье дээ. Тэгээд арилжааны банкнаас энэ ААН зээлээ өгөхгүй байна ч гэдэг юм уу, тийм зүйлүүд огт яригддаггүй. Энэ арилжааныхан банкнаас зээл авдаггүй. Ямар зарчмаар явж байгаа вэ, яг

тэрүүгээрээ л явж байгаа. Банк санхүүжүүлэхдээ ч гэсэн эхний ээлжид танайх тоног төхөөрөмжөө авч байгаа, тэрийг нь өгье гэдэг ийм л зарчмаар явж байгаа зээл л дээ. Би ч хөдөө явдаг хүн, өөрөө тойргоос сонгогдсон хүн. Малчны амьдралыг нэлээн гадарлана. Малчид 6 хувийн хүүтэй зээл битгий хэл 22 хувийн хүүтэй зээлийг аваад хамгийн өндөр төлөлттэй явдаг зээл малчны зээл байдаг. Энэ шинэ хоршоо бол анх удаа малчдын гар дээр 6 хувийн хүүтэй зээл олгосон, маш том боломж олгосон зээл ээ. Малчид үүнийгээ төлчихнө өө. Би үүндээ санаа зовохгүй байгаа. Тэр нь тоон утгаараа ч гэсэн манай яаман дээр ирж байгаа мэдээллээр энэ шинэ хоршооны зээл хамгийн өндөр хувийн төлөлттэй байна гэж ингэж ирж байгаа.

Татаас яах вэ, нөгөө зээлийн татаас л яаж байгаа шүү дээ энэ чинь. Түүнээс хувийн ААН-үүдэд төрөөс мөнгө өгөөд байгаа юм нэг ч байхгүй. Хувийн ААН-үүдийн авсан зээлийн хүүний зөрүү буюу 10 хувийг л өгч байгаа юм. Тэгэхээр нөгөө хүнсний хувьсгалын зээл энэ чинь 2022-2026 он гээд ингээд 4 жилийн хугацаатай энэ жил сүүлийнх нь жил болж байгаа юм. Тэгэхээр бид 2027 онд янз бүрийн нэмэлт юмнууд тавиад байх шаардлагагүй болж эхэлж байгаа гэж ингэж л харж болно, харж байгаа.

М.Мандхай: Албан ёсоор бичгээр хариултыг нь Идэрбат сайд Батчимэг гишүүнд Байнгын хороогоороо дамжуулаад өгчхөөрэй. Бейсен гишүүн асуултаа асууя.

Б.Бейсен: Байгаль орчны яамнаас энэ цалингийн нэмэгдэл 2026 онд 106 тэрбум байсан байна. Одоо 150 тэрбум болсон байна. 40 хэдэн хувиар нэмэгдсэн байна, энэ ямар учиртай юм бэ? орон тоо нэмсэн юм уу? Шуудан, холбоо, интернэтийн төлбөрөө хасуулсан байна. Танайх 806 сая байсан байна. 764 сая болсон байна. Ингээд байгаль хамгаалагчид байна. Тэгээд энэ баавгай жишээлбэл, тусгай хамгаалалттай газар, айлууд руу орчихсон тохиолдлууд байж байна. Үүнийг хасуулж болдог юм уу? Эм бэлдмэлийн эмнэлгийн хэрэгсэл гээд 172.1 сая байсан байна. 2027 онд 192.1 сая юм байна. Энэ ямар эм бэлдмэлийн төсөв юм бэ. 11.6 хувиар нэмсэн байна. Танайх дотоодын албан томилолтоо бараг 100 саяар хасуулсан байна. Уг нь Байгаль орчны яамны байцаагчид, яамныхан маань яг уул уурхайн чиглэлийн нөхөн сэргээлт байна. Байгаль орчны чиглэлээр хөдөө аймгуудаар явмаар юм. Энэ хотын төвд байж мэдээлэл авч байснаас явах ёстой. Үүнийг яагаад хасуулсан юм бэ гэсэн асуулт асууя.

Дараа нь Ачит нуурын Левел арлын төсөв нэмэгдсэн байна. 543 сая байсан 771.1 сая болсон байна. Энэ орон тоо нэмсэн үү? ХААЯ-наас асуух асуулт байж байна. Эм бэлдмэл эмнэлгийн хэрэгсэл гээд 26 тэрбум 980 сая байна. Вакцин энэ тэрийн төсөв энд орсон юм уу, тусдаа юм уу? Татаас гээд 341 тэрбум, 218 сая байна. Үүнийг тайлбарлаж өгнө үү? Урсгал шилжүүлэх гээд 5.3 гээд 27, 28 тэрбум болсон байна. Энэ талаар мэдээлэл авъя.

ЖДҮ-ийн эргэн төлөлтийн асуудал ерөөсөө “0” гэсэн байх юм. Харин хөгжүүлэх санд 34 тэрбум 919 сая байна. Энэ төлөлт эргэн төлөгдөхгүй байгаа асуудал ямар учиртай юм. Энэ талаар мэдээлэл авъя. ЖДҮ-ийг дэмжих сангийн зээлийн эргэн төлөлт төлөхгүй байгаа юм байна. 55 тэрбум 700 сая гэж байна. Энд 2027 онд тэгээд төлөлтийн хувь энэ тэр байхгүй байх юм. Энэ талаар тайлбар авъя.

М.Мандхай: Эхлээд Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам асуултад хариулчхаад, дараа нь Идэрбат сайд хариултаа бэлдэж байгаарай. 5 номер.

Ш.Батбаяр: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам Батбаяр. Бейсен гишүүний асуултад хариулъя. Цалингийн нэмэгдлийн хувьд энэ жилийн төсвийн тодотголоор нэмэгдсэн. Түрүүн хэлсэн 2152 төрийн үйлчилгээний албан хаагчдын цалинтай холбоотой цалингийн зардал 43.6 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн байгаа. Шуудан, холбоо болон дотоод томилолтын зардал нь энэ жил Коп 17 хурал зохион байгуулагдсантай холбоотой манай урсгал зардал дээр нэмээд нэлээн зардлууд нэмэгдсэн байсан. Тэгээд ирэх жил Коп 17 хурал зохион байгуулагдахгүй учраас энэ томилолт болон харилцаа холбооны зардлаас тодорхой хэмжээнд хасагдсан байгаа. Эм бэлдмэлийн зардлын хувьд манайд 2 лаборатори байдаг. Усны газрын лаборатори болон Байгаль орчны хяналт хэмжил зүйн төвийн 2 лабораторийн урвалж бодисуудын зардлаар энэ эм бэлдмэлийн зардал гэж орж байгаа.

Увс аймгийн Бөхмөрөн сумд байдаг Ачит нуур Дэвэл арлын хувьд шинээр байгуулагдсан газар учраас тодорхой хэмжээний зардал нэмэгдсэн. Орон тоо нэмэгдээгүй.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Мал эмнэлгийн зардал 82 тэрбум байгаа. Энд үйлчилгээний зардлаас авхуулаад вакцин худалдаж авах лаборатори гээд бүх зүйлүүд л нэмэгдээд ингээд явж байгаа. Тэгээд энэ айхтар нэмэгдэж сүйд болоогүй. Өнгөрсөн жилийнхээ мөн үеийг барьж байгаа. Вакцины маань үнэ өсөөд байгаа учраас дотооддоо савлах барих тэр юмаараа зардлаа бууруулах нөхөх ийм зүйл рүүгээ нэлээн дорвитой алхам хийе гэсэн ийм бодолтой байгаа. ЖДҮ-лэлийн санд улсын төсвөөс энэ ЖДҮ-лэлийн санд зөвхөн тухайн байгууллагын үйл ажиллагаа явуулах урсгал зардал тавигдаж байгаа болохоос ЖДҮ-ийн санд нэмж мөнгө тавихгүй байгаа. Тэр “0” гэж харагдаж байгаа. Яагаад гэвэл, эргэн төлөлтөөрөө олгочихсон олон тэрбум төгрөгийнхөө эргэн төлөлтөөр энэ ЖДҮ-гийн сан эргээд зээл олгоод ингээд явж байгаа. Тэгэхдээ орон нутгийн төсөвтэй хамтраад орон нутаг нь тухайн өөрийнхөө орон нутгийн төсвөөс тодорхой эх үүсвэрүүд тавих юм бол ЖДҮ-ийн сангаас мөнгийг нь тавьж өгч байгаа. Аймаг, ЖДҮ-ийн газар 2 хамтраад ингээд л зээл олгоод явж байгаа гэдгийг хэлье. Тэгээд өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлж эхэлсэн нөгөө зээлийн эргэлтийнхээ хөрөнгийг өөрсдөөсөө энэ зээлийн төлөлтөөсөө босгож ирсэн тэр 2020 оноос хойш ийм зарчмаар явж ирсэн. Энэ харьцангуй нэлээн эрүүл болсон. Өгөөгүй хүмүүсийн зээл нэлээдгүй байдаг. Түүнийг нь шүүхийн шийдвэрт бүгдийг нь өгчихсөн. Шүүхийн шийдвэр нь гарчихсан ч хүмүүс ингээд араас нь зээлээ сайн авч чадах юм бол дараа жил олгох зээлийн хэмжээ нь дагаад л нэмэгддэг. Ийм л зарчмаар ингээд явж байгаа.

Энэ ХАА-н салбарт хэрэгжиж байгаа энэ төсөл хөтөлбөрүүдийн хүүгийн татаас жил болгоны төсөв дээр ингээд суугаад явдаг. Энэ л зарчмаараа явж байгаа. Энэ ингээд 2, 3 жилээс бүгд дуусна. Цагаан алт гэхэд энэ жил зогсож байна, хүнсний хувьсгал ингээд зогсож байна гэх мэтчилнээр.

М.Мандхай: Бейсен гишүүн тодруулъя.

Б.Бейсен: Энэ ХАА-н чиглэлээр хүнсний талаар нөгөө талаар байгаль орчноо хамгаалах ЖДҮ-гийн хөгжил 2 дугаар үе шаттай зээл гэж байна л даа. 2026 онд 364000000027, 500 сая юм уу, 556 сая юм уу, тэрбум юм уу ингэж тавьчихсан байх юм. Тэгэхээр энэ зээлийг сайн тусгахгүй бол жижиг хүлэмжтэй улсууд, Ерөнхийлөгчийн хүнсний урсгалын хүрээнд ихээр тариалдаг улсууд нь зээлээ авч

чадахгүй, тэгээд эргэн төлөх чадваргүй тийм юм байна. Тэгээд үүнийг чинь хуулийн төсөлдөө зөвөөр тусгаад банкны шалгуурын асуудал дээр ХААЯ хамтраад хийхгүй бол ер нь энэ асуудал болохгүй юм шиг байна. Энэ талаар ямар бодлого баримталж байна.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Одоо тэгж хуучин шиг ингээд л зээлээ эргэн төлөх чадваргүй хүнд зээл олгодог тэр нь ч эргээд хэцүү байдалд ордог. Тийм зүйл ер нь харьцангуй гайгүй болсон шүү. ЖДҮ-ийн сан дээр ч тэр, арилжааны банкаар дамжаад явж байгаа энэ зээлүүд дээр ч тэр. Хуучин тэр яагаад үүсээд байсан гэхээр тухайн хүний эргэн төлөх бизнесийн төлөвлөгөө, чадавхыг харалгүй зүгээр даргын гарын үсгээр яваад байсан энэ зээлүүд л маш их эрсдэл дагуулж байсан. Одоо энэ чинь тодорхой шалгууртай, банкаараа дамжих банкны шалгуур дамжиж байж зээл авах эрх нь нээгдэж байгаа гээд эрүүл систем рүүгээ л орж байгаа юм. ЖДҮ-гийн сан дээр жишээ нь энэ ХАА-н салбар дээр ганц олгогдоод байгаа энэ нэг гарын үсгээр олгогдоод байгаа зээл нь энэ ЖДҮ-гийн сан байгаа юм. Тэгээд энэ дээр үүнийг ингэж төсвийн мөнгөөр тэжээх биш өөрийнх нь тэр олонд төлсөн зээлүүдийнх нь эх үүсвэрүүдээр өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлээд явдаг зээлийн эх үүсвэрээ гаргадаг тийм эрүүл зарчимд оруулаад, сонгон шалгаруулалт.

М.Мандхай: Бейсен гишүүн тодруулъя.

Б.Бейсен: Энэ Байгаль орчны яам, Сангийн яамнаас нэг асуулт асууя. Монгол Улсын Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрт ч орсон байгаа. МАН-ын ч мөрийн хөтөлбөрт орсон, АН-ын ч мөрийн хөтөлбөрт орсон. Алтай Таван богдын тусгай хамгаалалттай газар аялал жуулчлалыг хөгжүүлнэ гээд тавьчихсан. Гэтэл тэрний отоглох газар, ариун цэврийн байгууламж байхгүй. Жилд 30-40 мянган жуулчин очдог газрыг сүйтгэж байна. Гол мөрөн нь ч бохирдож байгаа асуудал байна. Энд хөрөнгө тавих боломжгүй юм уу? Яагаад юм тавиагүй юм бол. Энэ Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрт орсон асуудал шүү дээ.

М.Мандхай: Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам. 5 номер.

Ш.Батбаяр: Алтай Таван богдын тусгай хамгаалалттай газрын менежментийг сайжруулах чиглэлээр манай дээр хэрэгждэг төсөл хөтөлбөрүүдээ санхүүжүүлэхээр ажиллаж байгаа. Манайх Германы Ки эф Даблю банкны санхүүжилттэй Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийг сайжруулах төслийн хүрээнд тодорхой ажлуудыг хийхээр төлөвлөж байгаа. Мөн Соёл, спорт, аялал жуулчлалын яамтай хамтарч, аялал жуулчлалын тодорхой ажлуудыг хийхээр төлөвлөж байгаа.

М.Мандхай: Мөнхбаясгалан гишүүн асуултаа асууя.

Б.Мөнхбаясгалан: Энэ Байгаль орчин уур амьсгалтын өөрчлөлтийн яамныхны цалинг тултал нэмэх ёстой гэж боддог хүний нэг байна. Яагаад гэвэл, бид нар сая НҮБ-ын цөлжилтийн эсрэг Коп 17 хурлыг Улаанбаатар хотноо зохион байгуулсан. Хүн төрөлхтний өмнө том амлалт авсан. Манай Улсын Их Хурлын дарга аймаг болгонд хөв цөөрөм байгуулна гэдгээ амласан. Тэр үгэндээ үүнийгээ энэ худлаа үг байх ёсгүй гэдгээ бүүр баталгаажуулж хэлсэн байгаа. Тэгээд би сая Онги цагаан бургастай төслийг ТЭЗҮ газрын нарийвчилсан зураглалын танилцуулга гээд 3 аймгийн 10 гаруй сумдаар явсан. Ер нь би хөдөөгүүр их явдаг л даа. Тэгээд энэ

Байгаль орчны яамны энэ сав газрын захиргаанд ажиллаж байгаа хүмүүс орон нутгийн нэмэгдэл байхгүй, томилолт байхгүй, тэгсэн хэрнээ нэг сав газрын захиргаанд 3 аймгийн бараг 20-иод суманд тавуулхнаа, заримд нь бүр тавхан эмэгтэй хүн байна билээ шүү дээ. Нэг нь жирэмсэн. Тэгээд тэр шороон замаар тэр олон мянган км явна. Тэгээд өр тавиад байдаг. Хөөрхий маш бага цалинтай шүү дээ. Тэд нарын цалин нэмэгдээгүй байна шүү дээ. Тэгээд томилолтоо хэзээ нэгэн цагт авчихна гээд ингээд хураачихсан байна. Би уг нь тэр зургийг нь авсан юм. Тэгээд энэ УТХГ, хамгаалалтынхан адилхан. Эд нарын цалинг уг нь нэмэх ёстой байхгүй юу? Тэгж байж бид нар байгаль орчноо хамгаална. Тэгж байж бид нар уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг ажиллаж чадах юм. Хүн төрөлхтний өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлж чадах юм. Тэгээд энэ Онги Цагаан бургастай төсөл дээр Сангийн сайдаас асууя. 35 тэрбум төгрөг төлөвлөсөн байх ёстой. Энэ яг хэвээрээ баталгаатай юу? Дундговь, Өмнөговь, Арвайхээрийн 10-аад сумаар би сая яваад ирсэн. 3 аймгийн хүмүүс нь бүгд дэмжиж байгаа. Тэгээд энэ төслийг хүлээж байгаа гэсэн үг. Тэгэхээр энэ төсөл 2027 онд үргэлжлэх ёстой. Тэгээд би юун дээр гайхаад байна л даа. Энэ уур амьсгалын өөрчлөлтийн сайдын багц дээр байгаа Хөв цөөрөм гэдэг дээр ингээд 3 хэсэг юм орчихсон байгаа байхгүй юу. Говь-Алтай аймагт 10 сумд, хөв цөөрөм 2027 онд дуусгана гэснээ 2 тэрбум 100 байх юм. Баруун бүсийн ус хуримтлуулах хөв цөөрөм 1.9 тэрбум байгаад байх юм. Тэгсэн хэрнээ Баянхонгор, Богд сум, Өвөрхангай, Хайрхандулаан, Өмнөговь, Баяндалай энэ ноднингийнх шүү дээ, 1.8 байгаад байгаа байхгүй юу. Үүнийг нэг эргэж харж өгөөч гэсэн ийм асуулт байна.

Дээрээс нь ХХАА-н сайдаас юм асууя. сонсголын үеэр асуудал гарсан. Тэр Түр хороогоор яваад асуудал нь шийдэгдэнэ биз ээ. Энд эргэж ирээд яах вэ гэж бодож байна. Тэгэхдээ танаас асуух нэг сонин юм байна. Манай тойргоос асуугаад байх юм. Юун ямаа чемоданд хийгээд оруулж ирсэн гээд байсан бэ? Годрон өвчин туссан ямааг нойрсуулаад чемоданд хийгээд аваад ороод ирсэн юм уу. Тэгээд албаар годрон тараасан юм уу. Энэ их сонин, үүнийг танаас асууж өгөөч гээд манай тойргоос. Манай тойрог ядаж байхад ямаа ихтэй.

М.Мандхай: Эхлээд Идэрбат сайд хариулчхаад, тэгээд Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийнхөн бэлдэж байгаарай. Идэрбат сайдын микрофоныг нээе. Сангийн сайд тэгээд тэр нэг сав газрын захирлуудын цалинг яагаад нэмдэггүй, томилолт өгдөггүйг тайлбарлуулчихъя. Сангийн сайдаас Онги Цагаан бургастай. Идэрбат сайдын микрофоныг нээе.

Ц.Идэрбат: Мөнхбаясгалан гишүүний асуултад хариулъя. Өнөөдөр Монгол Улсад сүүлийн 70, 80 жил гараагүй байсан малын гоц халдварт өвчин, тэр дундаа ямааны годрон өвчин гарч, олон айлын хотыг харлуулж айхтар юм болж байгаа юм. Тэгээд Засгийн газар өнөөдөр хуралдаад энэ годронгийн вакциныг Био комбинатад 2000 он хүртэл үйлдвэрлэж байсан юм байна. Уг нь тэгээд тэр болтол гарахгүй учраас больчихсон. Тэгэхээр үүнийг ер нь дахиж сэргээе гээд 1.5 тэрбум төгрөгийн асуудлыг нь өнөөдөр шийдвэрлэлээ. Өнөөдрийн байдлаар 7 мянга шахуу ямааг устгалд оруулаад байна. Тэгээд энэ өвчнийх нь шинж тэмдэг тэр хор хөнөөл нь устгахаас өөр аргагүй байдаг ийм айхтар өвчин юм байна. Харамсалтай юм болж байгаа юм. Тэгээд ийм нөхцөл байдалд яагаад хүрэв гэдгийг би онцолж сонирхоод үзчихмээр санагдаад байгаа юм. Урьд нь энэ чинь жишээ нь баруун аймагт гарсан шүлхий гарчихлаа гэхэд юунаас болж гарав гэхээр, цаанаасаа амьтны шилжилт хөдөлгөөнөөр энэ өвчин дамжигдсан байна гэж байгаа юм. Энэ годрон гэдэг өвчин амьд ямаанаас халддаг гэж байгаа юм. Тэгэхээр энэ чинь нэг амьд ямааны л асуудал байна даа. Тэгэхээр энэ ямааг Монгол Улсын хилээр оруулах

зөвшөөрөлгүй, тэр ямааны үүлдэр жагсаалтад байхгүй ийм ямаанаас гарчээ гэдгийг манай мэргэжлийн байгууллага эхний шатанд тогтоочоод байгаа юм. Тэгэхээр энэ нөхцөл байдал ер нь зөвхөн энэ жил биш. Одоогоос яг жилийн өмнө буюу 2025 оны 6 сарын 20-доор Замын-Үүд, Эрээний гааль дээр ямаа чемоданд хийж явж байгаад гааль дээр ачаалал үүсээд, нөгөө ямааны наркоз нь гараад, хилээр гараагүй байхдаа майлаад ингээд энэ асуудал гааль дээр баригдсан юм билээ. Би үүнийг зориуд тэр чемодан гэдгийг нь бүр зориуд хэлсэн юм.

Харамсалтай нь энэ чемодантай ямааны араас ямар хүн хариуцлага хүлээв яав ийв гэдэг нь огт тодорхойгүй байгаа юм. Тэгэхээр энэ зүгээр нэг марзганаад гэдэг юм уу, эсвэл санамсаргүй гэдэг юм уу, унагасан үг биш бодож хэлсэн үг. Үүнийг өчигдөр ГЕГ-ын дарга Дэлгэрнаран. Тэгэхдээ тухайн үед Дэлгэрнаран дарга байгаагүй. 2025 онд ийм зүйл гааль дээр болсон гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөн байгаа. Магадгүй тэр үед үүнийг зогсоочихсон бол өнөөдрийн годрон гарахгүй байсан болов уу гэж би харамсаж байгаа. Тийм ч учраас үүнийг зориуд чемодантай юм гэж ингэж хэлсэн. Энэ андуу бодсон үг биш, хэл халтирсан зүйл ч биш бодож хэлсэн үг юм аа. Тэгээд энэ нь баталгаажиж байгаа. Баярлалаа.

М.Мандхай: Сангийн сайд Мэндсайхан хариулъя. Дараа нь Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам бэлдэж байгаарай.

С.Мэндсайхан: Мөнхбаясгалан гишүүний асуултад хариулъя. Тэр Онги, Цагаан бургастай төсөл нэлээн ач холбогдолтой төсөл. Энэ говийнхныг усжуулах. Өвөрхангай аймгаас Өмнөговь аймгийн Улааннуур сум хүртэлх үргэлжлэх энэ том төсөл. Нийтдээ 44 тэрбум төгрөгийн өртөгтэй. Өнгөрсөн жил тендер зарлахдаа яг нөгөө санхүүжих дүнгээр нь зарлаад, алдаа гарсан. 9 тэрбумаар үлдэгдэл 35.4 тэрбум нь ирэх онд бүтэн суусан байгаа. Гол асуудал хэрэгжилтийг хангах зохион байгуулах асуудал байна гэсэн үг.

Би Батчимэг гишүүн түрүүн асуугаад байсан. Энэ ХАА-н хувийн хэвшилд олгох татаас та буурчихсан байна гээд байна шүү дээ. Тэр ийм учиртай. 2026 онд 328.8-аар эднийд татаас батлагдаад, тодотголоор 150 нь нэмэгдчихэж байгаа байхгүй юу. Тэгээд 2027 онд 341.2 гээд энэ тодотголын нэмэгдсэн дүн энэ 2-ын зөрөөг нь авчихаар 130-аар хасагдчихсан юм шиг харагдаад байгаа шүү.

М.Мандхай: Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам хариулъя.

Ш.Батбаяр: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам Батбаяр. Мөнхбаясгалан гишүүний асуултад хариулъя. Монгол Улсын хэмжээнд нийт 21 сав газрын захиргаад 195 албан хаагч ажилладаг. Манай албан хаагчид маань төрийн захиргааны цалингийн шатлалаар цалинждаг учраас Монгол Улсын хэмжээнд нэгдсэн журмаар цалин тогтоогддог байгаа. Тэгээд ирэх жил цалин нь нэмэгдэхээр төлөвлөгдөж байгаа юм байна билээ. Гэхдээ дундаж ТЗ-ийн цалин гар дээр 2 сая 100. Бодогддог цалин нь гэвэл 2 сая 900 орчим төгрөгийн цалин авдаг. Энэ дээрээ сумд ажилладаг 40 хувь, аймагт ажилладаг 20 хувийн цалин, орон нутгийн нэмэгдэл тооцуулж авдаг байгаа. Тэгээд нэмэгдүүлэх талаар ажиллаж байгаа.

М.Мандхай: Мөнхбаясгалан гишүүн тодруулъя.

Б.Мөнхбаясгалан: Байгаль орчны яамнаас дахиад асууя. Говийг усжуулах нэгж гэж байгуулагдсан. Энэ 5 хүнтэй ажиллах ёстой, дөнгөж 3 хүнтэй ажиллаж байгаа. Цалинг нь яг хууль, дүрэм ёсоор өгдөггүй. Жилдээ тэр 3 хүн татвар,

нийгмийн даатгалаа нэмээд ингээд цалинжих юм бол 279 сая төгрөг. Энэ тусдаа хууль батлах ямар ч шаардлагагүй. Танай сайдын тушаал гарах уу, таны тушаал гарах уу тэгээд л олгогдчих юм. 2 жил энэ говийг усжуулах нэгжийн цалинг ярьж байгаа шүү дээ. Танай төсвийг хэд дахин нэмэгдүүлж байгаа. Онги Цагаан бургастай төслийг явуулж байгаа. Яагаад говийг усжуулах нэгжийн цалинг нэмчхэж болдоггүй юм бэ? ХАА-н сайд гараад явчихлаа. Тэр малын халдварт өвчнийг санаатайгаар тараадаг юм гэж ярилаа.

Идэрбат сайд аа, тэр малын гоц халдвартай өвчнийг санаатайгаар тараадаг, тэгээд вакциныг нь оруулж ирдэг. Тэр дундаа монгол эрдэмтдийн хийсэн эм вакциныг зах зээлээс шахан гаргадаг тийм бодлого байдаг юм гэнэ билээ. Бүр тийм бүлэг этгээдүүд мафи гэж өргөмжлөөд яах вэ. Зүгээр бүлэг хэдэн этгээдүүд л байдаг юм шиг байна билээ. Та тэрийг таслан зогсоох ёстой шүү. Нэгэнт чемодантай ямааны араас орсон юм чинь дуустал нь яваарай.

М.Мандхай: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлт хариулъя.

Ш.Батбаяр: Говийг усжуулах төслийн нэгжийн төсөв ирэх жил 856 сая төгрөг хэвээрээ байгаа. Яамны зүгээс төслийн нэгжүүдийнхээ цалинг яг төрийн харгалзах төрийн захиргааны албан хаагчтайгаа жишиж олгож байгаа. Тэгэхээр сайдын тушаалаар олгогдож байгаа.

М.Мандхай: Гүйцээгээд хариулъя.

Ш.Батбаяр: Мөнхбаясгалан гишүүний асуултад дэлгэрүүлж хариулъя. Төслийн нэгжийн ирэх оны төлөвлөгөө бусад зардлуудыг харгалзан үзсэний үндсэн дээр эргээд судлаад танд хариу мэдэгдье.

М.Мандхай: Туваан гишүүн асуултаа асууя.

Ц.Туваан: Нэлээн олон асуултууд байна. Тэгэхдээ товчилъё. Минут бага байгаа учраас. Энэ ХАА-н гаралтай бараа бүтээгдэхүүний үнэ их муу байна. Энэ жил ногоон тэжээл, улаан буудайн үнэ, хүнсний ногооны үнэ гээд бензин дизель түлшний үнэ бусад юмны үнэ маш их нэмэгдэж байхад ХАА-н салбарт ажиллагсдын бүтээж байгаа энэ бүтээгдэхүүнүүдийн үнэ өсөхгүй байна. Тэгэхээр тэд нар дээр ямар нэгэн өсөлт орж ирэхгүй бол тэд нарт нэмэлт орлого орж ирэхгүй. Эргээд энэ нь нөгөө зээл төлөх, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл энэ тэр гэдэг зүйлүүд орж ирэхгүй байгаад байна. Тэгэхээр улаан буудайн үнэ жишээлбэл, 3, 4 дүгээр зэргийн улаан буудай, стратегийн нөөцөд авах нь 1 сая 150 юм шиг байна. Яг бодитой амьдрал дээр, газар дээрээ та ч гэсэн сая тариаланчдаар явсан. 950 мянган төгрөгөөр л гурилын үйлдвэрүүд авч байна. Тэгэхээр энэ хэдэн жилийн өмнөх үнэ вэ? бензин хэд байгаа вэ? Тэгэхээр энэ ХАА-н бүтээгдэхүүний үнэ буурах нь тийм сайн зүйл биш шүү гэдгийг энэ дашрамд хэлье. Энэ 150 сая тодотголоор ороод явж байгаа. Энэ батлагдана аа. Энэ дотор шүүмжлэлтэй нэг юм байгаа нь тэр хүнсний ногоо. 12 мянган тонн чинь нэг га-гаас 150ц-ээр гээд бодохоор 800 га-гийн л талбайн ургацын асуудал явж байна. Энэ эргээд хямд үнээр авагдаад, эргээд энэ бусад хүнсний ногооныхоо үнийг татаж буулгах ийм асуудал юм болох вий гэдэг болгоомжлол ногоочид төмсний тариаланчдад байна шүү. Үүнийг та нэлээн бодолтой хэрэгжүүлээрэй гэдэг зүйлийг хэлье.

Төсөв рүү оръё. ХАА-н сайдын багц дээр энэ мэдээлэл сурталчилгааны зардал гээд 120.9-өөр нэмэгдчихсэн. Энэ ямар учиртай зардал байгаа юм бэ?

Үүнийг нэг тайлбарлаад өгөөч. Урамшуулал дээр нэлээн юм ярья. Сүүний дутуу урамшуулал олгосон уу. 3, 4 сарын. Ингээд урамшууллын задаргаа харж байсан чинь энэ ирэх онд сүүний урамшуулал чинь 880-аар буураад орж ирчихсэн байх юм. Энэ яагаад буурч байгаа юм бэ? Нийлүүлэлт нэмэгдэж байгаа шүү дээ. Дээрээс нь бид нарт нийлүүлэлтийг нэмэх хэрэгцээ ч зөндөө байгаа. Тэгтэл энэ урамшуулал дутуу байгаа гээд яригдаж байсан бол 2027 онд 880-аар буураад ороод ирчихсэн. Энэ ямар учиртай юм? Бид нар 4 сарын 1-ээс 5 сарын 1 хүртэл урамшууллыг нэмье. Яг элгэн цаг, ид мал мууддаг цагийн сарыг нэмье гэж байсан чинь, урамшуулал чинь буурчихсан байна энэ ямар учиртай юм? Тэгсэн чинь эргээд зөрөөд ноосны урамшуулал 2027 онд 5.7, 2026 оноос 13.3 арьс ширний урамшуулал бүүр 632-оос 5.3 болоод огцом нэмэгдчихсэн. Энэ 2 нийлээд бараг 10 хэдэн тэрбумаар нэмэгдчихсэн байгаа юм. Энэ ямар учиртай юм бэ гэдгийг та нэг тайлбарлаад өгөөч. Энэ төрийн ийм бодлоготой, батлагдсан хуульдаа иргэд чинь итгэхгүй гээд яах юм бэ? Энэ ХАА-н салбарын тоног төхөөрөмжийн 50 хувийг буцаан олголт гээд 4 тэрбум төгрөгийн төсөв жил, жилд явж байсан. Энэ төсөв алга болчихсон. Энэ төсөв хааччихсан бэ? Сангийн яамныхан үүнийг нэг хариулаадах. Энэ төсөв юу руу гараад явчлав. Нөгөө 4 тэрбум төгрөгөөр шинэ тоног төхөөрөмж авах 50 хувийг эргэн төлөх гээд энэ төрийн бодлогод итгээд тухайлбал, Жаргалант сум дээр гэхэд 5-6 иргэн цоо шинэ тоног төхөөрөмж зээл тавиад, ах, дүү, амраг садныхаа мөнгийг цуглуулаад авчихсан чинь энэ мөнгө нь төсөв дээрээс алга болчихсон.

Тэгэхээр тэр төрийн бодлого, батлагдсан хуулиа бодоод явж байсан иргэд хохирох нь зөв үү. Үүнийг ер нь ирэх жилийн төсөв дээр тавиад, энэ асуудлаа шийдэж явахгүй бол төрийн бодлого ийм нэг уймраа, эргэж буцсан байдалтай байж болохгүй шүү. Үүнийг манай Төв аймгийн Жаргалант сум болон бусад сумдууд дээр зөндөө байгаа байх. Жаргалант сум дээр гэхэд 5-6 иргэн үүнийг асуугаад байгаа юм.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Энэ 2026 он Монголын газар тариаланд их чухал он. 2025 онд тохиосон гангийн улмаас газар тариалангийн компаниуд маш хүнд байдалд орсон. Тийм ч учраас Засгийн газар ирэх өнгөрсөн 4 сараас эхлээд тарихаас нь авхуулаад, ургуулах хүртэл, борлуулалтад нь хүртэл ороод, дэмжээд ингээд явж байгаа. Би тариалангийн бүс нутгаар явж, нэлээн олон тариаланчидтай газар дээр нь уулзаж, зөндөө л санал солилцож байлаа. Тэгэхээр үнэхээр энэ жил ойрын арваад жил аваагүй ургацаа авч байгаа, нэлээн өндөр сэтгэгдэлтэй байгаа. Нөгөө талдаа та үнэ асууж байна. Үнийг жилийн жилд тариалан эрхлэгч нар ХАА-н корпорац хоёрын хоорондын гол хэрүүлийн сэдэв болдог ийм л юм байна.

Тийм учраас бид нар ургацын баланс олон зүйлүүдээ үзэж байгаад Газар тариалангийнхаа үндэсний холбоотой зөвшилцөөд 1 дүгээр зэрэглэлийн будааг сая 452-ыг, сая 353-ыг, сая 350 гээд 3-ыг сая 250 гээд ингээд ангилаад бид нар оруулаад ирсэн. Энэ үнэ дээр өнөөдөр надад ХААЯ руу гомдол тавьж байгаа, муу байна, бага авлаа гэж байгаа хүн нэг ч байхгүй байна. Энэ зөвхөн ХАА-н корпорацын анх удаа, энэ магадгүй атрын 60 гаран жилийн хугацаанд 90-ээд оноос хойшоогоо ярих юм бол анх удаа нэг жилд 100000-ыг бид авах гэж байгаа юм. Тийм учраас энэ ХАА-н корпорац дээр авч байгаа 100 мянган тонн будаа энэ чинь гурилын будаа байхгүй юу. Түүнээс тэжээлийн будаа биш, өөр юманд зориулагдсан будаа биш. Тэгэхээр энэ дээр өндөр сайн чанарын будаа авч байж, бид үүнийг эргэлтэд оруулна. Тэгэхээр энэ сая 450 мянган төгрөг, сая 350 мянган төгрөг гэдэг дээр миний уулзсан тариаланчдын хувьд ний нуугүй л хэлж байна. Хэзээ ч ингэж өндөр үнэ тогтоож

байгаагүй. Үнэ тогтооход 4 хүчин зүйл нөлөөлж байгаа шүү дээ. Шатахуун, энэ бордооны үнэ, ажиллах хүчний үнэ гээд ингээд олон зүйлүүд нөлөөлж байгаа. Энэ болгоныг нь үзэж байгаад Засгийн газрын зүгээс, яамны зүгээс аль болох өндөр тавьж өгөхийн төлөө л байсан, тариаланчидтайгаа нэг талд байсан гэж ингэж ойлгож болно. Тэгэхээр үүнийг шууд ингээд үнэ буулгачихсан шүү гэж хэлж болохгүй.

Төсвийн тодотгол дээр анх удаа энэ газар тариалангийн салбарт магадгүй захиалга тариалангийн эхлэл болгож энэ хүнсний ногооны асуудлууд орж ирж байгаа. Тэртээ тэргүй манай төмснийхний тарьсан, манай ногоочдын тарьсан төмс 4 сарын сүүлээр л дуусдаг. Залгуулаад л хятад төмс 7 сарын 10 буюу тэр Орхоны Шийрийн бригадаас төмс гаргах энэ хугацаанд төмсний үнэ асар өндөр болдог. Яг л энэ үед зориулж гаргах гэж байгаа төмс болохоос биш авчхаад эргүүлээд нөгөө төмсчидтэйгэ, ногоочидтойгоо зэрэгцүүлж зараад, үнийг нь барих гээд байгаа асуудал огт биш ээ. Тэрийг би зөв ойлгуулахыг хичээе.

Тариаланчид, ногоочидтой уулзахад ч энэ асуудлыг ярьж байна. Тэгээд бид та бүхэнтэйгээ өрсөлдөх гээд байгаа биш, инфляцтай өрсөлдөх гээд байгаа л гэдэг ийм зүйлийг хэлж байгаа юм. Энэ урамшуулалтай холбоотой олон гомдол тэмцлүүд байна. Яг үнэнийг хэлэхэд сайдаар томилогдоод энэ чинь 100 гаруй тэрбум төгрөгийн өр шир дараад, урамшуулал юмыг нь өгөөд, тэгээд сүүн дээр энэ 3 сар, 9 сарынх нь үлдчихээд байгаа юм. 2, 3 сарынх үлдчихээд байсан. Бид нар 2 сарыг нь шилжүүлээд, 2, 3 сар байхгүй юу. Энэ чинь 3 сар хүртэл шүү дээ. Тэгээд энэ сүү хөтөлбөр ингээд 2026 оноор дуусаж байсан юм, бүүр зогсож байсан юм. Тэгээд Засгийн газарт яамны зүгээс энэ хамгийн үр дүнтэй зүйлүүд байна гээд дахиад бид нар үүнийг сунгаж байгаа. Энэ хүртээмжийг нь ч гэсэн өшөө нэмэгдүүлэхийн төлөө байна. Тэгэхдээ төсөв энэ амжихгүй нь дээ. Төсөв хасагдаж байгаа ч гэсэн бид нар дотор нь зохицуулалт хийгээд, сунгасан шигээ эргүүлээд өгдөг л болох ийм зүйл. Дахиад сунгаж, арьс шир, ноосны урамшуулал дээр аль 2025 оноос авхуулаад л өр явж байгаа юм. Эд нарыг нь төлж дуусгах гээд байгаа юм, бүгдийг нь. Тэгэхгүй бол яг таны хэлдэг зөв байхгүй юу. Төр ингээд өгнө гэхдээ өгөхгүй, тэгээд яаман дээр болохоор нэг баахан хэдэн он дараалсан өр авлага ийм зүйл байгаад байгаа юм. Тэгэхээр энэ өр авлагын асуудлыг нэг мөр цэгцлээд, энэ ноосны урамшуулал, энэ бүх зүйлүүдээ эргээд нэг харъя. Тэгэхдээ энэ 2027 ондоо үүнийг бүгдийг нэг сайхан цэгцлээд авъя гээд өссөн дүнтэй байгаа гэж ингэж хэлье.

М.Мандхай: Техникийн 50 хувийн хөнгөлөлттэй холбоотой 4 тэрбум төгрөгийг энэ удаагийн төсвөөс хассан байна.

Ц.Идэрбат: Өнгөрсөн оны төсөв дээр яах вэ. Энэ өгнө гэж зүгээр нэг амаар л хэлсэн юм байна билээ. Батлагдсан төсөв дотор, ангилал дотор тэр байгаагүй л юм байна. Наадах чинь сая намайг Төв аймгийн Жаргалантад явж байхад сөхөгдөж байна билээ. Сангийн яамнаас хариулт авъя гэсэн. Сангийн яам хариулахгүй юу. Яг төсөв дээрээс хасагдсан юм уу? Бөөн дүнгээр нь баталсан. Яг тэр задалсан дотор тэр дадлага, тэр тракторын юу яг ороогүй л юм билээ. Задлахдаа өнгөрсөн жил, гэхдээ тэрийг задлаагүй байхад байхгүй байгаа. Би үүнийг өөрөө судалчихсан л даа. Задлаагүй байхад өгнө гээд хэлчихсэн юм билээ. Тэгээд хөтөлбөр нь дуусаж байхад олгоно гэдэг нэг ийм юм тавигдчихсан. Гэхдээ энэ нэг ийм юм байгаа юм. 3 орчим тэрбум төгрөгийн асуудал үүснэ. Энэ трактор зардаг газрууд чинь Засгийн газар өгнө гэнгүүтээ баахан хүмүүст ингээд өгчихсөн. Тэгэхээр нөгөө яг авсан ногоочид чинь итгээд л авч байна шүү дээ. Тэгээд өр шир тавиад авсан ийм зүйлүүд байгаа. Тэгээд бид энэ дээр ямар ч байсан энэ үүсээд байгаа нөхцөл байдлыг нь энэ төсөв

батлагдаад, тодотгол батлагдаад ирэхээр салбар дотроо зохицуулалт хийнэ гэсэн ийм бодолтой байгаа.

М.Мандхай: Туваан гишүүн тодруулъя.

Ц.Туваан: Яг үнэндээ манайд 1, 2 дугаар зэргийн улаан буудай байхгүй шүү. 3, 4 ихэнх нь. Тэгэхээр таны наад хэлээд байгаа сая 450 гээд гоё үнэ чинь байдаггүй юм аа. Сая 150-ийн үнэ чинь л байдаг. Сая 150-аар авах байх л даа. Тэгтэл авдаг гурилын үйлдвэрүүд чинь 950-аар аваад байна. Таны салбарт ажиллаж байгаа хүмүүсийн зарж байгаа бүтээгдэхүүн доошоо ороод байна гэдэг утгаар л хэлж байгаа юм. Би сайн санаж хэлж байгаа гэх юм уу даа. Тэгэхээр энэ дээр хэдүүлээ анхаараад явчихъя. 2027 онд энэ ХАА-н тоног төхөөрөмж дээр 20 хэд байна уу, 30 хэдэн тэрбум тавигдсан байна. Үүний задаргааг нэг хэлээдхээч. Энэ яг ямар тоног төхөөрөмж авах гэж байгаа юм бэ гэдэг зүйл. Энэ урамшуулал дээр Сангийн яам энэ тэртээ тэргүй нэр ангилал нь тодорхой юм чинь эд нар төрөл, төрлөөр нь шууд заагаад тавиад өгчхөж болдоггүй юм уу? Ингээд нэг бөөн юм тавьчихаад, түүнээсээ зарим нь дутахаар нь тэндээс нь өгөөд ингээд нэг ийм шуудайн дотор хийчихээд л ингээд гүйлгээд байх юм.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Энэ жил будааны чанар их сайн байгаа. Туваан гишүүн байгаа тушаасан будааны 20 хувь нь 1 дүгээр ангилал, 30 хувь нь бараг 2 дугаар ангилал байна.

Ц.Туваан: Сайжирчихсан юм уу.

Ц.Идэрбат: Сайжирчихсан. Тэгэхээр үүнийг чинь бид нар эргүүлээд эргүүлээд дараа нь борлуулна шүү дээ гурилын үйлдвэртээ. Тэгээд гурилын үйлдвэрт 3, 4 дүгээр ангиллын будааг бүгдийг нь 100 мянган тонноор нь хэрэглэхгүй шүү дээ. Тэгээд наадах чинь тэгж, тэгж гахайн хоол болдог байхгүй юу. Тэгээд энэ зах зээлд салбарт оруулах мөнгө байхгүй болно. Тэгэхээр энэ тодотголоор тавигдаад байгаа 150 тэрбум төгрөг чинь идээд өнгөрөх биш, зараад өнгөрөх биш, бид нар зөв зарцуулбал хойтон ч гэсэн 100 мянган тонныг авах хэмжээний мөнгөө бид эндээс авч үлдэх гээд байгаа юм. Тэгэхээр энэ салбарт 150 тэрбум төгрөгийн эргэлт энэ дээр орж ирнэ ээ. Хак дээр үүсэж байгаа гэсэн үг гэж ингэж ойлгож болно.

2 дахь асуулт нь тоног төхөөрөмж дээр 30 гаруй тэрбум төгрөг тавигдсан. Тэгээд энэ тоног төхөөрөмжөөр бид энэ орон нутагт ажиллаж байгаа төрийн албан хаагчдын компьютер, тоног төхөөрөмж, ХАА, мал эмнэлгийн газрын автомашин гэж хамгийн актлагдсан машинууд унаж байна шүү дээ. Хамгийн гайгүй машин нь гэж нэг хар утаа савссан юм. Бараг мотор нь цохичихсон байгаа байх. Тэгэхээр ингээд малын өвчин хууч гардаг, хөдөө гадаа явдаг энэ хэдэн агентлагууд нь энд тэндхийн актлагдсан баахан машин авч унадаг. Энэ газар тариаланд шаардлагатай, хэрэгтэй байгаа тоног төхөөрөмж, энэ трактор олон зүйлүүдийг бид олон улсын төсөл хөтөлбөрүүдээс хэрэгцээтэй газруудад нь худалдан авалт юмнуудыг нь зохион байгуулна гэсэн ийм бодолтой байгаа.

М.Мандхай: Туваан гишүүн тодруулъя.

Ц.Туваан: Би дараа нь улаан буудайн 1,2,3,4 дүгээр зэргийн хувийг би дараа нь нэг асууна. Тэр хэрвээ сайн болчихсон, энэ Мэндсайхан сайд бид хэдийн мэдэж

байснаас бүр тэнгэр, газар шиг ондоо болчихсон юм бол тэгээд баярлаад л сууж байхаас. Энэ мэдээлэл сурталчилгааны зардлаа нэг танилцуулаадхаач. 120.9-өөр нэмэгдчихсэн. Үүнийгээ нэг танилцуулаад өгөөч. Тэгээд энэ нэг хүсэлт байна. Сангийн яам хэдүүлээ яриад, төрийн бодлогодоо итгээд тоног төхөөрөмж авчихсан тэр нэг хэдэн иргэн чинь нээрээ хүүтэй зээл аваад, байр саваа барьцаалаад авчихсан тэр юмнуудыг нь хэдүүлээ төсөвт суулгаад, та түрүүн хэллээ шүү дээ. Энэ татаасуудын өр шир дарах гэж, үгүй урамшууллын өр шир дарах гэж байгаа гэдэг шиг тэр хүмүүсийнхээ асуудлыг нэг аваад үзчихье. Үүнийг хэдүүлээ нэг тодотгол яриад 3 дугаар хэлэлцүүлэг дээр, ажлын хэсэг дээр ярьж байгаад энэ асуудлыг нь шийдчихье. Төр ийм байж болохгүй гэдэг саналыг хэлээд байна.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Манай ХХААХҮ-ийн салбарт төрийн байгууллага гэхэд тэгээд л 21 аймгийн мал эмнэлэг, ХАА-н газар, дээрээс нь төрийн өмчит үйлдвэрийн газрууд гээд олон байгууллагууд байгаа. Тэд нарын хэвлэл мэдээлэлтэй ажиллах ийм зардлууд, бусад агентлагуудын зардлууд. Эд нар нийлээд л ийм байгаа. Таны хэлж байгаа саяын тракторын эргэн төлөлттэй холбоотой асуудал дээр 8 сарын 29-нд намайг Төв аймгийн Жаргалант сумын үрийн аж ахуй дээр очоод уулзахад яг л энэ асуудлыг ярьж байна. Бид үүнийг яаман дотроо ярьж байгаа. Гэхдээ өнгөрсөн жил тийм нэг үл мэдэгдэх байдал гаргаж байгаад ингээд нэг булзааруулж байгаад л хаяснаас болоод тэнд иргэд хохирчих гээд байгаа юм. Тэгэхээр иргэдийг хохироож болохгүй гэдэг байр суурьтай байгаа. Тэгэхээр бид яаман дээрээ энэ төсвийн тодотгол ч бай, 2027 оны төсөв ч бай, батлагдсан цагт энэ 2026 оны энэ гүйцэтгэлийг олгохоос өөр аргагүй болох юм билээ. Харин 2027 ондоо байх юм уу, байхгүй юм уу гэдгээ ярих л хэрэгтэй болно.

М.Мандхай: Замира гишүүн асуултаа асууя.

С.Замира: Баярлалаа. Байгаль орчны яамнаас асууя. Агаар бохирдуулах чухал эх үүсвэрийг 30-аас доошгүй хувиар бууруулах, Улаанбаатарын 24 зуухыг цэвэр эх үүсвэрт шилжүүлэх гэсэн байна. Энэ чинь хэчнээн зардал тусгагдсан. Тэгээд яаж хэрэгжүүлэх гэж байгаа юм, Байгаль орчны яам.

Хоёрдугаарт, газар тариалан, хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийг хөгжүүлэхэд нийтэд нь 54.7 тэрбум, тэр дунд нь 21.7 тэрбумыг газар тариалан гэсэн байна. Тэр болж байна. Тэгээд 33 тэрбум төгрөгийг хүнс, хөнгөн үйлдвэрийн дэмжлэгт зарцуулна гэсэн байна. Энэ ямар учиртай юм бол?

Гуравдугаарт, 2027 онд Газрын тос боловсруулах үйлдвэрийн бүтээн байгуулахад дангаараа 2.3 их наяд, бусад төслүүдэд 177.8 тэрбум гэсэн байна. Тэр бусад төсөл гэдэг нь юу юм.

Дөрөвдүгээрт, Сангийн яамнаас асууя. Энэ ажилгүйдлийг арилгуулах гол эх үүсвэр нь энэ жижиг дунд бизнес эрхлэгчид шүү дээ. Ялангуяа дунд бизнес эрхлэгчид. Энэ бараг одоохондоо үгүй болчихоод байна л даа. Эд нарыг сэргээх юм бол ажилгүйдлийн 90 хувийг нь арилгах гээд байна. Яг энэ тал дээр төсөвлөсөн юм байгаа юу?

М.Мандхай: Эхлээд Байгаль орчин уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам агаарын бохирдол тэр тоо буурсантай холбоотой асуулт байсан. Дараа нь Идэрбат сайд, тэгээд Сангийн яам хариултаа бэлдэж байгаарай. 5 номер.

Ш.Батбаяр: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам Батбаяр. Замира гишүүний асуултад хариулъя. Агаар орчны бохирдлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөрийн хэмжээнд орчны бохирдлын хяналт шинжилгээний сүлжээг өргөжүүлж чадавхжуулах, хангайн болон баруун, зүүн, говийн бүсэд хөрсний чанарын нарийвчилсан хяналт шинжилгээ хийх багаж тоног төхөөрөмжөөр хангах, хөрсний нянгийн болон хүнд металлын бохирдлын судалгаа хийх, мөн арилжааны банкнууд дээр хүүгийн дэмжлэг үзүүлэх зэрэг 12 арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд 4.1 тэрбум төгрөгийг зарцуулахаар төлөвлөсөн байна.

М.Мандхай: Энэ төсвийн төслийн танилцуулга дээр агаар бохирдуулагч гол эх үүсвэрийг 30-аас доошгүй хувиар бууруулах, Улаанбаатарын 24 зуухыг цэвэр эх үүсвэрт шилжүүлэх гэсэн мэдээлэл байсан. Энд ямар ч төсөв тусгагдаагүй байна. Тэгсэн мөртөө шалгуур үзүүлэлтүүд дээр зоочихсон байгаа. Үүнийг тодруулж асууж байна. 5 номер хариулъя.

Ш.Батбаяр: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам. Батбаяр гишүүний асуултад тодруулъя. Энэ ААН-ийн нэг хувийн орлогын татвартай холбоотойгоор манай яамнаас санаачлаад, Нийслэл хотын уурын зуухаар халаалтаа шийддэг ерөнхий боловсролын сургуулиудын зуухыг газанд шилжүүлэх ажлыг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байгаа. Энэ төсвийн хөрөнгө орохгүйгээр хийж байгаа ажил байгаа юм.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: ХАА-н салбар дээр газар тариалан энэ МАА, ЖДҮ, хөнгөн гээд энэ салбарууд дээр хэрэгжиж байгаа урамшууллууд, хөрөнгө оруулалтууд, татаасууд бүгд л таны хэлсэн энэ дүнд ороод ингээд байгаа. Тэгэхээр үүнийг жил, сар болгоноор нь хуваагаад олгогдоод явдаг ийм л дүн байгаа.

М.Мандхай: Энэ 2027 онд газрын тос боловсруулах үйлдвэрийн бүтээн байгуулалтад дангаараа 2.3 их наяд төгрөг, бусад төслүүдэд 177.8 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтын санхүүжилт хийхээр тооцсон байгаа. Энэ АХБ-ны санхүүжилтээр ХАА-д хөдөөгийн хөгжил 2 төслийг хэрэгжүүлж, дотоодын түүхий эдийг боловсруулах, нэмүү өртөг шингэсэн экспорт, импортын орлого бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжихээр төлөвлөсөн гэсэн. Энэ мэдээлэлтэй холбоотой асуулт сая асуусан. АХБ-ны энэ хөдөөгийн хөгжил гэсэн нэг төсөл байна шүү дээ. АХБ-ны санхүүжилтээр санхүүжиж байгаа. Өөрөө үүнийг экспорт, импортыг орлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжихээр төлөвлөсөн. Энэ 177.8 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтын санхүүжилт хийхээр тооцсон байгаа.

М.Мандхай: Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: ХАА-н салбарт олон төсөл хөтөлбөр хэрэгждэг. Түүний нэг томоохон байгууллага нь АХБ байдаг. Тэгээд АХБ-ан дээр манай ХАА-н салбарт нэг л төсөл хэрэгжиж яваагийн нэг нь яг таны хэлдэг энэ ЖДҮ-лэлийг дэмжих ийм зээл байгаа. Тэгээд энэ зээл ялгаагүй арилжааны банкаараа дамжина. Сайдын тушаалаар олгох чиглэлүүдийг олгосон. Тэгэхдээ энэ нь дандаа ХАА-н чиглэлүүд байгаа. Энэ дотор бид зоориноос авхуулаад ХАА-н салбарт хэрэгцээтэй байгаа зүйлийг олгож байгаа. Гэхдээ энэ дээр нэг өөрчлөлтийг бид оруулсан. Дээд тал нь энэ чинь 3 сая доллар буюу бараг 10 тэрбум төгрөг олгох ийм бололцоотой зээл. Тэгээд үнийн дүнтэй нь харьцуулбал, 15 ААН аваад дуусчих гээд байгаа юм. Тийм

учраас бидний хувьд гаргасан зарим нэг зүйлүүдээ өөрчлөөд 5 тэрбумаас ихгүй гэж ингэж өөрчлөлт оруулаад аль болох хүртээмжтэй байлгахын төлөө тодорхой өөрчлөлтүүдийг оруулаад, арилжааны банкнуудтай гэрээгээ эцэслээд.

М.Мандхай: Би нэг асуулт асууя. Бид хэд 5 жилийн үндсэн чиглэлийг 2025 онд баталсан. Ингээд 2 дахь жил рүүгээ Үндсэн чиглэлийн хэрэгжилтийг 2027 оны төсөвтөө төлөвлөөд, тусгаж оруулж өгч байгаа гэж харж байгаа. МАА дээр хонин толгойд шилжүүлсэн нэг малд ноогдох тэжээлийн хэмжээг 2025 онд 11кг байсан бол 2027 онд 10кг болгоод, 1кг бууруулж тооцсон байгаа. Тэгэхээр малын тоо толгой өссөнтэй холбоотойгоор бид нар энэ тэжээлийн нийт хэмжээ нэмэгдэх боловч энэ ямар учраас нэг малд ноогдох тэжээлээ ингээд бууруулсан юм бэ. Энэ алдаа байсан юм болов уу гэдгийг тодруулаад өгөөч. Малын тэжээл бэлтгэл хангамжтай холбоотойгоор яг ямар ажлыг төсвийн төсөлд суулгасан нь ерөөсөө харагдахгүй байгаад байгаа. Тэгэхээр энэ малчид, тариаланчид энэ талын бодлогыг мэдээж сонсохыг хүсэж байгаа учраас энэ яг тодорхой тэжээл тариалалтай холбоотой энэ тооцооллыг нэг тодруулаад өгөөрэй.

Мөн нийт малын тоонд өндөр ашиг шимт малын эзлэх хувийг 2024 онд 5.3 байсан бол 2027 онд 8 хувь гэж тавьж өгсөн юм байна. Тэгэхээр энэ 8 хувь гэдэг чинь яг ямар төрлийн хэдэн бог, хэдэн бод байх юм бэ? Тэгээд энд хүрэх гэж байгаа төсөл арга хэмжээнүүд тусгагдсан уу? Төсөв нь яг үүнтэй холбоотойгоор тусгагдсан юм болов уу? Энэ асуултыг мэдээж малчид болон үүнтэй холбоотой бизнес эрхлэгчид нэлээн сонирхож хариулт авахыг хүсэж байгаа байх аа.

Газар тариалантай холбоотой Улсын Их Хурлын баталсан 5 жилийн үндсэн чиглэлд 2024-2025 он гэж байгаа юм. Тэгээд 30 он хүртэл гэхээр үр тарианы ургацыг нэмэх 16, төмс нэмэх 9.2, хүнсний ногоо нэмэх 20 гээд дандаа өсөхөөр төлөвлөсөн. Энэ жил бүрээр нь задлах юм бол нэг га-гаас авах улаан буудай 13.2, төмс 129ц, ногоо 135ц гэж байгаа юм. Гэтэл 2027 онд төсвийн төслийн хүрэх үр дүн дээр 2027 онд нэг гагаас авах улаан буудай 12ц, төмс 110 цент, нарийн ногоо 175 цент хүрсэн байхаар төлөвлөж байгаа юм. Тэгэхээр энэ зөрөөтэй төлөвлөгөө яг энэ уялдаа холбоогүй байдал нь яг ямар учиртай юм бэ? Энэ ер нь үндсэн чиглэлийн төлөвлөлтдөө түүнийгээ харж байж 2027 оныхоо төлөвлөлтийг төлөвлөсөн юм болов уу? Энэ төлөвлөлтийн нэгдсэн нэг бодлого, менежмент энэ салбарт ер нь яг байна уу? Эхлээд энэ дээр нэг хариулт авчхаад, тэгээд эргээд тодруулъя. Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Мандхай даргын асуултад хариулъя. ХХАА-н салбар өөрөө Монгол Улсын эдийн засагт асар том нөлөөтэй ийм салбар. Ган болоход эдийн засаг доргиж байдаг, зуд болоход доргиж байдаг ийм л салбар шүү дээ. Тэр 33 мянган ажлын байр байхгүй болчихлоо гэдэг чинь зуд болоод малгүй болсон малчид өөр салбарт шилжиж байх жишээтэй гээд. Ингээд нийгэмд, улсын эдийн засагт асар их нөлөө үзүүлдэг ийм салбар. Тэгээд ийм том салбар төлөвлөгөөгүй явна гэж мэдээж байхгүй. МАА-н салбар дээр нэг малд ноогдох тэжээлийг бид аль болох л нэмэгдүүлэх гэж байгаа юм. Өнөөдөр яг бэлчээрийн МАА-гаар өглөөдөө гаргаад, орой нь тууж ирээд ингээд өнтэй давдаг ч гэж хэцүү болж байна. Ашиг шим нь нэмэгддэг ч гэж хэцүү болж байна. Тийм ч учраас энэ Нутагтаа эзэн 100 гээд энэ хөтөлбөрийг хэрэгжүүлээд байгаа байхгүй юу. Тэгэхээр энэ үр дүнгээ үзээд, үүнийг бид харин далайцтай явуулах хэрэгтэй байгаа юм. Бүр их олноор.

Тэгэхээр энэ 25 газраас бид бүх мэдээллүүдийг нь авч байна. Би түрүүнд хэллээ. Хөвсгөлийнхөн маш их юутай байгаа байх.

М.Мандхай: Гүйцээгээд хариулчихъя. Яг хэд болж 2027 онд болгож төлөвлөж оруулж ирсэн юм бэ гэдгийг тодруулбал?

Ц.Идэрбат: Тэгэхээр наадах чинь алдаа. Бид аль болох л нэмэхийн төлөө зүтгэнэ, хэд болгоход олон юм нөлөөлнө. Ган, зуднаас авхуулаад зөндөө юм нөлөөлнө. Дараа нь энэ малын ашиг шимийг нэмэгдүүлэх тал дээр олон малчидтай ч уулзаж байна, амьдрал дээр ч харагдаж байна. Энэ монголын малын энэ үржил селекцийн бодлого тийм сайнгүй биш болсон байна. Энэ ямаанаас авхуулаад л энэ ямаагаар юу гэж байгаа юм. Ямааныхаа ноолуурыг нэмэгдүүлэх гээд байна шүү дээ. Яг үүнтэй адилхан үржил селекцийн бодлогыг төрийн бодлого болгож зангидахгүй бол энэ удмын сан, энэ ХХААЯ-ны МАА-н газар гээд энэ хүмүүс жишээ нь намайг яаманд ирэхэд МАА-н газрын даргагүй хэдэн сар сууж байх жишээтэй. Тэгэхээр малын энэ бодлогыг бид маш хурцаар тавина. Тэгэхдээ бүх юмыг мөнгөтэй уяад ингээд байж болохгүй. Энэ чинь иргэдийн санаачилга, соён гэгээрүүлэлт, зохион байгуулалт олон юм энэ дээр байгаа. Тэгэхээр бидний өөрсдийн дотоод зохион байгуулалт, идэвх санаачилга, шинжлэх ухаанч байдал, малчдадаа хүлээн зөвшөөрөгдөх энэ олон зүйлүүд би нөлөөлнө гэж үзэж, бид энэ төсөл дээрээ хандаж байгаа.

Газар тариалан дээр нэмж болох юм билээ. Үүнийг газрыг нь сунгаад, ингээд тариалуулаад байж болох юм билээ. Өнөөдөр 500 мянган тонн улаан буудай авахад ер нь хаанаа хийх вэ л болж байна шүү дээ. Идээд, идээд барахгүй. Тэгэхээр энэ газар тариалангийн салбарын хөгжил цаашдаа ердөө л экспорт байна. Тийм ч учраас яаман дээр энэ ГХЯ-тай хамтраад сайдын тушаал гаргаад экспортын ажлын хэсэг гаргаад улаан буудайгаа, ногоон тэжээлээ, эрдэнэ шишээ гаргадаг ийм юм руугаа явахгүй бол одоо зүүн бүсээр эрдэнэ шиш тарьсан, гаргаж чадаагүй хүмүүс зөндөө байна шүү.

М.Мандхай: Улсын Их Хурал чинь баталсан өөрийнхөө бодлого, шаардлагатай тэр нөөц бололцоог хангадаг байх шаардлагатай. Гаргаж байгаа энэ шийдвэр дэмжлэгээ нэгэнт бид нар өгсөн. Гүйцэтгэх засаглал яг энэ гүйцэтгэлд бодитой үнэлэлтг, дүгнэлтээ өгдөг болох шаардлагатай байгаад байгаа юм. Тэгээд төлөвлөгөөгөө тодорхой төлөвлөж, эрсдэлээ тооцож төлөвлөж байж тэрэнд таарсан төсвийн зарцуулалтыг хийгээд ингэж байж бодит үр дүн гарна.

Тэгэхлээр 2027 оны төсвийн төсөөлөл ярьж байгаа. Энэ тоо өөрөө тодорхой болчихсон байх ёстой. Тэгэхээр энэ алдаатай байгаа хэд байгаа юм бэ гэдгийг нь сайд өөрөө хариулдаг байх хэрэгтэй байна. Ингэж байж энэ зарцуулсан, зарцуулах гээд байгаа төсвийн төсөөлөл дотор орсон энэ тоо, төсвийн зардал зарцуулалтыг бид нар ер нь батлах уу, батлахгүй юу гэдэг асуудлыг ер нь ярих хэрэгтэй. Түүнээс биш ингэж ерөнхий тайлбараар хэдүүлээ явсаар байгаад сая ерөнхий сонсголоор энэ төрийн дэмжлэг урамшуулал, зээлийн асуудал үндсэндээ гарсан шүү. Энэ дээр бид нар зөвхөн мөсөн оройг л ил болгоход 6 их наядын асуудлыг бид нар одоо хүртэл хэнд мөнгө очсон, ямар үр дүн гарснаа ч өнөөдөр бодитой тайлбар хариу авч чадаагүй. Тэгэхлээр яг энэ 2027 оны төсвийн төсөөллийг хэлэлцэж байгаа, батлах гээд явж байгаа нөхцөлд энэ тоо, үр дүн, хүлээгдэж байгаа үр дүнгээ бид нар яг бодитой тавьж байж, энэ төсвийг батлах асуудлыг ярихгүй бол ингээд тоо нь зөрчихдөг, ямар ч энэ үндсэн чиглэлээ баримталж ажилладаггүй. Ер нь ингээд жил ирэх тусам өөрсдөө эрсдэлээ ингээд харж байж нэг зохиогоод тавьчихдаг. Ийм хариулт авдаг байх юм бол энэ төсөв батлагдах эсэх нь ч гэсэн аягүй эргэлзээтэй ийм л байна. Тийм учраас бид нар анхаарч ажиллах ёстой.

Тэгэхээр би дахиад асууна. Дахиад энэ үндсэн чиглэл үнэхээр бодитой ер нь баримталж ажиллаж байгаа юм уу гэдгийг би дахиад төсвийн хэлэлцүүлэг дээр тодорхой асууна шүү. Энэ асуултаа асууна. Тэгэхээр хариултаа бэлдэж байгаарай гэж хэлмээр байна. Идэрбат сайд хариулъя.

Ц.Идэрбат: Энэ төсвийн үр дүн яг ямар байгаа юм бэ. Тодорхой хугацааны дараа үүнийгээ яаж дүгнэх юм бэ гэж манай Лувсанжамц гишүүн яг энэ их хурал дээр бараг анх удаа дуугарсан гишүүн шүү дээ. Энэ нэг баахан цааснуудаа, баахан тоонуудаа, хүрэх үр дүнгээ, дүгнэх үзүүлэлтээ бүгдийг нь тодорхой болгоод тавиач гэдэг ийм зүйлийг 2 дахь жилдээ ярьж байгаа. Тэгээд энэ аажмаар энэ рүүгээ л явцгааж байна л даа. Тэгээд миний хувьд ч гэсэн яг таны энэ тавьж байгаа шаардлагыг хүлээн зөвшөөрч байна. Жишээ нь алдаатай тоо байж болохгүй шүү дээ. Бид тэгээд зарим үедээ би зүгээр шулуухан хэлчхэд, малын маань тоо үнэн үү, үгүй юу гэдэг дээр ч эргэлзэж байна шүү дээ. Тийм учраас Засгийн газраас яг малаа үнэн тоолдог болъё, хуучин 1900 хэдэн оноос ч эхэлсэн юм, тэр социализмын үеийн тэр мал тоолдог тэр арга барил, систем заавал тэр хөхөө өвлийн хүйтэнд хөр цаснаар тэгж баахан бензин тос гарздаж, 12 сартай уралдаж давхих хэрэг байгаа ч юм уу, үгүй ч юм уу. Тэгэхээр ингээд тоолдог арга механизм бүх юмнаасаа авхуулаад энэ ХАА-н суурь үзүүлэлт.

М.Мандхай: Монгол Улсын 2027 оны төсвийн төслүүдийн талаар гишүүд асуулт асууж дууслаа. 2027 оны төсвийн төслүүдтэй холбогдуулан үг хэлэх гишүүн байвал нэрээ өгье. Туваан гишүүнээр тасалъя. Туваан гишүүний микрофон.

Ц.Туваан: 3 зүйл хэлчихье. ХАА-н салбарын үйлдвэрлэгчид, тариачид, ногоочид, малчид гээд энэ хүмүүсийн тэр хүнд хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон энэ бүтээгдэхүүнүүд үнэгүйдэх ёсгүй шүү гэдэг юм яриад байгаа би. Дээрээс нь махтай холбоотой энэ асуудал ер нь хөдөө, энэ малчид нэг жоохон тэсээд байгаа бүх орлого, үнийн өсөлт, орлого муудчихсан. Үнийн өсөлт өндөрсөөд хэцүү байгаа цаг үед энэ нэг махны үнэ чинь нэг жоохон барьж байгаа шүү, асуудлыг. Тэгэхээр энэ дээр энэ стратегийн нөөц бүрдүүлэлт дээр энэ салбарынхаа, үйлдвэрлэгчдийн, жижиг дунд бизнес эрхлэгчдийн, энэ тариачид, ногоочдын энэ бүтээсэн бараа бүтээгдэхүүний үнэ унах вий гэдгийг нэлээн сайн бодолцоорой гэдгийг сайдад хэлье.

Дээрээс нь савлагаа хөдөлгөөн чинь бүгд инфляцад ороод явчихдаг. Тэгээд эргээд нөгөө инфляцын хөдөлгөөнд ороод ирэхээрээ энэ нэмээд байгаа энэ төсөв санхүү юмнуудыг чинь үр дүнгүй болгоод байгаа шүү. 10 их наядаар нэмлээ гэхэд инфляцад идэгдээд, үнэ өсчихвөл энэ нэмэлт чинь ерөөсөө олигтой нэмэлт болохгүй шүү гэдгийг хэлье. Урамшуулал дээр тэр сүүний урамшууллыг хасаж болохгүй Идэрбат сайд аа. 880-аар хассан тоо харагдаж байна. Үүнийг хасаж болохгүй шүү. Энэ өөрөө бүр хэрэгцээ нэмэгдэж байгаа, шингэн сүүний хэрэгцээ асар өндөр байгаа. Бид нар ер нь мэдэхгүй 20 хувиа шингэн сүүгээр хангаж чадаж байна уу, үгүй юу. Бусад нь дандаа л хуурай сүүгээр явж байгаа шүү дээ. Тэгэхээр үүнийгээ 100 хувь болготлоо зөв явж байгаа бодлогоо нэмэгдүүлээд, харин энэ дээр бүр хасах биш нэмээд тэр 4 сарын 1-ээс 5 сарын 1 хүртэлх тэр элгэн цагийн 1 сарын нэмэгдлийг урьд нь Байнгын хороон дээр ч гэсэн ярьж байсан асуудал. Энэ бодлогыг харин аваад явбал илүү үр дүнтэй болно шүү гэдэг зүйлийг хэлчихмээр байна.

Тэр шинэ тоног төхөөрөмж гээд төрийн бодлогын хувьд батлагдчихсан байсан, үндэсний хувьсгалын хүрээнд батлагдчихсан байсан энэ бодлогоо хэдүүлээ яриад засъя. Тэгэхгүй бол төр нэг юм ярьдаг, түүнийгээ буцааж үгүйсгэдэг байдал чинь иргэдийн дунд төрдөө итгэх итгэлийг нэлээн унагаасан ийм асуудал болж байна. Ноос, арьс, ширний урамшууллын өр төлөх гээд төсөв дээр оруулж ирж болж байгаа юм чинь, тэр батлагдсан түүний дагуу итгээд авчихсан байгаа хүмүүсийн тэр мөнгөний асуудлыг та Сангийн яаманд албан бичиг явуулаад энэ асуудлаа шийдье. Тэгээд хэдүүлээ Их Хурал дээр зөв талаас нь яриад энэ асуудлаа шийдээд явчихъя гэсэн ийм зүйлийг хэлье.

М.Мандхай: Би Туваан сайдтай санал нэг байна. Ер нь энэ салбар хөгжихийн тулд бид нар энэ төрийн дэмжлэг, урамшуулал, зээлийн татаасыг өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх зорилгоор үр дүнд суурилсан зарцуулалтыг хийдэг байх ийм шинэчлэл энэ ХХААХҮЯ-нд нэн шаардлагатай байгаа гэдгийг сая ерөнхий хяналтын сонсголоор харагдаж байгаа юм.

Ингээд ирэх 7 хоногт бид нар сонсголын дүгнэлтийн тайланг албан ёсоор Байнгын хорооны гишүүддээ танилцуулна. Эцсийн дүнд яг Туваан гишүүний хэлж байгаа шиг ерөөсөө энэ хүнсний ногоочид, тариаланч, малчдын энэ тариалж байгаа бүтээгдэхүүний үнийг буулгахгүй байх, ерөөсөө гол зорилго бол үр дүнд суурилсан зарцуулалт байгаад байгаа юм. Эзэндээ өөрөө яг очдог байх хэрэгтэй. Хэдхэн төвлөрсөн ААН, томоохон банкттай, ББСБ-тай, түүгээрээ ороод мөнгөө зарцуулаад эргэлдүүлээд явж байгааг бид илрүүлэх хэрэгтэй. Тэгэхээр ийм төвлөрсөн томоохон ААН-үүд авдаг биш яг бодитой тариаланч, малчид, ногоочид, жижиг дунд бизнес эрхлэгчдэд өөрөө энэ зээл, урамшуулал, дэмжлэг чинь очиж байж, өрсөлдөх чадвар энэ салбарт нэмэгдэнэ. Ингэсний хүрээнд бид нарын хүсээд байгаа үнэ өөрөө тогтворжих ийм боломж гарна. Тэгэхээр энэ дэмжлэгүүдийг яг бодитой өгөх ёстой. Жишээлбэл сүүний урамшууллыг тасалдуулахгүй байгаач гэдэг зөв. Гэхдээ нөгөө талдаа импортын чинь хамаарал нэмэгдээд байгаа. Импортын сүүний хамаарал өсөөд байдаг, тонн тутам нь. Нөгөө талдаа сүүний урамшууллыг нэмж байгаа. Гэхдээ өгөхгүй байгаа бол өгөх хэрэгтэй.

Гэхдээ эцсийн зорилгоо битгий мартаарай. Бид импортын хамаарлаас хуурай сүүг буулгаад, дотоодын шингэн сүүг нэмэгдүүлэх гэж байгаа шүү. Тэгэхээр энэ үндсэн зорилго хэрэгжиж байна уу, үгүй юу гээд дахиад үр дүнд суурилсан зарцуулалт, үр дүндээ бодитой хэрэгжиж байна уу гэдэг дээр сайд анхаарч ажиллаарай гэдэг дээр би захиж хэлмээр байна.

2027 оны төсөв дээр бид нар яг зарцуулалт дээр бодитой үр дүнд суурилсан зарцуулалт гарсан уу гэдгийг дахиад Байнгын хороогоороо ч тэр, ер нь цааш цаашдаа ч гэсэн энэ асуулга явуулж, ингээд зарцуулалт дээр хяналт тавьж ажиллана.

Тэгээд өнөөдөр Монгол Улсын 2027 оны төсвийн тухай гишүүд асуулт асууж, үг хэлж, албан ёсоор дууслаа.

Монгол Улсын 2027 оны төсвийн тухай, Үндэсний баялгийн сангийн 2027 оны төсвийн тухай, Нийгмийн даатгалын сангийн 2027 оны төсвийн тухай, ЭМД-ын сангийн 2027 оны төсвийн тухай хуулийн төслүүдийн 2 дахь хэлэлцүүлгийг явуулсан талаар Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооноос гарах танилцуулгыг Төсвийн байнгын хороонд хүргүүлнэ.

Ингээд байнгын хорооны хуралдаанаар хэлэлцэх асуудал дууссан тул хуралдаан хаасныг мэдэгдье. Гишүүдэд баярлалаа.

15.30 цагт

ДУУНЫ БИЧЛЭГЭЭС ХУРАЛДААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТЭМДЭГЛЭЛ
БУУЛГАЖ, ХЯНАСАН: ШИНЖЭЭЧ П.МЯДАГМАА